Säräisniemi.

ei käyt. s. 48

aarretarinoita s. 71

1500-luv. aarre, s. 95.

Säräisniemen pitäjäs on saanut nimensä saman-
nimisestä niemestä, jossa jo ikivanhoon aikaan jo ~~tuon~~ on ollut
saman niminen talo (Venehleiton) ensi numerona. Nimi kirjoitetaan
monella eri tavalla, milloin Säräääs, Säres-, Sä-
räjäs- y.m. Minä en ole Paltamossa ~~sää~~ oleskella-
ni ja asuessani nimistä ~~kuullut~~ koskaan kuulleeni
muuta kuin "Särräisniemi", jossa r on ker-
rottu murteessa ~~tav~~ löytyvän tavallisen äänni-
lain mukaan. Vuoden 1799 kartassa tavataan
jo Säräisniemi, v. 1565 Särejesniemi (Rein-
holm), josta päättäen nimen alkuperäisin muo-
to on ollut Säröjäsn., josta taas supistettiin ~~Säräis~~
Säräisn., vaan jonka
nuorempi kieli on ottanut itse= päätteiseksi ja
saanut siten Säräisniemen. Vartalo Särä tai
Säröjä on epäile-
mättä lukua ~~särkkä~~ sille vartalolle. ~~sär~~
josta särkkä on johdettu kkä= päätteellä ja josta
säikkä on murteellinen sivumuoto, sillä
niemen vierut törmät ovat ~~sär~~ korkeita mul-
tasärkkiä.

(Verte.)

Luonnon merkillisyyksistä mainittakoon, että Gottlundin kertoman mukaan Saloisten saarella Säräisniemellä on venetien varrella jättiläispata, johon mahtuu noin ¼ tynnyriä.

Kivikausi.

Löydöt tältä aikakaudelta ovat Säräisniemen pitäjäästä tavallista runsaammat, sillä paitsi yksityisiä aseita on täällä tavattu löytö, joka on mitä merkillisimpiä tähänastisista löydöistä koko maassamme, tarkoitamme allakerrottua Niskajoen niskan löytöä. Syynä kiviaseiden runsauteen on nähtävästi suurempi viljelys, kuin muissa suuremmissa [illegible] kunnassamme. Yksityiset täältä tavatut aseet ovat seuraavat:

Kivinen (latuskainen reiällä varustettu) iskukalto, on löydetty noin 30 vuotta sitten Vuolijoelta, Kosken kankaalla, tervahaudan sijaa kaivettaessa 1½ puolen kyynärän syvyydestä maasta. Se on 98 m. pitkä, 70½ m. leveä ja 27 m. paksu (Museossa N:o 2378, 6). Varsireikä on pinnalta väljempi, keskeltä ahtaampi. Räisälässä on tavattu melkein yhtäläinen ase x) ("Suomen pakanuuden aika" nimisessä teoksessa kuvatuista on N:o 13 ainoa sen kaltainen, mutta paremmin tehty se on Isostakyröstä löydetty.

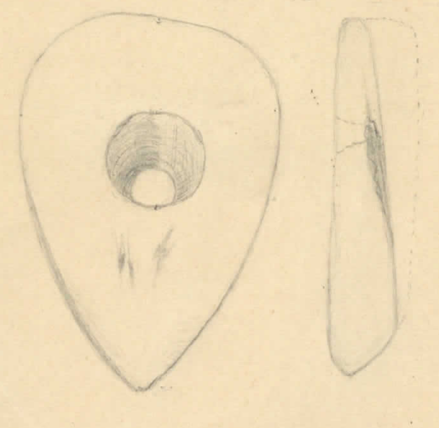

Koski. Vuolijoki. 1/2.

x) Suomen M. Muisto-Yhdistyksen aikakauskirja II. osa, N:o 12.

[Heikkasen kota Manamansalolla on kaivosojan Ehläisissä lammista järveen löydetty kiviinen "höylänterän" muotoinen ~~on talso~~ tasatalta. (Takapinnalta nykerö tasatalta (137 m. pitkä, 53+ m. leveä, 24+ m. paksu), joka on ylempää ~~[illegible]~~ ~~pii vaneeta~~ varsipuolesta kuitenkin koikahkon-

Sj. on ~~nyös~~ löydetty Hovilan maalta sanalta ~~[illegible]~~ saarelta. Sen numero Museossa on 2378, 8. — (Aspelinin Kotkanmuodon aikainiinisissä teoksessa ei ole yhtään aivan samanlaista) n:o 37 ~~on~~ ovali ~~[illegible] saarelta~~ tau terältään, mutta siinä on läpileikkaus viiva (tasataltaa

yhtäläinen (kaareva) kahden puolen. Se on Kaukolasta löydetty. Neitlävältä tavattu on samaa laatuaan, mutta ohuempi.

Kaaresjärven multa kamakkelta, ~~joka~~ jonka nyt vesi on melkein kokonaan poissyönyt, on tavattu kivi~~taltta~~kirves, jossa on ollut varren sija keskellä.

Hovila ~~talosta~~

Manamansalo 1/4

Nimisjärven läheltä on löydetty yksinäinen nuijakivi, jota sanottiin "liian isoksi ~~porkan~~ (nuotanveto) porkan kekräksi". Yhtäläisiä on saatu Ristijärveltä.

Ollin talosta Nimisjärvellä otettiin mukaan ~~[illegible]~~ kourasinen ~~[illegible]~~ kallainen kivi, joka ~~[illegible]~~ otettu ~~olivat ottaneet~~ talteen muinaisaseena.

2 Partalan kiviaitauksesta pellolla on löydetty kivitaltta. Samankaltainen myös Kanttuaran pellosta Niskanjoella. Nämät aseet ovat siis kihlakunnan ulkopuolelta.

1 Kekdon anturan muotoinen kivikirves kunnun olevan Susilahden talossa Jaalangassa. "Se on lopulle 7 tuumaa pitkä, terävä molemmista päistä kuin käypukärki, mutta keskeä vahvempi."

Koukkari isäntä Samuli Seppänen lahjoitti (n. s. kaksoistaltan, jonka toinen terä on rikki. Se on tehty viliinikymmasta (102 m. pitk. 36½ m. lev. 18 m. paksu)) kaksiteräisen kiviaseen ~~joka oli~~ löydetty talon (Museossa № 2378,4). pääkalta maasta. Talosta on nykyisenkin aikana niitä löydetty yhteensä 4 kappaletta. Niistä oli isoin "terä-ase" pellosta.

Sellaista ei ole Suomen Pakanuuden ajan muinais se Tookis-ta. Mutta muinais-jäännöksiä Suomen suvun asumus-alueilla Siperiassa Tunk-lasta löydetyn n:o 27, jonka neljän ~~...~~ viinon tuomaan: Sä kuut-ta ~~...~~ enin vivah-taa tä-häni ~~...~~ ~~...~~ on yleis-teräinen.

Halmekaarron niityllä, Neljännes Puron talosta on löydetty ~~kivi~~taltta, jonka muodosta (tyvi oli ohut puolateräinen tasa-) jo oli puhki ylempänä (ks. Hovilan luota löydettyä). Sen pituus on 95 m., lev. 37 m. paksuus 8½ m. (Museossa 2378, 5.)

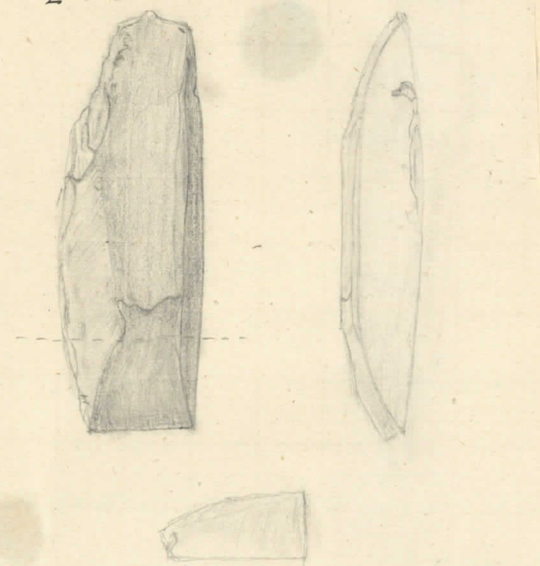

Koukkari. Kukkolan k. 1/2.

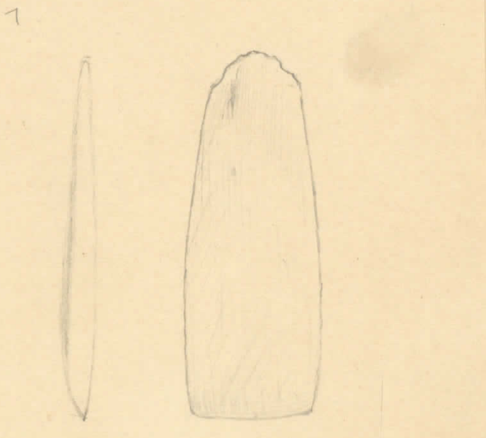

Halmekaarto, Neittävä 1/2

Pohjantalossa (tunnun olevan) ~~on~~ tallessa 2 kivikalua, joista toinen on törkeähkötekoinen kourutaltta, toinen ~~sileä sievä tiel~~ sileätekoinen tasataltta. ~~Näitä~~ ~~ont~~ Näitä tämän talon löytöjä on joku agronoomi A. Europaeuksen kautta lähetetty museoon, samoin kuin eräs Pelson suosta löydetty vanha [illegible].

Lukkarin pellosta Säräisniemellä on löydetty kyntäissä kivikirves.

Nimis~~järven~~joen iso löytö. (2378:31-37).

Nimisjärvi on jo ammoisista ajoista sopinut ihmisen asuntopaikaksi maantieteellisen asemansa vuoksi. Sillä tämä järvi ja sen joki ovat kalaiset, sitä paitsi ison Oulunjärven Niskonselkä vieressä itäpuolella ja Oulujoki kolmen neljän virstan päässä pohjoispuolella [illegible] suvantoineen ja kyöskeineen. Onpa vielä Nimisjärven ympäristössäkin länteen ja lounaaseen päin useita lampia. Tämän lisäksi oli paikkakunta kahden ison erämaan välillä, jotenka se oli hyvin sovelias paikka metsästykselle, sillä laajoille harjuille Peltosuon ja Oulujärven välille oli mukava aidella hangasaitoja ja kaivaa hautoja niitten veräjiin peuran pyyntiä varten, joka nytkin täällä vielä parveilee kiertäen Maanselän puolelta Tavaskengän erämaitse Vaalan tienoista yli Pudasjärven metsämaille päin.

Nimisjoki on tulvan aikana niin syvä että tervavenekin juoksee siitä, muulloin matalampi. Niskalla on se leveä, mutta liteärantainen, sillä vesi on sitä runsaasti syövytellyt nykyistenkin ihmisten aikoina. Juuri tästä veden mutaiselta alalta, pohjoispuolella, jossa noin kymmenen sylen alalla aina maa on kivistö sorikkoa, on tulvaveden laskettua noukittu useita eheitä ja rikkinäisiä kiviaseita, terinä käytetyn kivilajin sirpaleita sekä monenlaisia saviastian muruja, joista vaan osa on säilössä. Lähellä on raunioistakin löydetty pari aletta

Nimisjoen-Uudentalon löydöt ovat seuraavat:

1. Kivinen nykä, joka virossa on nuga ja merkitsee puukkoa, mutta ~~[illegible]~~ suomalaisen kielitunnon mukaan näyttää merkinneen lyhytkäistä, nykerömäistä asetta. Rohkenen sentähden esittää tätä nimeä käytettäväksi. Mainittu nykä tavattiin yhdessä ~~[illegible]~~ seuraavan kivikirveen kanssa ~~vallan~~ ~~[illegible]~~ läheltä Nimisjoen niskaa rauniosta. Löydettäessä oli [illegible]kärkinen, [illegible] ~~vallan sitte~~.

Ei Aspelinin teoksissa Suomen pakanuuden aika eikä Muinaisjäännöksiä Suomen asumusaloilla ole yhtään tämänkaltaista kiviasetta.

2. Kivi~~taltta~~ kalso, joka oli edellisen kanssa. Terän ääri on siinä miltei yhtäläinen kuin siinä, joka on kuvattuna Hj. Appelgrenilla ~~kirjassa~~ ~~teoksessa~~ Kemin kihlakunta, N:o 3. – Myöskin Aspelinin "Muinaisjäännöksiä" j.n.e. nimisessä teoksessa on ~~~~ N:o 1, Minkkistä löydetty, tähän vivahtava, kuin myös Arvakkesta löydetty n:o 20.

~~Nimisjoen niskan~~ – ~~Uudentalon~~ ~~löydöt ovat seuraavat:~~

~~1–2. Kivinen ~~reikä~~ ~~kaunis~~ nykä, joka tavattiin yhdessä kivikirveen kanssa Uudentalon rannasta. Läheltä ~~Nimisjokea~~ Nimisjoen niskaa~~ ~~(Oli löydettäessä ehjä)~~ ~~*)~~

3. Kalso~~n terä~~, ~~liuskeesta~~ keskikokoisen näköinen, liuskeesta, lähetetty museoon.

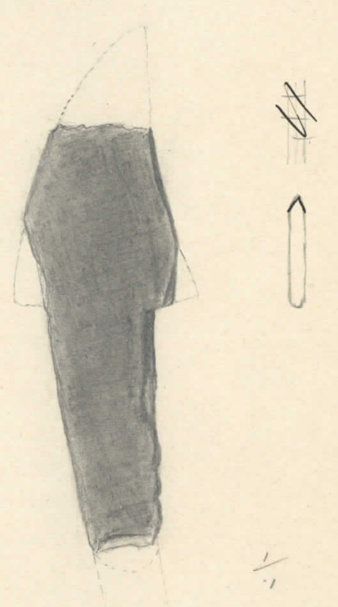

Nykä

4. ~~~~ Kalso~~n terä~~, hävinnyt.

5–8. 3 kivikalson terää, liuskeesta, hävinneet.

9–11. Teränpalasia, joita ennen paikalla ollessa löydettiin 4, jotka ~~joista isoimmat ovat tähän piirretyt~~ näyttävät lohenneen keskikokoisista kapineista. Että aseita on todellakin paikalla tehty osoittavat vielä lukuisat saman kivilajin säännöttömät lohkareet ja muruset. Näitä on ~~~~ muassa 2 lohkaretta ~~~~ kaksi teränpalaa ja 2 pientä teränsirua.

12. Saviastian palasia oli ~~~~ ennen Uudentalon isäntä pannut talteen, ~~~~ mutta ne on viskelty. ~~~~ mutta ne mittiin yhä liuskeesta, että yhteensä karttui lähes puoli-sataa, ei yksikään 2 tuumaa laajempi.

13. Vähän kivettynyt, iso, nähtävästi hauen selkä-

~~*) Terän ääri taas on miltei yhtäläinen kuin Hj. Appelgrenin Kemin kihlakunta, n:o 3.~~ ~~... Kemijärveltä löydetty ...~~

nikama tämän —— paksuinen.

14. Miltei kuutionmuotoinen isomman elävän luu, toista tuumaa paksu. Näyttää olleen tulessa.

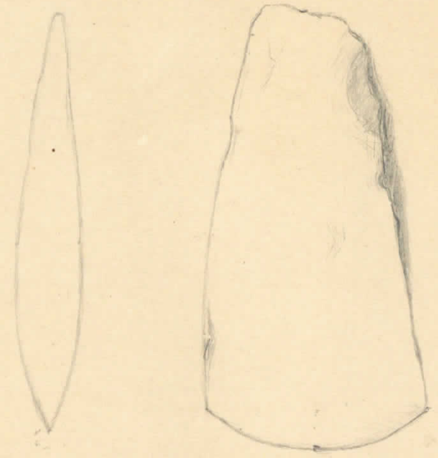

Nimisjoen niska. Kukkola. ½

Saviseokset, josta saviastiat on tehty, ovat olleet erilaiset ja hyvin vaihtelevat, ~~ja kappaleiden muoto ja värikin on vaihteleva~~ niinkuin astiain muruista vertailemalla niitä toisiinsa saattaa havaita. Paksuimmissa on karkeaa, valkearakeista hiekkaa, toisissa on isompia toisissa pienempiä katinkulta siruja, ja vihdoin on heinänkorren, elleipä ohran oljen rummenia. Ehkäpä luonnontutkija voisi mikroskoopillansa ratkaista, oliko kivikauden asukkaille ohra tunnettu, joka tietysti on epäiltävää. Karkeaa hiekkaa on paksuimmissa astioissa, että tietysti paremmin kestäisivät tulessa. Katinkultaa on nähtävästi pantu sitkeyden, ehkäpä koristuksen vuoksi sekaan, heinänrummenet tietysti vaan siteeksi.

Kaikesta vaan näkee, että kiviastiain teko oli kehittynyt ja myöskin kauneuden aisti jonkinmoiseenkin määrään, mikä osoittaa että kivikauden asukkaat olivat jo nousseet paljon yli jokapäiväisten leipähuolien, kun saattoivat omistaa noin paljon aikaa vaivalloisesti tehtyjen astiainsa koristamiseenkin, vaikka ahkeratkin

niin ankarassa ilmanalassa. ~~Niinmuodoin~~ Tarkasteltavakseni saamani*) astian kappaleet ovat ~~pohjamuodoltaan~~ eri pohjamuotonsa ja erilaisten koristuksiensa nojalla ~~ne~~ helpot erottaa kymmenkuntaan eri ryhmään, ovat siis ~~kaikkiaan~~ niin monen eri astian osia. Mutta kun aineen laatukin otetaan lukuun, kasvaa erilaisten astiain luku, joista nämät ovat jäännöksiä yli 20.

Kappaleiden kuperuudesta sopii päättää astioiden olleen ylen suuria, vaikka tietysti olisivat vuosisatojen ja -tuhansienkin kuluessa voineet paljon ~~tiiveä~~ oieta ~~kaata~~ tasapintaisemmiksi painon ja ~~veden~~ kosteuden vaikutuksesta. Astian suukehän laajuutta ~~laskiessa kuvastel-~~ tarkastaissa, tuli säteen pituus 10½, 13, 14 ja aina 23 sadannes kymmenysmetriksi, joka tietysti ei olisi vähääkään uskottavaa, ellei myöskin Laatokan kanavalta olisi löydetty niinikään tavattoman suuria ja ~~joltenkin ehein~~ kokonaisia astioita*), ~~joiden laajuus on Muistakaamme kuitenkin että edellisissä on~~

*) Ks. Aspelin, Suomen asukkaat pakanuuden aikana, s. 8–9.

Saviastian kappaleet olen ryhmittänyt seuraavalla tavalla yhtäläisyytensä mukaan:

a) Hienosta saviseoksesta tehtyjä, nähtävästi heinänsuomuja seassa. Neljä viivaa ylhäällä, rivi pisaramaisia kuoppia niiden ylä- ja alapuolella. Alinna ainakin kolminkertainen aaltokulmikas viivasto. Kappaleen kuperuus antaa astian säteen mitaksi 23 kymmenysmetriä. Kuva 1.
Pari vähempää kappaletta samasta aineksesta ilman koristuksia.

b) Useita vähäpätöisiä kappaleita, seos hienoa savea, suomuja vähän, hiekka hienoa ja kiiltävää.

c) Useita palasia, joissa on runsaasti katinkultahiukkasia, ~~pieniä~~ pienempiä ja suurempia, ilman koristuksitta.

d) Pieniä muruja, kalkeaa valkoista kivisoraa ja kivirakeita saviseoksessa.

e) Särkykappale ylilaidasta, joka on kuperahko, vähän sulkaviivaisia koristuksia. Seoksessa runsaasti suomuja, vähän hiekkaa. Kuva №2.

№ 1

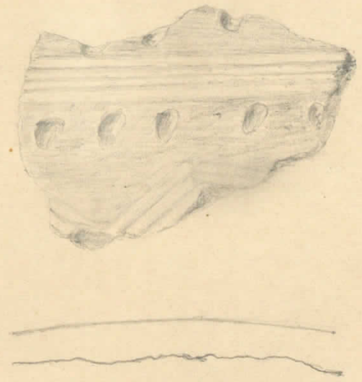

№ 2

pulkaviivoisia Koris-salmia.

№ 3.

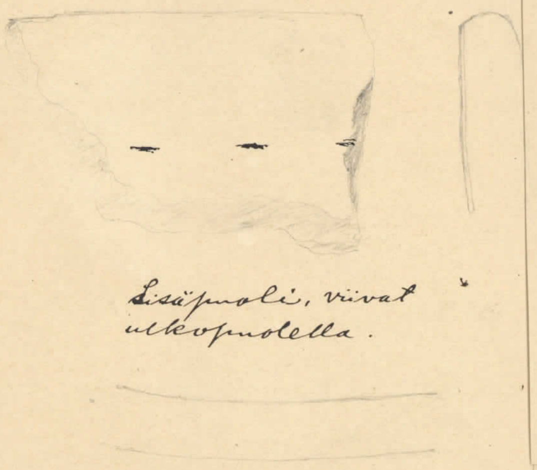

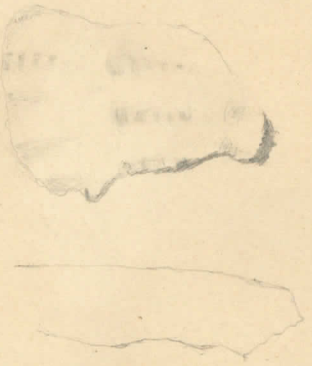

№ 4.

№ 5.

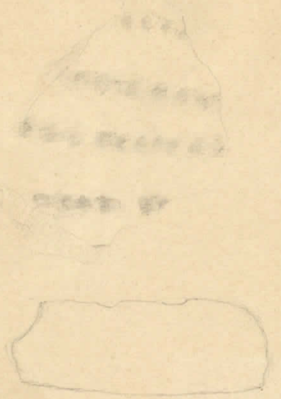

ei hyvä
~~Kuva~~ № 6.

№ 7.

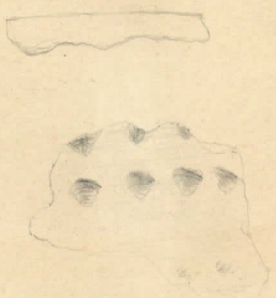

f) Pieniä kappaleita, ruskeasta hienosta savisekoksesta, harvassa hiekkarakeita. Paksuus 6–8 sadannesmetriä (tuhannes), vaikka molempia pintoja ei enää olekaan. ?

g) Toista kymmentä veden kuluttelemaa murua. (puuttuu)

h) Ylälaitaa 5 kymmenysmetrin (sm.) verta, paksuus 8 sadannesmetriä (mm). Seos vaaleaa savea, paljo katinkultaa. Kuperuudesta saa säteeksi 14 kymmenysmetriä. Viivat 18 sadannesmetriä laidasta, aina yksi kymmenysmetrin päässä. Kenties jyväsekoksessa!? Kuva 3. (Oles.)

i) Tulkkasekoksesta hiekkarakeinen kappale. Vielä paksuutta 11 sadannesmetriä. Epäselviä kärkipainelmia viisittäin. Kuperuudesta saa 20½ kymmenysmetrin säteen. Kuva 4.

j) Seoksena karkeaa, valkoista ukonkiven-survetta. Paksuus 11–12 sadannesmetriä. Kuperuudesta ei ole tietoa. Kärkipainelmat nelji-viisin, isoja. Kuva 5.

k) Ylälaitaa puoli. Kärkipainelmia kaksi riviä, sen jälkeen kolorivi. Kuva 6.

No 8.

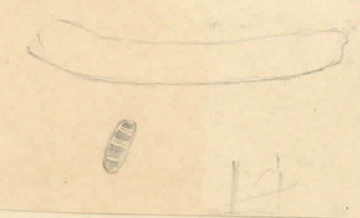

No 8

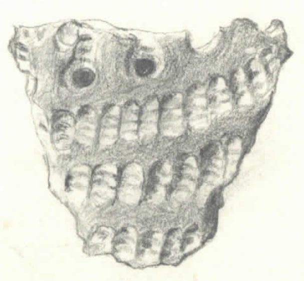

No 10.

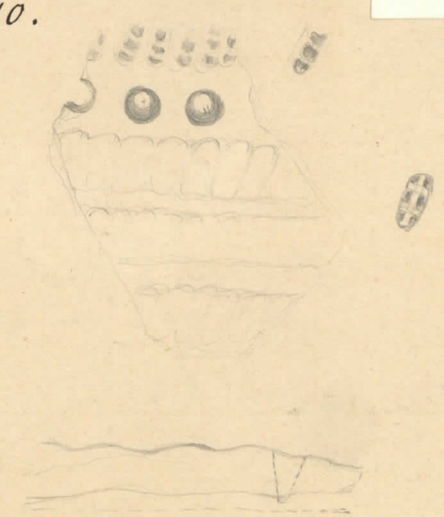

No 9.

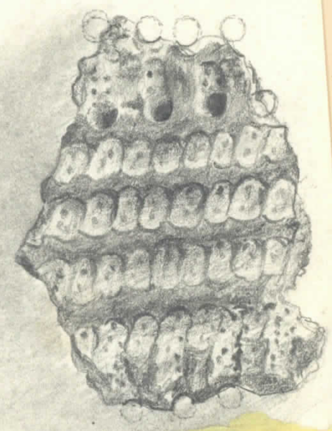

No 11.

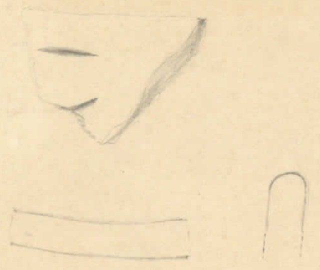

l) Uhonkivirakeita seoksessa. Kärkipainelmat sektantin muotoisia. Kuva 7.

m) Silapintainen, iso kappale. 5 ½ kymmenysmetriä laaja. Koristuksena ylä(?)laidassa 2 riviä koloja, joista alemman ylälaidassa on 6-lokeroinen kärkipainelma. Sitten seuraa 4 riviä kuusilokeroisia ja yksi kolorivi, jossa joka kolon ylälaidassa on kuusilokeroinen. Paksuus 8 sadannesm. Kuva 9.

n) Kappaleessa hyvä silaus, hieno rakeiton seos, alhaalla 3 riviä nelijakoisia kärkipainelmia. Kupevuus 10 ½ – 13 kymmenysmetriä. Kuva 8.

o) Ylhäällä on kappaleessa 3(?)-jakoisia kärkipainelmia, alempana rivi kolokoristeita, sitten 3 riviä 6-lokeroisia kärkipainelmia. Keskiväinen kuva No 10.

(kuvattava)

p) 5 sadannesmetrin paksuinen ylälaidan pala. Seos hyvin kalinkullainen. Koristukset kuin veitsenkärjen painelmia. Kupevuus 10 sadannesmetriä. Kuva 11.

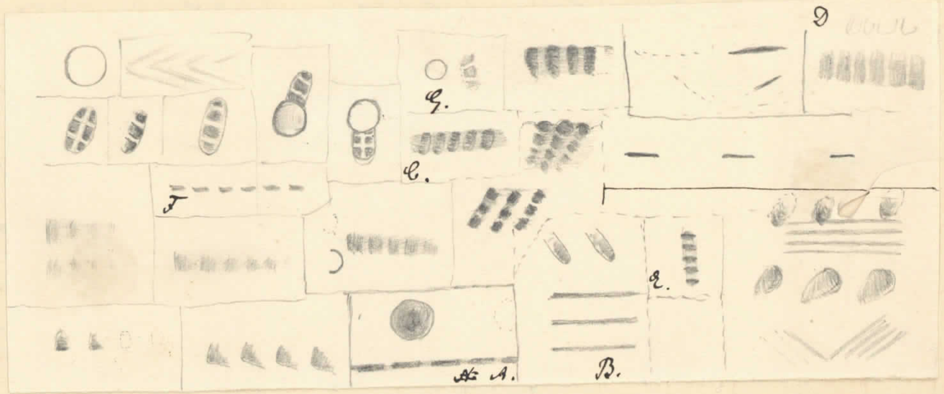

Erilaiset koristeet koottuina eri kappaleista.

q) Lohkare, jossa kolorivi(?) [gia] sen alla viivakerivi. Kuva A.

r) Muru, jossa rivi soikeita koloja vinossa. Kolme viivaa harvassa sen alla. Kuva B.

s, t) Pieniä lohkareita, joissa neli- ja viisi-osaisia painelmia. Kuva C. D. (Yksi mitätön kuvaamattakin).

u, v) pieniä muruja, joissa eri erilaisia koristuksia. Kuvat E. F. G. x)

x) kolme murua, joista yhdessä ~~kaksi~~ kapeita 4 6-osaisia painelmia, samo laatua kuin (E kuvassa)

~~Merkillisimmät eli kuvat 8-9 ovat jo näistä otettuna Aspelinin kirjaan Suomen asukkaat pakanuuden aikana, siv. 8-9.~~

Paksuus vaihtelee näissä, mikäli harvoista vielä voidaan määrätä, yhdessä 13, yhdessä 5, useimmissa 6-10, ohuimmassa 4, paksuimmassa 16 sadannesmetriä, josta viimeisestä kuitenkin toinen pinta puuttuu.

Koristukset, joiden moninaisuus on hämmäs-

x) Merkillisimmät eli kuvat 8-9 ovat jo näistä ~~otett~~ julkaistuna Aspelinin kirjassa Suomen asukkaat pakanuuden aikana, siv. 8-9.

tyttävä, on näissä yhtä laatua kuin Suomen suvun asumusalueilla Äänisjärven itä(luoteis)puolella, Okajoella, Ananjinon kalmistossa, Pohjois-Uralilla, Hävinmaalla ja Inkerissä. Yleiskatsauksen koristusten yksityisosiin, asetamme täten lopuksi lukijan verrattavaksi. Onhan siinä vaihtelevaisuutta, ~~ja~~ ja sopusuhtaisuutta, onhan siihen uhrattu aikaa ja kärsivällisyyttä, kun on painelemalla ja pistelemällä noin kirjaillut ~~isot~~ laajat astiat, kuten näyttää.

Olen koettanut esittää tämän merkillisen löydön niin laveasti kuin suinkin, että lukija saisi siitä riittävän käsityksen ja harrastaisi tämän paikan laajaperäisempää tutkituttamista, sillä ~~tämän~~ Niemisjoen niskan lähellä, missä (kivinen W.I.) Lapinpatokin on vielä olemassa ja mistä tällaisia ~~muistoj~~ kivikauden jälkiä on tavattu, saattaa hätkeä isotkin joukot kivialeita, luita ja saviteoksia, joista nämät ovat vaan (mitättömiä) rippeitä.

Lappalaiset.

~~[illegible]~~

~~Lappalaiset.~~

"Koetaan näidenkin seutujen ennen Lapinmaata olleen", aloitti eräs äijä puheen, kun ~~[illegible]~~ otettiin Lappalaiset keskustelun aineeksi. ~~kun~~ Jonkelko Lapinhautoja ~~[illegible]~~ sä mullakaan kaista sanoinkuin ~~[illegible]~~ (Lappi-niemi, kivipadat ja tarinoita,) ~~niet ja heidän patonsa kuitellaan sitten~~ saa sitten kansalta kuulla runsaasti.

~~Ehkään tarvi ei ole [illegible] joku [illegible]~~

~~Onpa joku kertoja tietävinään, että~~

Lapinhaudat ~~on~~ ovat tietysti olleet joko peuranpyyntipaikkoja harjanteiden syrjissä ja kannaksissa taikka asuntoja ja ~~ja~~ peurnuja, ~~[illegible]~~ osa niistä on tietysti hautojakin, ~~joka ei löydettyjen pääkallojen mujalla pitäisi olla vaikeaa~~

Heidän taikka entä pikemminkin muinais-~~Suoma~~laisten ~~[illegible]~~ hautaustapaa saattaa kuvata täältä saatu tieto, että Lappalainen oli haudannut lapsensa pihlajan juureen.

Lapinhautoja on seuraavissa paikoissa: Piippolan rajalla Saarelenmäessä.

Saaresjärvellä ~~on pohjoisosassa~~ Kinasniemessä ~~jossa on Lapinhanta~~ yksi hanta kinkaan ohessa, jolla (kasvoi) kasvaa iso petäjä. Siitä on vanhat polut monelle suunnalle, niin kerrottiin. (Näyttää siis olevan myöhemmiltä ajoilta.)

~~Kaanes ja~~

Ulompana rannan puolella ~~on joku~~ joku hanta Apajan luona.

Saaressa Sorsan luona ~~oli~~ Käbilahdella oli soikea hanta idästä länteen. Siitä ei kaivettaissa mitään tavattu.

Ei missään ole kuitenkaan Lapinhantoja niin paljon kuin Mananmansalon pohjoisosissa ja kullakavasti Paljakanmäessäkin, josta en saanut tietoja. Pussilan sendeiltä itäänpäin ~~selällä~~ törmällä Puotikankaalla on niitä tiheimmässä, vähemmän Kaarekseen aidan takana, pitkin Heikkaan ja Terroon menevän rantatien sivua ~~ja kaivamon kuvetta~~ y.m. Ne ovat enimmiten pyöreitä 2–3 kyynärää läpimitaten, harvemmin soikeita aina 6 kyynärään pituudeltaan, useimmat ½, joku 1 kyynärän syvyisiä.

Venekeitossa Antteroisen luona ahteessa on "Lapinhantoja", selvästi ihmisten tekemiä kuoppia.

Lappalaisten hantoja on Nikulan ojallakin samassa kylässä.

Lapinhantoja on Nokkaniemen päässäkin. Läheisellä Honkokossa kunaispuolella on myös hantantapainen syvennys. Länsipäässä samaa saarta jälleen laaja kinas kuin tervahanta, ajunon sijaksi arvella.

Susilahden pellon takana Jäälongasta kuuluu olevan seinälaiteella varustettu hanta, joka voipi olla Lappalaisten työaloja.

Utajärvi

Kiviojan kankaalla Niskakosken kupeella, joen pohjoispuolella sanotaan niinikään olevan Lapinhantoja. Samoin Niskakosken alla, joen pohjoispuolella.

Ei missään ole kuitenkaan Lapinhautoja niin paljon kuin Manamansalon pohjoisosissa, ~~jokuultavasti [illegible]~~ mutta kuultavasti muutkin saaren kankaat ovat niitä täynnä. Notkopaikoissa niitä ei ole laisinkaan. Rusilan tienoilla itäänpäin pitkin törmää, sekä Puotikankaalla on niitä tiheimmässä, vähemmin Kaarelan aidan takana, edelleen pitkin Heikkaan ja Tervaan menevän ~~tei~~ tienohessa, y.m. Ne ovat enimmiten pyöreitä, 2–3 kyynäräisiä läpimitaten, harvemmin soikeita ~~aina~~ hamaan 6 kyynärään asti ~~pitkiä~~ pituudelleen, useimmat vaan ½, joku 1 kyynärän syvyisiä.

2378.38. Näistä tavattiin monesta tulisijan kiviä, useista hiiliä, yhdestä luunsirpalekin, joka näytti paistamisen tai keittämisen vaikutuksesta kellertyneltä. Samoja tantoja olivat paikkakunnan miehet Jussi ja Pekka Karppinen sekä tukkimiehetkin kaivelleet ja ~~löytäneet~~ havainneet, että niistä, joissa kiviä oli, ei ollut runsaita. Kivikerros oli toistavuoron koompana toisen hajallisempana. Näistä, toisen kertomuksen mukaan kirkkomaasta, olivat Karppiset löytäneet keihään tai nuolen kärjen tapaisen kalun.

Rusilan takana rannalla sanoi joku myös nähneensä muka Lappalaisen luita. Nyt ei ole koko ~~tai~~ lagjalla lietteellä eikä viereisen törmän rinteessä mitään kaluiston jälkiä.

~~Näistä tavattiin ~~kaivaessa~~ (monesta) tulisijan kiviä, useista hiiliä, yhdestä luunsirpale, joka näytti tulessa ~~tai keit~~ kellertyneeltä, mutta runsaita ei ollut (jonkun keihään tai nuolen kärjen oli täältä joskus Jussi ja Pekka Karppinen yhdessä [illegible].) Täällä Rusilan takana rannalla sanoi joku kerran nähneensä Lappalaisen luita, ne ennen koko liettellä tavanneet mistään kaluiston jäännöksiä. Näitä olivat~~

piiren kaivellessaan löytäneet. ~~Jukin ei~~ Myöskin tukkimiehet olivat niitä kaivelleet ja heti ne vahuuttaneet, että niistä kiviä oli, niistä ei ollut runsaita. Kivikerros oli heidän kumoivansa mukaan toisen vuoron koompana, toisen ~~[illegible]~~ hajallisempana.

~~Yhtäläisiä kuin yllä mainitut maanalaiset kodanpohjat on Rovaniemellä~~

Melkein samanlaisia ~~kodan~~ maanalaisia kodanpohjia tavataan ~~myös~~ Rovaniemellä, joista toht. Appelgrenin mukaan on löytynyt tulisijoja, luita, hampaita ja suomuja. Eräät niistä ovat olleet 1-2 kyynärän syvyisiä x). ~~Tschuudein kin~~ Tshuudeinkin kerrotaan asuneen maakuopissa ja maanalaisissa luolissa, joita on vieläkin Petšoran ja Pinegan varsilla ✗). Tukkaa, tulisijan kiviä, ~~hiiliä~~ hiiltä, jopa rantakalujakin on niistä löydetty. Viereissä siellä on usein ~~rannosta~~. Pohjois-Suomessa oli Castrén tavannut

x) Ks. Kemin kihlakunta, siv. 30.

✗) M. A. Castrén. Suomi, 1844 s. 19-20.

samanlaisia, joita siellä on sanottu Lappalaisten asunnoiksi ja oltu tietävinään, että niissä on kattokin ollut. Ostjakeista tiedetään, että heillä on nytkin vielä sellaisiakin asuntoja ja Syrjääneilläkin sanotaan olleen, koska heidän sanansa gort on = kuoppa ja koti x).

Etelämpänä Suomessa on myös Lapinraunioita, esim. Laukaalla, mutta niiden Lappalaisuus on epävarma senvuoksi, kun niistä ei ole mitään löydetty (Nyman).

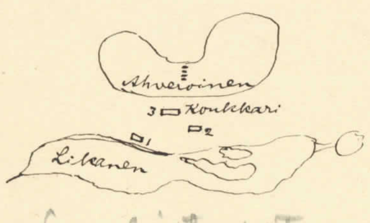

Lappalaisten pato

x) M. A. Castrén, Suomi 1844, s. 21.

Lapinsalolla Otermassa on jossakin puurossa tai lammissa vanha kivipato, jota luullaan Lappalaisten tekemäksi.

Likolammin kohta Oulujärven vanalla on Tuppikaarteessa kivipato niemestä toiseen. Onko samainen lade luontainen vai ihmisten tekemä, siitä ovat mielipiteet eriäviä.

Ahveroisessa Neittävän kylässä ovat Lappalaiset ennen myös patoa pitäneet, joka on puusta, se nytkin vielä pohjalla erottaa lammen salmipaikasta; (Toisten mukaan se menee yli salmen, mutta Koukkarin isäntä väittää osa patopuista on viruva osa kunnossa.) Syvyys on siinä kohden syli toista, muualla sitävastoin 6–7.

Samuli Leppänen vakuutti sen olevan vaan pohjoisrannalla ja arveli (ilmeisesti) madepadoksi. Lappalaisten padon nimellä se kuitenkin oli laajalti tunnettu.

Näitten samaisten alkuasukkaiden jätteinä pidetään myöskin niitä purtiloveneitä, joita on tavattu näistä Neittävän kylän lampivesistä. Kiiskeroisesta sanottiin tavatun yksi, Suutarilan asukkaiden kertomuksen mukaan, ja näkyvän puoleksi. Keskimmäisestä Loiraisesta ja Ahveroisesta on niinikään (niitä) löydetty, jotka ovat aivan yhtäläiset kuin ne kaksi, mitkä hiljan ovat löydetyt Likasenlammista, toinen Koukkarin, toinen Puron talon puolella. Ne olin maleo-

mat tilaisuudessa nähdä. Lampea oli kuivattu 3 korttelia, jonka tautta ne tulivat vedestä näkyviin. Aina veden alla ollen säilyivät lahoamatta jotenkin hyvin. Ainoastaan pinta, joka olisi ollut tärkein tarkastaa tekotavan suhteen, oli kummallisesti [illegible], laidatkin olivat ohuutensa vuoksi lohkeilleet. Aineena oli käytetty ympyriäistä paksua honkaa ja tekimenä vantaan asetta. Ainoastaan yhden, Puron rannasta löydetyn keulassa oli polton jälkiä parin kämmenen verta, ihan keulan viisteen mukaan, joka kohta oli jäänyt ympärystään lahoamatta ylemmäksi. Purtilon pituus oli vaaksaa vaille kaksi syltä, leveys 16 tuumaa leveimmästä paikasta. Uurros tai onteruus oli 8 tuumaa syvä. Pohjana oli ulkopuolella hongan kylkisemmoisenaan, ainoastaan perästä oli kinkan alustaa veistetty, pohja oli siis pyöreänkupea. Keula ei ollut enää sa alkuperäisessä reilassa, sillä sitä oli, paha kyllä, veistetty ja lyhennetty liijan, sekä lyöty lisälistalaudoilla, sillä pojat yrittelivät sillä vieläkin vesille.

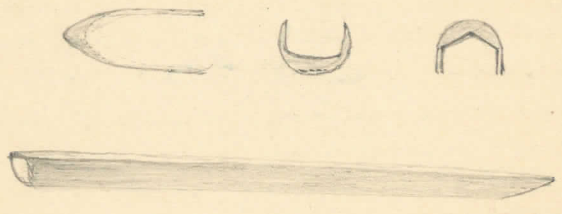

Purtilo Likasen lammissa Neittävällä.

Ainoastaan Ylimmäisestä Loisaresta ei ole purtiloa tavattu, mutta sen sijasta lauttoja, jotka ovat hongista tehdyt ja pilnoilla yhdistetyt. Niitä ei nähty.

Lappalaisia kuului kauan asuneen Niemisjärvellä. Raappanan kuna oli heillä vielä kauan ollut porotelttokin ja mainittiinpa myöhimmiseltäneen pienen lapinukon, joka oli Raappanan jäänyt poronpaimeneksi.

38

39

Kivilateista ovat lännen puoliset jäänet rikkaat, täältä Kajaanin kihlakunnasta sitä vastoin ei ole mitään tietoja mistä. Ainoastaan Alimmaisessa Nahkasaaressa, Vaalasta jäälankaan päin tapasin raunion, ~~joka oli kuin ihmisten työ, mutta suuren pienuuden nähden~~ jota kehoitettiin muita tarkastamaan ja purkamaan.

Tästä olen pannut muistoon: Kiviraunio on näyttävästi ihmisten tekemä, sillä sen muoto, laajuus, kivien pienuus ympärillä oleviin suhteen sekä sammalettomuus ja vesattomuus ei voine olla satunnainen. Raunion sivut ~~ääret~~ olivat jotenkin suorat, pituus 10, leveys 9 askelta. Silmäkkeitä eli syvempiä kohtia oli siinä kolmekin ~~jäis-ta kahdessa, oleva: Kivikerrasta vähän purjettiin, mutta ei tavattu kuin multaa multaa.~~

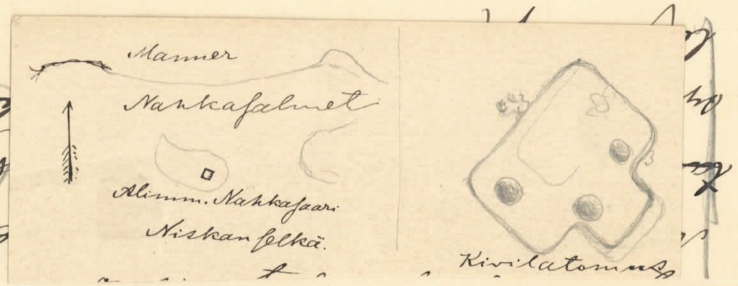

Taikka on täytynyt olla varhain asutuna näin (Oulunjoen niskan läheisyydessä, missä saaret tarjosivat suojaa ison Niskanseljän tuulilta ja laineilta.

Alassalmen seuduille, jossa on vieläkin paljon synkkää korpea, on Lappalainen ensi talon tehnyt ~~asettunut~~ Mankilanniemeen. Hänen lapselle tarttui lahnan ruoto kurkkuun, josta ~~hän~~ se kuoli; ja siitä syystä on lahnat kirottu ~~paikkakunnalla~~ vesistä, ~~että~~ että kumminkaan saapi katsella.

Kivijärvestä laskeutuu Kivioja Alassalmelle. ~~Se~~ Tämän ojan varrella, jota on ennen kaivettu, kuuluu löytyvän pohjoispuolella kiukaantapaisia kivisöykkäleitä. Lieneekö siinä ollut havaitsevinaan hautapaikka ojaa kaivettaessa.

Asumustarinoja.

~~Savolaisista~~.

Saarestenmäessä on vanhin talo ja ensi numero Hukkala, johon asukas on tullut Savosta (toisen tarun mukaan Paltamosta). Toinen on Pussila, kolmas Pellikka, erotettu Hukkalasta, neljäs Leppimäki. Pussisia ja Pellikoita on Savossa päin.

Rusaset ovat alottaneet Rusalan talon, ja asuivat siinä keisarin käynnin aikana (1819).

Vuolijoen Karjala, ~~on ensin~~ pienin talo ehkä koko pitäjässä, on ollut ensin Piipposilla. Silloin oli talossa vaan 4 lehmää, joille vuolaistettiin pihlajoita ja muita lehtiä taitettiin. Karjalaiset, tänne Varisniemen juttilasta tulleet, olivat maksaneet siitä 4.000 talaria. Tämä Karjala on vanhempi talo kuin Surja.

Joensuun entinen nimi on Pölölä, jossa siis Pölösen suku ennen piti asuntoa. Se on kolmas numero kylässä. Talo sijaitsi ennen Hietaperon kuona Joensuun pellon takana ~~törmältä~~, jolla törmä viettää veteen.

Kähisaaressa on vanhin talo ollut Heinonen, jota nyt Sorsaksi sanotaan. Savosta oli tullut. ~~ja kerran kirkolta, [illegible] siis, [illegible], oli [illegible] pu~~

kun lähti Manamansalon kirkolta olivat Lappalaiset ennustaneet hänen kuolemaansa, ettei lähtö matkalta kotiin pääsisikään. Mutta ~~sillointa oli~~ kun ~~koti~~ alkoi ~~näkyä~~ rantaan päästä ~~sanoi: lauloi~~ laskikin purjeineen kivelle ja hukkui. Erään toisen tiedon mukaan lauloi hän kotia lähetessään:

"Sanoihan ne Savon väkijät,
Noitivat Nuosten noiat,
Ei mun saavan kotihin,
(Vaan jo ~~tulen koti~~ kuumottaa kotini,
Aitta autuas näkyyppi), taikka:
Koti korkea näkyyppi,
Aitta armas keiottaapi."

Mutta samassapa laskikin kiveen, jota siitä asti sanotaankin Heinosen kiveksi. Tavallisenkin veden aikana se ~~tämä~~ selvästi näkyy, ~~möllöttää~~! Heinosen ahoja on sitä paitsi salot täynnä aina 3–4 peninkulman päässä, kun oli siellä asti halmeita viljellyt.

Nyt ei ole Heinosia näissä kuuluvissa. V. 1565 mainitaankin Vuolijoella Heinonen, joka siis oli alkuasukkaita. ~~V. 1565 oli Vuolij~~

Huvila Käkilahdella on myös vanhimpia. Pussilan nimi on ollut ennen Tirilä, toisten mukaan onkin juuri ollut ennen Pölölä (Pölylä). Täällä on Pussinen siirtynyt Saaresteenmäelle.

x) V. 1565 oli Vuolijoen ~~[illegible]~~ kylässä, johon varlaan luettiin Käkisaarikin, seuraavat asukkaat: Ha(a)tajain, Hallikainen, Heinonen, jota jo ylempänä oli puhe, Mikkeinonen, ~~Tal~~ Tu(u)tinen, Kehkiöin, Ku(j)omain, Korttinen, Kenettiin (Lenetti?), Lattunen, Malolainen, ~~[illegible]~~ Olinen (Outinen tai Uotinen, Pöllinen (vert. ylempänä Pölölä), Partelinen ja Turunen (Kiiminki?)
siirtynyt Saaresteenmäkeen.

V. 1565 oli Manamansalolla vaan yksi asukas, Koponen. Hänen nimensä on säilynyt jonkun aution tai ahon nimessä ~~ja aho~~ meidän päiviimme asti.

Manamansalolla on Heikan talo ensimmäinen. Siinä ovat Karppiset pitäneet asuntoa ikimuinaisista ajoista. Kaksi taloa on ~~niitä~~ en tästä lohkaistu, nim. Kivari ja Luotalo. Sanoista niityistäkin on vielä ⅓ tallakin. Ennen oli Heikan nimenä Karppila, Luotalon Haataja.

Karppisveljeksiä oli Heikassa ennen paljon ja levisi siitä Lehtovaaraan, Nuoleksee, y.m. Tebbolanlahteen tuli heitä jälleen Lehtovaaralta.

Hovilan nimi oli ennen Niilekselä, vielä 1729. Siinä asuu nyt varakas Haatajan suku, ~~joka on muinoin nälkäkin kärsinyt (1696?), kun~~ jonka esi-isä on tullut tänne Kajaanin maaseurakunnasta Koivikosta. Siellä heidän asuessaan oli sattunut kova nälkävuosi, jolloin Haataja äitinsä kanssa oli syönyt tanhualta löydetyn itsestään kuolleen lehmän.

x) Täältä saattaa myös olla siirtynyt Kuusamoonkin, johon Kitkan rannalle Oulujärveltä tullut Haataja on perustanut ensimmäisen huonalaisen talon, joka nytkin on suurimpia.

x) A. Snellman Oulun kihlakunta.

Vanhimpain talojen numerojärjestys on ollut ennen Manamansalolla: 1) Heikka (Happila), 2) Erotalo (Haataja), 3) Kivari, 4) Tervola, 5) Hätälä, 6) Harju (Pikkarainen), 7) Kangas (Kongas?), 8) Talviainen (manterella), 9) Hovila (Niilekselä), 10) Kaares (Rahikkala), 11) Rufila (Ambrosius?), jotka pastori Haataja on minulle antanut. Muistakaamme, että Manamansalo oli ennen kirkonkylä Oulujärven pitäjässä. ~~Törmilä on ... täältä~~

Täältä hävinneitä taloja on Törmilä ja Läyhäniemi (Kaivannon puolella), eikä myös Pantio, ~~ehkä~~ Pantion törmällä, Niskanselän puolella.

Veneheitossa lienee vanhin talo Vanhala, ensi numero, josta on erotettu Tiltala [?], Pulkkila ja Ketola. Ketolan tilukset mainitaan ensinä [?] jakokirjassa, joka sattui käsiini v. 1797. Vanholan suurta lehmäkarjaa muistellaan ja mainitaan siellä jo syntyneen lehmään [?] puolesta, kun maa niin uralle työppyi [?]. Kun Vanhalan isäntä näki törrasta [?] vain lastuja tulevan jokea myöten, meni kuttomaan [?] ja tapasi siellä toisen asukkaan.

Kylmälä on niitä harvoja taloja Veneheitossa, joissa ei ole vierasta isäntää käynyt. Siinä näet asuu Kylmäsiä, jotka ovat sinne tulenkin tuoneet. Vanhoja sukunimiä kiertää myös Koposen peltoon, Vanhalassa 1797, Tikkalan vesaan ja Pulkkisen rantaan, kaikki Veneheitossa.

Veneheittolaiset vetivät ennen nuottaa Oulujärvessä, jossa heillä oli Säräisniemessä [?] päässä Likolammilla ja Aittoniemellä nuotta-alut.

Virkkusia on levinnyt ~~Kalettoman~~ Veneheiton Virkkulasta Säräisniemellä muuallekin, esim. Kalettomaan. ~~v. 1700 tienoo~~

Suorsan talon hirret ovat niinoin [?] hakatut paikoiltaan, kun on talo tehty. Vanhan aikuisia huoneita on vielä useita. Riihi on pyöreistä puista, laipiopalkit ~~...~~ on pistetty ovi- ja peräseinän läpi. Oven toinen puolisko oli yhdestä puusta, noin kyynärän leveinen, johon oli pieni (jätetty korkeammalle. ~~sanoista puusta ... tapaan.~~

V. 1700 vaiheilla on suku: Virtolainen (?) näillä tienoilla.

Lämsät ovat Vuottolahdelta erään tarun mukaan tulleet Veneheittoon ja Säräisniemeen, jossa niitä on nyt sakeassa. Niitä on jo vanhastaan Kuusamossa asti Ala-Kitkan kylässä.

Jussola oli vanhin ~~ta~~ talo Säräisniemellä ja taloa on viime aikoihin asti sanottukin Säräisniemeksi. Se olikin n:o 1. Talon kalavesi oli Alassalmella, Kivijärvellä asti, joka viittaa siihen, että asukas olisi sieltä päin tullut. V. 1792 oli talo Härköseltä siirtynyt Huovisille. Tästä on ensi asukas ~~si~~ tullut Suonlahteen, jossa on ollut Kolehmainen toinen ja Turula kolmas talo Säräisniemellä.

46

V. 1565 oli näissä tienoissa, ~~kuts~~ oli Särejärvellä (tiet. Kirjavainen)
vaan kaksi asukasta: Käriäväinen ja Alakonen (Reinholm).

Kukkolan Raappanaan on ensi asukas tullut Oriältä Puolangalta, kertoo taru.

Leinosia on tullut Kirkolta päin Jimson talaan Säräisniemelle. Eräs toinen Leinonen teki tuvan talleen Jaalangan Leinolasta Peltovaaheen, jonka tulijan pojan poika oli hän. Kuukasttaan oli johin ~~Leinonen~~ tätä sukua siirtynyt Muralta, eikä Säräisniemen Leinoset tiedä, vielä olevansa missään sukulaisuudessa heidän kanssaan.

Kalettoman lammin päässä on ollut ennen talo, josta on rauniolta jäljellä.
~~josta Junkkammoin kertomuksen mukaan~~
~~on asunut~~ Junkkasia.

Koukkarin nimi on tullut Kurenpolven Koukkarista Neittävälle.

Seppäset Suutarissa ovat Ahmasilta Ulajärveltä.

Nimisjärvelle ~~Raappanaan~~ on ensi asukas siirtynyt Oulujoelta Raappanasta, jonka kruunu myös Raappanan saari. Se on iso talo nytkin. Nimisjärven ~~Talon sanottiin ennen olleensa aivan kylässä. Nimisjärvelle.~~ Raappanassa on yhä samaa sukujuurta. Tällä Oulujoen Raappanalla oli Pentiainen ennen naapurina, Pyykösen alapuolella. Muuten sanotaan (Raappanaa, jota ennen) Nimisjärvellä ja sanottiin Vanhaniemeksi, Koukkaria ja Suutaria Neittävälle toiseksi Kukkolan kyläksi. — Suutarin talo on ennen ol-

lut sotari Poimuilla. Nämä kaikki ovat asukkaat tulleet Ahmasilta. — X

Väätäjään on rommut yksi veljes, Karjalainen, Varisniemen Junttilasta, jo ennen Isoa vihaa.

Unkerin nimi Alustalvella liene aivan viime ajoilta.

Kuronen on nyt saaren nimenä Kuoston kruunu Niskanselässä. Nimi on sukunimeltä muualla, samoinkuin toisen saaren nimi Mattonen, sekä saaren ja saaren nimi Oravainen molemmat Kuoston ~~ko~~ ympärillä.

~~Koukkari~~

Otermaan asutustarut ovat ~~on~~ jääneet epätietoiseksi, kun en ~~ehtinyt~~ ehtinyt siellä käydä. V. 1565 mainitaan jo Odhermaan kylä, jossa silloin asui Rytkönen ja Telkonen (Reinholm). Samaan aikaan oli ~~Jaalankakala~~ Jaalangan lahdella: Jääskinen, Karlöinen, Pisksinen, ~~ja~~ Sorsain, Tarminen ja Vä(ä)täjäin(en).

47

4 Koukkarin talo on ennen ollut Likasen rannalla, sitten keskellä ~~ps~~ nykyistä peltoa, josta se ison vihan aikana on hävitetty ja vihdoin rakennettu paremmin nykyiselle sijalleen Ahveroisen puolelle. Ison vihan ajoilta on säilynyt talossa riihi, jonka seinässä on vuosiluku 1701, Nuoremmalta ~~Samalla~~ ajalla on eräs toinen~~kin~~ riihi, jonka ~~ed~~ on viime ~~vasta~~ aikoihin asti ~~[illegible]~~ ollut tallina. ~~ylisen oven~~

Vaalan kurkulla ~~olevä~~ on Kalikkasaari, josta kalikan sanotaan kesäisenä yönä ehtivän Niskakoskeen. – Paatenen ~~[illegible]~~ suulla Liesjärvessä, Venäjän puolella, on myös Kalikan saari, jommoista en ole muualta Suomen alueelta tavannut.

Sotatarinat.

Kaikki tarinat sotatapauksista ~~sota-ajoilta~~ näyttävät täällä ryhmittyvän ~~kahteen~~ kahteen aikakauteen; ennemmät ~~kaikki~~ vanhemmat sanotaan tapahtuneen ~~[illegible]~~ Isonvihan, nuoremmat Venäläissotien aikana v. 1808–9. ~~Edelliseen aikaan~~ samoili ~~kulki~~ ~~vihollinen tääl-lä tavallisesti leskit rappaamassa, talvella meni aina pois. Ainoastaan~~ Ainoastaan pienempi osa ~~heistä~~ näistä

on selvästi Isoa vihaa vanhempia ja mainitaan tässä ensiksi.

~~Koirankuonolaiset (myös kintkuolaiset) olivat Isonvihan aikana pelätyin osa Venäjän sotaväestö. Kun tapasivat veresvämpiä ihmisiä, niin lipoivat kieltään ja hyökkäsivät heidän päälleen imeäkseen veren pois. Vainuamalla olivat he tunteneet ihmisen jäljetkin.~~

~~Kun Kuna~~ Käätyäksemme yksityisiin seikkoihin ja eri talojen tapahtumiin, mainittakoon se ensiksi alkaen. Käkisaaren Kaivanto on sillä väin ~~sittein~~ merkillisin muistoista; se erottaa Käkisaaren manteresta ja on noin 1/3 virstan pituinen, 2–2½ sylen levyinen jotenkin suora ura ~~[illegible]~~ likeän ja leveän luhdan halki. Miehiä sanotaan olleen niin paljon kaivamassa, että ainoastaan miekan pituus tuli ~~jäi~~ kaivettavaa joka miehen osalle. ~~Kaivanto saattaa kuitenkin olla veneenvetämisen kautta syn-~~

~~Näyttää siltä kuin ei kaivanto olisi~~

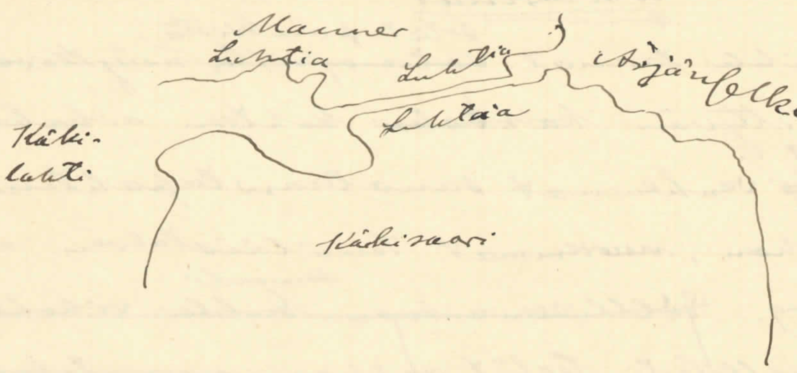

Manamansalonkin Kaivantoa, joka rottaa pohjoispuolelta saaren mantereesta, mainitaan Vihollisten ~~kaivatt~~ kaivamaksi. Yläpuolella molemmin on salmessa ennen ollut lampi, joka sitten on ihmisten ja (veden) vaikutuksesta hävinnyt.

Heikan lammin rannalla on Venäläistörmä, johon tarun mukaan ~~Ven~~

(on haudattu Venäläisiä. Haudan sijoille oli 40–50 vuotta sitten kerjennyt kasvaa kahmalon paksuisia petäjiä, jotka nyt jo ovat aika puita.)

~~(Rakopirtin sijoja on itse Manamansalollakin, jonka ulkolaosa on vieläkin samanlaista, ja myös sellaisen asunnon sija on Pihlajapurolla, niinikään maahan kaivetun asunnon sija (Kotinkylän rannalla), jossa "katto ja ovi ovat maan tasalla".~~

~~Jäälangan Leinolassa on Karhunevan Leinolan sydänmaalla niittynä. Ahmaskosken alla Ahmaskylässä on Navettakankaalla isonvihan aikuinen asunto, joka on ollut silloin pakosaunana.~~

Laurukainen. (Sääksmäki?)

Kaivannossa on ~~lähellä~~ Manamansalon pohjoispuolella Honkasaari, kuuluvasti sama jota Maisteri K. A. Castrén minulle antamassaan tarinassa nimittää Laurukaisen ~~saareksi~~ saareksi ja josta eläissänsi kertoja Venäläissaareksi. (koska ~~edellisestä~~ näistä on tietooni tulleet samat ~~sotatarinat. kuin jolloinma(?) ... Hänet~~ Venäläisten, joita oli kaksi veneellistä, ~~kerrolaan viedyn vanki Venäläisten kerrolaan~~ veivät ~~viedä~~ hänet mukanaan vankina saareen. Rannalla ollessaan maata olivat asettaneet Iivanan vahtiin, mutta yöllä oli vahtimieskin unt. ~~ja Laurukainen~~ ja Laurukainen päässyt ~~veneitä vesille~~ hiotolle ~~kytkemään~~. "Iivanalos lotjassa tuulebaa", oli joku tyyssäisnyt. "Ka niin ollah", vastasi Laurukainen ja rupisteli venettä irti sekä päästi toisen purjehtimaan menemään; ~~viimein tälläsi~~ toiseen hyppäsi itse. Sitte vasta Venäläiset yrittivät jälkeen, mutta eivät enää saaneet oikein veneen laidasta kiinni, kun Laurukainen "poattaalla" (kartulla, pahtaalla, patsaalla?) lyödä kopisteli miehiä kynsille ja niin pääsi käsistä. ~~He huusivat~~ Michel rannalta huusivat sitten: "Laurukainen, valkeapää poika, tuo sie venoset takaisin. Huttua hyvää ruokaa keitetään, kuivi itsepäälles annetaan." – "Täällä'pä koira huttuanevasi", oli Laurukainen vastaukseksi huutanut. Olipa vielä joku kiljaissut: "Kun sie

tulisit, kunnes tina kulkkuun valettaisiin. Kun Laurukainen vaan souteli edemmäksi, syyttivät tuon huutajata ja valoivat sitten hänelle kuuman tinan kulkkuunsa.

~~Pe~~

Perästäpäin olivat puhuneet näkijät, että ei jälki pahaa ole, vaan jälkien jälki pahaa on.

~~Usean kertojan mukaan~~

Yllä kerrottu taru on sangen laveallekin levinnyt ja ~~Suomessa, mutta ainoastaan Itä-Suomen eli Savo-Karjalaisen asumuksen aloilla. Näyttää siltä kuin asukkaat olisivat levinneet Laatokan tienoilta Kajaanin Kainuuseen päin ja sitten sieltä jälleen Tornion, Kemi- ja Saatjoelle päin,~~ ja näin ~~on Laurukaisen, tämän~~ [illegible] ~~vielostävi~~ Savo-Karjalaisen (patukasti) ~~[illegible] levinnyt.~~ Sen suurin merkillisyys on siinä, että tarina on kiintonainen ja se liittyy siis aina johonkin määrättyyn pieneen saareen, jossa ~~kerrotaan juuri tapaus on tapahtunut, ettei muualla~~. Yleistä näissä eri seudun tarinoissa on tavallisesti ~~Etelä-Suomen [illegible]~~ paitsi nimeä, Laurukaista, ~~lisäksi kuitenkin Lauri Heiskanen ja hänen puolella lari eli Larikainen~~ ja pieni saari, jotta tulee useimmat muutkin kohdat jutusta. Liperissä kerrotaan ~~sama~~ Lauri Heiskasen Ahmovaaran (Juuan pitäjän Höytiäisen) kylässä olleen, toisen alkuaikoina nuijasodan aikana, ollessaan vankina Raatosaaressa x)

x) Muin. M. Yhdistyksen Aikakauskirja 5. ~~[illegible]~~ 144.

Sama juttu kerrotaan Rääkkyläs(sä)säkin (edellisen pitäjän lähellä) ja sovitetaan sielläkin johonkin paikkaan. Sanatkin ovat melkein samat kuin Kajaanin seudun tarinoissa (esim. "lotjasta loukkaa") x)

x) Pastori Lappalaisen tiedonannon mukaan.

Pielisjärven eteläpäässä (lansirannalla Juuan pitäjässä) kuuluu myös löytyvän Larinsaari, joka nimi muodoltaan on yhtäläinen ~~Ku~~ Uhtualla käytetyn kanssa, ja etelä Venäjän Karjalainen ~~kuuluttaan~~ muodostus Laurista.) Melkein samoilla seuduilla, mutta Nurmeksen pitäjään alueella, tunnetaan se myös (eräästä Kuohatinjärven saaresta x) sekä lähei-sesta Rantavaarassa löytyvästä Käyritynjärvestä xx)

Savossa tunnetaan se ainakin eräästä Kyyvedensaaresta Haukivuorella ✝), joka lienee läntisimpiä paikkoja, mistä se tunnetaan.

x) Gottlund III nidos. ✝) Suometar 1858, № 10, 13.

Se ei ole kuitenkaan eteläisin paikka, jossa sen jälkiä tavataan. Myöskin Suomenlahdella on se Lavassaarelta tunnettu, ~~jonka nimen yhtäläisyys Laurukaisen kanssa helposti huomataan~~. Siellä kin oli valkeapäinen poika, heidän oman ruijasotansa aikana, kun Ruotsin rosvoiniekat ahdistivat saarta, ja aikoivat muija saarelaiset kirkkoon, pelastanut saarelaiset vaarasta x) Tässä siis on yhteistä, paitsi ~~Lavassaaren~~ Lavas ~~nimen~~ ja Laurukaisen nimien ~~välillä~~ yhtäläisyyttä, myöskin valkeapäinen poika ~~, joka pelasti saarelle saarella tuo~~ ja saari; Tässä ~~hän~~ jonka vaan hän täällä pelasti, mutta sitä vastoin hän ~~kuten~~ ~~uuttaan~~ ~~sentaan~~ ensisijassa pelasti itsensä, ~~ja välittäjät, vihollisten tappamalla paikkakuntansa heidän vallan alta~~, mutta tavallaan kotiseutunsakin puimaamalla jotkun vihollisia. Sisalmella on tämä ainakin tarina tunnettu ✝). Sotkamosta Laakajärven Pääsaaresta se ~~mainitaan~~ kaikessa laveudessaan, ja sitten, paitse ~~täältä~~ ylläinmainitulta paikalta Oulujärveltä, vielä Simosta ✝✝✝ Kemijärveltä (~~Kuusa~~ Juniskoskelta ✝✝✝, Sodankylästä ja Kuusamosta ✝✝✝, Kuolajärveltä, ~~ja~~ Paatsjoelta ja Ounas- Pyhäjärveltä O.l.

x) W. Porkka, Über den Ingrischen Dialekt, ~~s. 16~~ s. 16. ✝) Kamreeri U. Chydeniuksen suullisen ilmoituksen mukaan, ✝✝✝) A. Snellman Oulun kihlakunta.

✝✝✝ Gottlund III nidos.

järveltä Suonteläisten Lapista. Simossa, mainitaan hänen eläneen ennen Ison vihaa *). Simojärven Kottisaaresta hän pääsi karkuun ammuttuaan vahdin, ja 9 päivän perästä oli vielä 2 heistä elossa.

Kemijärvellä mainitaan hänen olleen jätettiin saareen venäläisten vankina, (pumpulkeissa, jotka sai irti polttamalla vitsat, Häntäkin houkuttelivat kutulle sekä Ruotsin voille. Uhkaus tinanvalamisesta ja honkaan kiinnittämisestä mainitaan täältäkin. Venäläiset olivat vielä elossa 8:na päivänä ‡). Olipa sama mies toisen tarun mukaan tuntureilla opastanut venäläiset pimeässä harhaan ja tyyppäyttänyt heidät kuruun, jonne kuolivat ‡). Kuolajärvellä hän jälleen laskumiehenä lasttoi 9 veneellistä venäläisiä aaltojen uhriksi, urostyö, mikä Rovaniemellä luetaan Auttin Lassin (siis Lassin eli Laurin) työksi ja mainitaan Auttinkönkäästä tapahtuneeksi. Täällä ylistetään hänen voimiaankin, kun näet sanotaan istualtaan sauvoneen Auttinkorvan kosken.

*) Suomi II 3 osa s. 18–19. ‡) Hj. Appelgren. Kemin kihlakunta, s. 80–81. ‡‡ Sama teos, s. 85.

Inarijärvelläkin on Laurikainen juttu tunnetaan sieltäkin hyvin täydellisenä, sen: Kun venäläiset ottivat hänet saattamaan järven ylitse, yöpyivät he Suottipetsismoloon (sadan petäjän saloon) ja kuolivat siihen.

Itäisin paikka on Uhtualla Venäjän Karjalassa, jossa häntä sanotaan Larikeiksi tai Lärikaiseksi.

Jos nyt vilkaisemme tähän tarinaan, niin tapaamme sen vaan niillä aloilla, joissa vanhaa Itä-Suomalaista asutusta löytyy ~~ja on se siis~~ tai on voinut löytyä, ehkäpä vanhalla Karjalaisella pohjalla, mihin ennen kuuluivat Oulujärven seudutkin ja missä ei Venäjän nykyisestä rajasta tiedetty. Siltä alalta kulkeutui se uutisasutuksen kanssa aina Lapin perukoille asti jokivarsia pitkin. Tuo Lavansaaren juttu saattaa olla satunnaisesti ~~ja~~ yhteen vivahtava ja poissuljettava koko jaksosta. Sitä vastoin Liperiläinen toisinto on ~~täydellinen nimensä puolesta~~ merkillinen sen kautta, että ~~tämä Lauri~~ Laurikaista, joka on ~~vieri olla diminutiivi~~ vähäisnimi Laurista, sanotaan Heiskaseksi, joka juuri saattaa siihen käsitykseen, että taru on pikemmin ~~tuolta~~ täällä kuin muualla tapahtunut. Sillä helpomminhan ne asutuksen kanssa levisivät täältä pohjoseen kuin päinvastoin. ~~Kun niin että nimi on Venäjän Karjalassa Lari tai Larikainen, niin lienee se selitettävä Lauri nimestä outoa se seikka, että Lauri oli heil-~~

~~kovuto nimi. Tu~~

Mitä kertomuksen ikään tulee, niin lienee se pikemmin pidettävä ~~1500~~ 1600 vanhemmaksi kuin nuoremmaksi, koska sen jälkeen enää olisi voinut niin helposti levitä entisaikaisten mukana, kuin sitä ennen, jolloin Karjalan ja etupäässä Savon miehet ~~k~~kulkivat Pohjanmaalla raivaamaan. Mitä Laurikaiseen sukunimenä tulee on se Laatokan tienoilta pohjoseen päin tavallinen sukunimi (niin ~~Kaakkois-Suomessa~~.

Tarun ~~paikalle nimi~~ kiintymiseen monen paikkakunt~~aan voisi~~ muistuttaa Kreikkalaisten tarina Homeroksen ~~syntymäpaikasta ja~~ syntymäkaupungista ja ~~Hag~~ myöskin Tanskan Hagbartin-kumpuja ~~Tanskassa~~ ja Ruotsin Ragnvaldin-hautoja.

Ison vihan aikana Venäläiset ryöstäen keräsivät rahoja ja veivät Ollimaan rahalastinsa talteen ~~kun~~ Kiiskilän luo maahan, kun Liminngasta palasivat. Hyyryläiset, ~~jt~~ jotka Hyyrylänmäestä olivat asettuneet tänne erämaahan karkupaikkaansa pakoon, näkivät, minne rahat kätkettiin, muuttivat ne eri paikkaan ja pitivät. Nytkin on talossa muka sitä rahaa. Kun oli muutamana päivänä ~~tuotu~~ noudettu taloon niin oli Penman kamari ollut ovesta akkunan alalaitaan asti rahaa ~~ahd~~ täynnä. — Kerran kun oli ~~...~~ pangollinen niitä kaivettu, ruvettiin kiroamaan, jotta piti kesken heittää. — ~~Venäläiset olivat tulleet~~. Karjalaisten muistellaan sanoneen: "Kunnoo äyräi Ruottilla, kun on pyöreitä hopeita".

Koirankuonolaiset eli -kuolalaiset olivat kansan käsityksen umbaan peljätyin osa Venäjän sotaväestä. He kun näet tapasivat verevämpiä ihmisiä, niin lipoivat kieltään ja hyökkäsivät heidän päälleen imeäkseen veren pois. Vainuamalla olivat he tunteneet ihmisen jäljetkin. – Nämät olivat tietysti Kalmukkeja, joiden kasvojen suun ~~ympärys~~ seutu todellakin on hyvin eteenpäin ulottuva.

Harmaalanniemessä on karhuhaudan tai muun vanhan asumon jälkiä, huoneenseinän sijaa ja kiuasta kuusen juurella.

Venäläistalvi.

Silloinkin mentiin vanhan tavan mukaan pakoon, mutta useimpiin talviin jäi kuitenkin sen verran ~~että~~ väkeä, että hoitivat kotieläimet.

Ei

Saarestenmäellä olivat Venäläiset kulkeissaan vieneet Kalle Karjalaisen isän vangiksi ja kuljettaneet Iifalmelle asti. Hän oli myllyä korjaamassa.

Kouhkarin kullaissa oli kipeä Ruottin mies kärinnyt tielle. Etsittiin kauan turhaan. Hildan oli avannosta löydetty ja haudattu kiskonko kynnääsen.

Roknalla olivat viholliset nälissään taltoneet viedä ainoan lehmän talosta, vaan isäntä oli syytänyt sotamiehet päätään myöten menemään.

si pois.

Navettaankin oli moniaalla jäänyt lehmi, jonka nöyryydessä pyy-

Antti Lorsa oli silloin ollut poikanen ja vuoleskellut heille piipunvarsia katajasta. Leipääkin olivat antaneet kun hän (haulsi heille

~~Navettaan oli moniaalla jäänyt lehmi, jonka nöyryydessä pyy~~

Suntarissa ei annettu Venäläisten tehdä omankädenoikeutta, kun oli sotaherra siinä asumassa. Nälänkuoliona olivat viholliset olleet ja molen sinutaahin syöneet nälkäänsä lievennyksekseen

jaalangasta oli ollut mies Pulkkilan tappelussa ja saanut siellä luodin silmäänsä. Kotiräisniemessä oli asunut tohtori (välskäri Ketysti), joka kaivoi luodin pois. Ell'ei muisti petä oli hän Huttin ja Leinolan sotamiehenä hän liikkeni.

Tähän aikaan palveli Röunykin, joka oli Manamansalon miehiä, Suomen sotaväessä, ~~ott~~ ollen mukana monessa tappelussa. Rauhan tultua palasi hänkin Tornion kautta kotimaahan ja asettui Oulun erään kauppiaan rengiksi, kun ei ollut omaa kotia. Kun samassa kaupungissa oli kasakoita, ei tuo urhokas mies oikein menestynyt heidän kanssaan, sillä hänessä kyti vielä viha monesta kiivaasta tappelusta heitä kohtaan. Hän kulki-kin vielä osaksi Ruotsin sotamiehen puvussa. Kerran sattuivat muutamat kasakat iltasella hätyyttämään häntä ~~iltasella~~ miekoillaan. Hänellä kun ei ollut aseita, sai kovemman käteensä, millä eräältä kasakalta löi käsivarren poikki, ja niin ajoi muut käpälämäkeen. Mutta eipä hänkään enää tohtinut kadulle jäädä, vaan ~~täytyi juosta~~ juoksi navettaan lakkaan piiloon. Kauppias kun sai tietää tämän rengistään, ~~antoi hän~~ huomasi ~~hänen~~ ett'ei

hän enää olisi Oulussa turvassa, ~~ja~~ antoi hänelle rahaa ja käski paeta Ruotsin puolelle. Hän otti rahat ja ~~pötki~~ kierteli metsiä myöten Ruotsin puolelle, missä palveli sotamiehenä kaksi vuotta. Siinä aikana Ruotsi valloitti Norjan (Tanskalta), missä hänen kertomuksensa mukaan oli ollut 12 tärmiä. Maan kenraalikuvernööri oli kyllä vastustanut kovasti ottaen kaksi miestä talostaan, mutta ei jaksanut pitää puoliaan. Muutamia paikkoja ei Ruotsi kuitenkaan saanut väkirynnäköllä. Maan menetettyä pakeni (Tanskalainen) vastustaja pois maasta x)

x) Tornion opettaja N. Karjalainen kirjoittanut muistoon.

jörjsimin talon oli vihollinen polttanut. Asukas oli silloin kylvänyt ohran kengelle, ettei joutuisi vihollisten haltuun talon siemenviljat.

Venekeitossa on oltu Isonvihan aikana paossa ijäti vieläpäin rimpien keskellä. Siellä on suon saarekkei~~ta~~lla ~~saa~~ pakosaunojen jälkiä, kiukaanraunioita ja heinäkirsien jälkiä, mutta hirretkin ovat vitallisesti osanneet. Onpa kuitenkin kuomatta Kelton suon keskellä, Robinson ojan varrella, kumpana taloista.

Vääräjärvä oli vihan aikana lunta kaapattu kupilla ja sanottu: vieläköhän lienee noin paljon jauhoja.

Soilunniemeen on väkeä tapettu ja haudattu Isonvihan aikana.

Manamansalolla kun Venäläiset kirkon polttivat ja lähtivät kelloa viemään veneellä, alkoi se soimaan kaarteella. "Ä toisgh venosek pyrkii," arvelivat Venäläiset. ja[x] Mutta kun rupesivat nostamaan, pulahti se veteen "ramman korvalliseen Läyhänniemeen luo." Sentuan ukkovainaja oli Jaakko Karppisen kanssa nuotalla ollessa upilla kopeloinut mukaan kelloa ja sanonut, että niin on kuin pata, kanta alaspäin ja suu ylöspäin. Muidenkin uppiin kuulun mukaan kolahtelevan, mutta pian taas katoavan. Että on siinä kaksi yltä.

~~Soitinniemeen on tapettu ja haudattu vaskea~~ ~~Hovila~~ ~~aikana~~.

x) ~~Narkun kellosta Kuloveden on melkein sama juttu.~~ Suomi, s. 128.

?

Antioranualta, ~~on~~ Manamansalolla löydetty miekka tervahaudan katteita ~~kuokkiessa.~~ (Paikka on) Hovilan tiluksilla.

~~Vaara~~ Harjupellosta Harjulla, Manamansalolla, on löydetty vaskea kymmenen laajuinen kappale. Romina oli kuulunut maasta, aarre kai jäne vielä jäi.

Lukkarin talon rannassa Iikan pajan takana ~~Seppälän törmässä~~ on Sääksniemellä aarre. ~~Pekkalassa Kylmälän kylää ja Utajärven kappelin~~ ~~Muhoksen pitäjää on nelikorttain löydetty rahoja. Myöskin Seppälän~~ Myöskin Seppälän törmässä lienee sellainen ~~pitäjä olla maahan~~, koska ~~siellä~~ lapset ovat siellä ~~on törmällä~~ rahoja kynsineet ~~esiin~~, ~~te~~ esiin ~~törmällä~~ (siellä) telmäissään siellä.

Nakkasalmella pitäjän rajan tienoissa pitäisi olla varsin iso aarre, kertoo taru. Mutta Kylmälän Pekkalassa ~~toisen~~ Utajärven puolella sanottiin sellainen löydetynkin ja nelikorttain rahoja saadun

Pakopirtin sijoja mainitaan olevan erämaissa m. m. Manamansalollakin, jonka eteläosa on vieläkin erämaan kaltaista saloa. Toisen sija mainittiin olevan Pihlajapurolla, toisen, maahan kaivetun asunnon sija Antinrannalla, jossa "katto ja ovi ovat maan tasalla".

Jaalangan Leinolassa on Karkuneva Leinolan sydänmaalla niittyä. Ahmaskosken alla on Ahmaskylässä Navettakankaalla Isonvihan aikuinen asunto, joka silloin on ollut pakopaikkana.

Utajärvi

Ruununtörmä on kirkonkylän Jussolan luona. Siinä kuuluu ennen ~~löytyneen~~ olleen valtion varastoaittoja.

Kirkolliset muistot.

Kirkko Limingassa.

~~Siihen aikaan kuin kirkko oli Limingassa, kulki sinne tie Venekeiton kautta, joka siitä juuri sai nimensä~~~~kin~~~~. Soilla on sillä tiellä vieläkin portaita ja lavoja havaittavana,~~ ~~niin myös~~ ~~Alhaalta päin tullessa jätettiin taas veneet Valkamaan Virkkulan luo, josta tie Latokankaan kautta kävi Mäntyniemen kautta Venekeittoon. Siikajoella oli vielä~~

Siihen aikaan kuin kirkko oli Limingassa, kulki sinne tie Venekeiton kautta, johon veneet keitettiin, ja joka siitä sai nimensä. Siitä käveltiin taival kangasta ja porraslettoja soita myöten, joilla vielä on portaiden ja lavain jälkiä, Mäntyniemen kautta Latokankaalle ja sieltä Valkamaan Virkkulan luo, ~~josta~~ johon jälleen keitettiin veneet alhaalta päin tullessa. Päivänniemessä Siikajoella levättiin päivän matkan perästä, joka siitä on saanut nimensä, kertoo kansa. ~~Talvella kuljettiin kirkolle suksilla~~ ~~kin ja poroilla~~

Kirkko Manamansalolla.

Manamansalon nimestä on kansalla useita selityksiä, että se johtuu ~~Manasta~~ manaamasta, kun siellä on ensiksi manattu kansaa kris-

tinuskaan. Toiset jälleen osaavat lähemmäksi ~~selitt~~ panemalla sen yhteyteen Manalan kanssa. Epäilemättä onkin saarella ollut hautauspaikka ja ~~jo~~ jo ennen kirkon perustamista, sillä maan saariasema ja pehmeä multamaa tarjosi sopivan tilaisuuden siihen, jota paitsi se ~~järvi~~ lampi vihkantensa kautta, ollen kahden suuren ja syvän ~~järven välissä~~ Arjan- ja Niskan-, selkään, välillä oli epäilemättä jo varhain tiheästi asuttu. Oli miten oli, Manamansalo on kielimiehistä epäilemättä ~~Mana~~ ollut Manamaansalo, s. o. Hautaus-~~maan~~saari.

Ensimmäinen kirkko rakennettiin tänne v. 1560, jolloin Oulunsuomaa erotettiin Limingasta Oulujärven pitäjään nimellä erilleen. Paikkakunnalla kerrotaan ja näytetään vielä koko joukko muistoja ki tästä muinaisesta ~~[illegible]~~ ajasta.

Kirkkoraunioita sanotaan Martinlahden perää, ~~johon tullaan idästä päin~~ Kaarelsen ja Horilan kohdalla, joka on saaren pohjoispuolella. Entisiltä ajoilta on myös ~~koto~~ siitä rannasta maalle päin Puolitie, ~~johon nyt~~ jossa kuitenkaan ei ole nyt taloja eikä huoneita.

Papin arvellaan asuneen Kaareksen talossa, joka on ennen ollut Raahikkala. Lukkarista on kaksi muistoa, että olisi asunut ~~jotkin Tar~~ ~~kerran~~ Pääskynniemessä, jossa nyt on Niemelän niemi, (sillä siellä oli ~~kerran~~ kirkonavain haettu, kun vietiin lastaristille) tai kerta Kivekkään kovalassa. (tiiphakuntansa pappistossaan ~~[illegible]~~ valitti

Kyllähän Agricolakin näihin aikoihin löytyvän kompeleita, mutta täällä se kuitenkin oli vähäoppisin kaikista, sillä tuon tiedon.

~~Pappia muistellaan vielä huonotietoiseksi~~, että ei ollut hän edes tietänyt viikon päivistäkään lukua pitää. (Löytyypä kuitenkin vielä, jotka tietävät jotain lukkarista kin.) Kerrankin oli pappi kuumalla ~~mennessään~~, kun kirkkoväki tuli häntä vastaan ja rukoili pyhää päivän käsissä olevan. No onkos nyt todellakin pyhä, virkkoi hän ja alkoi luetella viikon tapauksia kodissaan saadakseen päivistä selkoa, sanoen:

Maanantaina koira kuoli,
Tiistaina ~~se~~ nyljettiin,
Keskiviikkona juuri pantiin,
Tuorstaina se leivottiin,
Perjantaina kirnukset kannettiin,
Lauvantaina kirnuttiin,
Pyhä tosiaan nyt onkin! –
Kirjavaissa on kirkon avain x)

x) Hämeestäkin tämä loru muuten tunnetaan, vaik-

Kirkon sijasta ei ole enää mitään tietoa ~~sitä vastoin on hyvin vaikea saada selkoa~~, mutta arvattavasti se oli korkeimmalla paikalla nykyisen Kirkkovaaran ja vanhan Kantansmaan tienoissa, joka on etelään eli lounaaseen päin ~~kir~~ samaisesta vaarasta, noin 30 ~~tuum~~ sylen päässä ~~vaarasta~~ ja Lenaikuinen kirkko ei pilvessä ja vähävaraisessa Oulujärven pitäjässä voinut isoakaan, rukoushuone vaan, jonka kirjalla oli laajimmallaan ja korkeimmallaan hyvin vähäpätöinen. On niitäkin lähiaseukkaita, jotka luulevat kirkon sijan viereen järveen, sillä maa on yltympäri näissä paikoissa vierevää laatua.

Pappilan sanotaan olleen toisen tarun mukaan nykyjään autiossa Rusilassa, toisen mukaan Kaarekessa, ~~jäljempänä olin~~ jota ennen on sanottu ~~sanottiin~~ Rahikkalaksi. ~~ja~~ ~~Kylässä on~~ Tämän, ~~tarun~~ tarun mukaan, on ensi papin nimi ollut Rusi eli Ambrosius, toisen papin nimi ~~oli~~ oli ~~on ollut~~

---

ka vähän eriävässä muodossa:

Maanantaina myllyyn mentiin,
Tiistaina takaisin tultiin,
Keskiviikkona taikina tehtiin,
Tuorstaina se leivottiin,
Perjantaina penta kuoli,
Lauvantaina (se) lahdattiin. —
On ainakin nyt tänään pyhä—!

Kerimäeltä jälleen tietellään:
Maanantaina maltaat jauhettiin,
Tiistaina se olut pantiin,
Keskiviikkona koira kuoli,
Torstaina nylettiin,
Perjantaina pylyt, tannettiin
Lauvantaina hyrsyttiin (kiruttiin). — —

Jopa se pyhä onni!
Mäiskee pusrakunta-
laiset kirkkoon!

(Olli Rahikainen, joka todellakin on kirjallisuudessa ~~kirjoissa~~ mainittu "Rahick" nimellä ja ~~joka tuas~~ tiedetään ~~kirjallisuuden mukaan~~ ensi papiksi. tiedetään olleen)

Mitä ~~tarun~~ ristiriitaiseen tarun kahdesta pappilasta tulee, niin on se sillä selitetty, että Kaares ja Rusila ovat voineet olla, lähimpiä kuin ovat tilukesillaan, ennen yhtenä numerona: ja Kaarelsen aikoina oli muka pappilan aikuiset rinkalot olleet viime aikoihin asti. ~~sitten niin lohkoi~~

Kun viime aikoihin asti oli Paltamon kirkkoherralla (yhtenä Lantterin kanssa) ~~kalavesi~~ Manamansalon koillisella puolella, ~~yhtenä Lantterin niin~~ niin. Talviaisen lampi, ~~niin~~ jonka jaossa oli mennyt Heikkalaiselle Manamansalolla, niin on aivan vornaa että tämä kuului ennen Manamansalon papille, ~~tilukesiin~~ joka täältä v. 1599 tietysti muutti Kirkkoniemeen Paltamossa.

Mitä ~~kirkkomatkaan~~ kirkolla käyntiin tuli, niin muistetaan ~~vielä~~ sekä eräiden Oulujärven länsirantalaisten Heiraisen Kaikilahdelta ~~tulleen~~ (kulkeneen) purjein, tie idästä päin kulki siihen aikaan talvisin Junttilan (Varisniemen) ja Kivelän kautta, sillä Nuorolan talon ei olut silloin kuin kirkko oli Manamansalolla, kertoo taru.

Monessa paikassa, Jormualla, Mieslahdella, Melalahdella y.m. kerrotaan vielä, että Manamansalon kirkolle kuljetettiin punaisissa purjeissa.

Kirkon sijasta ei ole enää mitään tietoa, mutta arvattavasti se oli korkeimmalla kankaan kohdalla nykyisen Kirkkorannan ja vanhan hautausmaan tienoissa, joka on etelään eli lounaaseen päin suoraisesta rannasta. Sen aikuinen kirkko ei pienessä ja vähävaraisessa Oulujärven erämaan pitäjässä voinut isoa ollakaan, vähäpätöinen rukoushuone vaan, jonka kivijalan pohjarys, ainoa mitä siitä voisi olla jäljellä, ei mahtanut olla laaja. Paikkakunnalla on mitäkin, jotka luulevat kirkon sijainnen niin paljon pohjoisempana, että olisi voinut ehtiä vierrä järveen, sillä maa on näissä tienoissa vierevää multa pengertä. Se arvelu ei kuitenkaan voi olla todenperäinen, sillä hautausmaa ja kankaan korkein paikka ovat paljoa ylempänä.

Tällä pohjoistörmällä on useita kuoppia, pyöreitä ja noin sylen laajuisia, tyynä-räystyyisiä, joita arvellaan Lapinhaudoiksi. Näistä eriäviä ovat kristillisen ajan haudat, jotka ovat Kusiloon vievän tien oikealla puolella pari kivenheittoa rannasta. Nämät ovat riviittäin

ja jalesoittain, soikeita ja matalampia kuin muut Lapinhaudoiksi arveltut. Satoja on niitä mennemän kivenheiton laajuisella alalla.

Kylän miehet olivat kerran ~~niitä~~ joutaissaan menneet niitä kaivamaan ja tavanneetkin (1½ kyynärän päästä) jokaisesta (kuopanteesta) ihmisluut, joten keksivätkin paikan hautausmaaksi. Yhdestä haudasta oli Pekka Karppinen löytänyt keihäänkärjen tapaisen rauan, joka viivahti muoleen. ~~Kokk opettaja~~ Lukkari Kokkonen mainitsee nähtävästi tätä ~~mainiten~~ (tarkoittaen), että on löydetty "muolenkärki suurien oikean käden luiden seasta". ~~Se oli toimitettu Helsinkiin~~.

Kirkon hävityksestä ~~kerrotaan, että~~ kerrottiin ~~ikäläpi~~ Puolangalla, joka myös ennen kuului Mananmanpalon eli Oulujärven seurakuntaan, että viholliset muka olivat viskanneet kekäleen yli salmen kankaalle, josta tuli sitten levisi ja poltti metsän ynnä kirkon.

Kirkonkellosta*) jällen muistellaan ~~että~~ paikkakunnalla, että kun Venäläiset lähtivät veneellä ~~kirkon~~ kelloa viemään, alkoi se moukua kaarteella. "A toiseh venozeh pyrkii", arvelivat Venäläiset ×). Mutta kun rupesivat nostamaan, pulahti se veteen saman korvallisen Läykänniemen luo. Sentuan ukko oli jääkko Karppisen kanssa muotalla ollessa (melkein) upilla kopeloinut kelloa ja sanonut, että niin on kuin pata, ~~kanta~~ alaspäin ja suu ylöspäin. Muidenkin uppiin kuulun kolahtelevan, mutta pian taas katoavan. Kello on siinä kolmi syltä ×)

*) Karkun kirkonkellosta Kuloveden on melkein sama juttu. Suomi ..., s. 128.

Kirkko Säräisniemellä.

C8

1 ~~Sitten~~ Kuin Paltamon laajaa pitäjästä ~~v. 1789~~ ~~lohkottiin~~ (ruvettiin lohkomaan v. 1789), sai Säräisniemikin omaksi seurakunnaksi ja sai ~~jälleen~~ oman kirkon Säräisniemen kylään, joka oli vähän keskempänä kuin (entinen kirkonkylä) Manamansalolla. Kirkonsijasta oli riidelty ~~kauan~~ täälläkin, ~~sillä~~ ennenkuin asia ~~sta sovittiin~~. ~~Ni~~ saatiin ratkaistuksi. Niinpä muisteltiin majuri Snorsan nykyisten isänisän, tahtoneen Säräisniemen kirkkoa Leinolan ahteelle, johon jo oli vedetty peruskiviäkin.

3 Kalettoman kota, nykyisellä Kukkonniemellä on otettu Säräisniemen kirkkoon vahvimmat puut, ~~kellotapuliin ja~~ kellotapuliin jälleen Niemisniemeltä, siis molemmat sangen läheltä, joka myöskin osoittaa, kuinka synkkää erämaata tämä on aikoinaan ollut.

5 Paltamon kolmas kappalainen muutettiin tänne v. 1783. Vasta v. 1864 5 p:nä joulukuuta päätti hallitus sallia Säräisniemen erota omaksi pitäjäksi, joka tapahtuikin kirkkoherra A. Andelinin kuoltua v. 1882 2 p:nä tammikuuta.

~~Myöhem~~

~~Rantakaunt~~

~~Kirkolla~~ Säräisniemellä:

2 Nykyinen Ristikirkko on puusta ja rakennettu v. 1780. ja sisältä on se valkeaksi maalattu, ilman minkäänlaisia koristuksia. ~~Sen rakentaja on tuntematon~~. Kellotapuli on puusta myös ja v:lta 1793, sen korkeus on 15 syltä. Molempain rakentajat ovat tuntemattomat.

4 Kirkon kellon on valanut Gerh. Meyer v. 1785. Siinä on kirjoitus: 'Koska Gustavus IIIs oli Ruotsin valtakunnan kuninkaana, Herra Ridari Joh. Fredr. Carpelan, Maaherrana, Herra Jacob Haartman Hiippakunnan Piispana ja Magister Gust. Reinh. Apbelgren seurakunnan kappalaisena on tämä kello Säresniemen kappeli seurakunnalla ostettu. Tulkaat, kumartakaat ja polvillamme langetkaamme ja maahan laskekaamme Herran, meidän Luojamme eteen."

Vanha [illegible] [illegible] [illegible] on v:lta 1783.

6 Alttaritaulu kuvaa Vapahtajaa ristillä ja on H./P. Ekvollin [illegible], valmistanut Maalari Hedman Oulusta (v. ?).

Tulipalo kun hävitti arkiston v. 1859 on ei löydy mitään vanhempia kirkollisia pöytäkirjoja eikä (vaiheellisia) kirjojakaan x)

x) Käytetty: (kirkkoherra) E. J. Lindbergin käsikirjoitusta Muinaistieteelliselle Toimistolle v. 1886.

Hautausmaat.

Paitse vanhaa hautausmaata Manamansalon vanhan kirkon tienoilla, löytyy myöskin samalla saarella Pantionlammen luona joku kalmisto. Sillä ~~n.s. Pantiont~~ tervahautaa tehtäissä sinne oli lammin ja Niskanseljän välisellä kannaksella ~~, ahtaalla katajikosta~~ oli tullut (noin kymmenen syvyydestä) esiin ihmisen pääkallo. Sitä ennen ei ollut mitään tietoa, että tässä olisi hautauspaikka.

Kalmosaari on jossakin Kaivannon tienoissa jälkeen pohjoispuolella. Lienee sama kuin Raato~~saari~~ eli Laurukaisen saari, josta on ennen kerottu satamistoista puhuttaessa.

Sorsan luona (Kälkilahdella?) on myös Kalmasaari. Torvensaaressa ja Kotionsaaressa [illegible] Önkbyrin luona on myöskin havaittu jotakin hauta. Ei liene mitään (varmaan) tietoa, onko siellä todellakin niitä tavattu. Yksi sanotaan myös olevan haudattuna Kirkkomaan eli Kyrösaaren [illegible] Sonta[illegible]

Lahdessa. Sonkasalmella pitäisi myös olla Raatosaari, joka on [illegible] sama kuin edellinen.

Hovin eli Pappilan niityllä Nikulanojalla on myös hautauspaikka. "Sola-Venäläisiä" sanotaan sinne haudatun.

Utajärvi

Niskakosken alla on Susisaaressa ollut vanha hautausmaa, vanhat ihmiset muistavat vielä että sitä tuli esille luita silloin kun se raivattiin pelloksi.

Juvola

Uhripuut.

Pellikon ja Ollilan välillä Saarestenmäessä on kuusi, johon on karhunpäitä ennen pantu. Silmäreiistä ne oli pujotettu oksiin.

Juntusen luona on petäjässä Honkamäen laidalla aunpukalut.

Mökinmäellä Saarestenmäellä on vielä karsikko-petäjä, jossa katra on jäljellä, Otanmäellä samoin. Ne näkyvät kauas.

Saarestenmäen Ollilassa on viime aikoihin asti ollut suuri istutettu koivu, joka on syltä ympäri. Sen juurelle on aikoinaan kannettu kaikenlaista ruokaa ja muuta uhriksi kelpaavaa.

Apajaspa Kuusisaarella on myös istutettu koivu, jota ei saa vahingoittaa. "Mikähän on jos kylpee sen oksista tehdyllä vihdalla," oli joku mies uhitellut, teki vihdan ja kylpikin, mutta sai kokea kuinka paljon on pahuudella voimaa, sillä hän tuli kituvaiseksi koko iäkseen.

Honkamäelle on tehty useita karsikkoja. Tavansomaisiat tavasta tullen. Törmätiellä Mannansalon pohjoispuolella oli niitä useita siviakin.

joista ainakin yhdessä oli käsivarsi pohjoiseen päin, ehkä ilman tarkoitusta. Neitlavaaran ja Säräisniemen välillä oli myös ennen yksi, jossa oli käsivarsi. Korpelan aidan takana oli vielä kaksi karsikkoa, joista toisessa oli käsivarretkin, kaksi oksaa keskellä eteläänpäin. Näistä ei juuri tiedetty kertoa mitään sanottavaa. Muisteltiin vaan Savolaisten ja Pielisläisten ennen talvella kulkeissaan karsikoita tehneen muistoksi karsikkelleen ja niiden juuressa juoneen.

Neitlavaaralla, ~~vielä ym~~ Säräisniemellä sanottiin vielä hakattavan karsikkoja, mutta ainoastaan tulisijain merkiksi, kun ollaan metsätyössä ja niityllä.

Veneheiton Koivutalossa ~~näytellään~~ oli uhripuun, ison koivun, hakkaamisen on tuonut sen pahan taloon, ett'eivät vaivaiset ja kulkut siellä voi loppua. Taraskengällä sitä vastoin oli eräs mies kaatanut sellaisen puun "viinahallin ukolla" ilman mitään seurauksia terveydelleen!

(Tässä mainittakoon myös eräs vanha puu, joka on Olemaan menevän ~~keskivälillä~~ Papintien varrella keskivälillä, joka ~~vie~~ tie lähtee Jaalangan lahdesta.

Puu on iso, 4 kyynärää ympärimitaten, ja siinä pitäisi ~~olla~~ olla vuosiluku 1686, ett'ei kertojan muisti petä.)

Myöhempiä löytöjä:

Niinisjärvellä on löydetty 2 vanhaa pääkallokivestä.

Outo rautakalu on tavattu ~~myö~~ viime aikoina Konkkarin pellossa. Se oli kertomuksen mukaan 4 tuumaa pitkä, neliskulmainen hienommasta raudasta, (sako keskellä) ja 2 ylöspäin pitkää tynttä ~~pitkä käpristyneet~~ käpristyi siitä vaan kohdalle päin. Olisikohan ollut kiväärin panoksen ulosottimena.

Aarteita ja rahaa voisi muistuttaa niin Rahonpuro Kuolijoessa, ellei se ole vaan rahka sanasta johdettu, vrt. näet rahka, rahka-suo.

Torvbacka J. Kivon tytär löysi 1889 eräältä niityltä turpeen alta Vaalassa 17 p lokak. ilman kääreettä (ohutta ja kaprasta) 112 äyrinpaa ja 810 pienempää hopearahaa. Yhteensä painavat ne 3 naulaa. Niissä on vuosiluvut 1520, (1526?) 1522, (1528, 1529 y. m. järjestyksessä) (1533), 1544 siis ~~Kustaa~~ Kristian tyrannin ja Kustaa I:n ajoilta, ~~jolloin [illegible]~~ Niissä on kirjoituksia: "Gustavus D. G. Rex Svecie" ja toisella puolella: "qui timet Dominum beatus". Pienemmissä on "Gustavus Rex", "Stockholm" x)

(Pelsosta oli myös Pelson perän niitystä Neittävällä löytynyt [illegible], karstaa ja muita tulisijan jätteitä — ylen syvyydestä.

Kaksi taikakalua ~~[illegible]~~ vein museon haltuun, nim. karhun kellutorven, jonka ~~on~~ numero on 2378,28 ja vuolukivisen kehrän, jossa on molemmat pinnoilla, jonka n:o on 2378,29. Molemmat ovat Kuolijoen Joensuusta eräältä ~~[illegible]~~ entiseltä karhuntappajalta.

x) Th. Tennberg'in kirje ~~[illegible]~~ prof. Aspelinille v:lta 1889 21 p. lokak.

Vanhoja huoneita.

Siellä täällä tapaa vielä kovista puista tehtyjä huoneita, esim. navetat Korpelon, Koukkarin y.m. taloissa. Melkein korkeaan huoneeseen oli vaan käytetty 7 hirsikerrosta, esim. Koukkarin talossa.

Samassa talossa on säilynyt vanha riihi aina vuodelta 1701 (ja on vieläkin koossa [illegible]). Se on ~~vielä~~ koirankanalle salvettu. ja ~~[illegible]~~ Aittakin on vanhanpuolinen ~~mallia~~ vuodelta 1771. Sen seinässä on E, joka luultavasti tarkoittavan talon silloista Esko Koukkari nimistä isäntää. Siinäkin ovat ulospäin jatkuvat sivuseinät käyrälle kololle leikatut.

II.

Paltamo

S. 117 Aulu-nimi
lappalaisesta.

Iso-Kouliosaari: veitsi
K.M. 2378. 24.
(Siv. 128)

~~kalataika~~ 269 (Sotajuttu)

~~aarteita~~, 299, kitumato
esiintyy l. met-kand. 361-6

Jaurukaina 270

Kierkoita + miekka 278

ei ominta retkistä puhuta 279

Kuninkaan kreikistä 281 (ajoteltava)

Paltamo.

4 (s. 327)

CUPIO
DISSOLVI.
ET ESSECUM
CHRISTO.

Epitaphium
in memoriam Familiae
Cajanidicae,
Olim in O. Bothnia Florentissimae.

Viator. quisquis. es.
Qui. in. Theatro. Universi. Alatis. Quasi. Pedibus. Properas. Gloriam. Captaturus.
Cum. Umbram. Capias. Voluptatem. Cum. Nil. Nisi. Moerores. Dolores. Invenias.
Cuncta. Ampla. Splendida. Cum. Cuncta. Vana. Futilia. Sordida. Angustumque. Demum. Tuguriolum. Te Maneant.
Siste. Gradum.
Et. Mecum. Propius. Ad. Animum. Admitte. Considerationem.
Rerum. Fluxarum. Caducarum. Fragilium. Lubricarum.
Vacillantis. Fortunae. Temporis. Vicissitudinem. Tandem. Animae. Cogita. Ore. Dei. Ipsius. Anhelatae.
Destructionem. Ergastuli.
Vermibus. Gratum. Hospitium. Paullo. Post. Praebituri.
Servantur. Intra. Cancellos. Hujus. Urnae.
Reliquiae. Familiae. Cajanidicae. In. O. Bothnia. Haud. Incelebris.
B. Matrona. Catharina. Falandra.
B. Matrona. Magdalena. Mathesia.
Reverendus. Dominus. Ericus. Cajanus. Cum. Filio. Tenello.
His. Adde. Materno. Cum. Viveret. Adhaerentem. Pectori. Marg. Catharinam. Sadeniam.
Numerosum. Agmen. Clausit. Et. Adventu. Suo. Monimentum. Obsignavit.
Gener. Maritus. Pater. Avus.
Admodum. Reverendus. Dominus. Ericus Cajanus. Pastor. Et. Praepositus. Paldamoënsium.
Hujus. Si. Fortunam. Quaeris. Utramque. Expertus. Est. Si. Patientiam. Admirabilem. Prorsus. Adque. Stupendam. Adhibuit.
Si. Exitum. Sortitus. Est. Laud[illegible]em. Optatum. Felicem. A. Caelo. Donatum.
Quippe. Juvenis. Sanctioribus. Imbutus. Litteris. Evangelicum. Egit. Ministrum. In. Paldamo.
Patri. Tunc. Temporis. Praeposito. Socias. Adjungens. Manus. In. Vinea. Domini. Plantanda. Amplificanda.
Cui. Defuncto. In. Beatasque. Mansiones. Translato. Filius. Patris.
Aemulus. Successit.
Munus. Optima. Valetudine. Omnium. Bonorum. Consuentia. Fide. In. Patriam. Pietate in Deum.
Justitia. In. Proximum. Temperantia. In. Semetipsum.
Circumvallatus. Vigilantissime. Felicissime. Sustinuit.
Usque. Ad. Annum. Millesimum. Septingentesimum. Decimum. Secundum.
Hic.
Exordium. Malorum. Sed. Non. Tam. Malorum. Quam. Patientiae. Exercendae. Manifestandae.
Nam. A. Ruthenis. Incursione. In. Cajaniam. Facta. Denudatus. Et. Expilatus. Est.
Adeo. Ut.

Vermibus. Gratum. Hospitium. Paullo. Post. Praebituri.
Servantur. Intra. Cancellos. Hujus. Urnae.
Reliquiae. Familiae. Cajanidicae. In. O. Bothnia. Haud. Incelebris.
B. Matrona. Catharina. Falandra.
B. Matrona. Magdalena. Mathesia.
Reverendus. Dominus. Ericus. Cajanus. Cum. Filio. Tenello.
His. Adde. Materno. Cum. Viveret. Adhërentem. Pectori. Marg. Catharinam. Sadeniam.
Numerosum. Agmen. Clausit. Et. Adventu. Suo. Monimentum. Obsignavit.
Gener. Maritus. Pater. Avus.
Admodum. Reverendus. Dominus. Ericus Cajanus. Pastor. Et. Praepositus. Paldamoënsium.
Hujus. Si. Fortunam. Quaeris. Utramque. Expertus. Est. Si. Patientiam. Admirabilem. Prorsus. Adque. Stupendam. Adhibuit.
Si. Exitum. Sortitus. Est. Laud... ...em. Optatum. Felicem. A. Caelo. Donatum.
Quippe. Juvenis. Sanctioribus. Imbutus. Litteris. Evangelicum. Egit. Ministrum. In. Paldamo.
Patri. Tunc. Temporis. Praeposito. Socias. Adjungens. Manus. In. Vinea. Domini. Plantanda. Amplisicanda.
Cui. Defuncto. In. Beatasque. Mansiones. Translato. Filius. Patris.
Aemulus. Successit.
Munus. Optima. Valetudine. Omnium. Bonorum. Constuentia. Fide. In. Patriam. Pietate in Deum.
Justitia. In. Proximum. Temperantia. In. Semetipsum.
Circumvallatus. Vigilantissime. Felicissime. Sustinuit.
Usque. Ad. Annum. Millesimum. Septingentesimum. Decimum. Secundum.
Hic.
Exordium. Malorum. Sed. Non. Tam. Malorum. Quam. Patientiae. Exercendae. Manifestandae.
Nam. A. Ruthenis. Incursione. In. Cajaniam. Facta. Denudatus. Et. Expilatus. Est.
Adeo. Ut.
Saucius. Violentas. Cum. Suis. Effugeret. Manus.
At. Quo. Animo. Tulerit. Haec
Dabat Tempus.
Idem. Animo. Idem. Virtute. Et. Moribus. Verbo. Idem. Cajanus. Semper. Exstitit.
Dein. Cum. Arx. Cajanaburgum. Anno. Millesimo. Septingentesimo. Decimo. Sexto. Expugnaretur. Mala. Fide. Capitur.
Et. vinctus in. Arcem. Aboënsem. Ducitur.
Ubi. Biennio. Peracto. In. Paupertatem. Miseria. Nefanda. Squalida.
Gratia. Et. Liberalitate. Russorum. Principis. Galitzin. Oblato. Pignore. Libertate. Donatur.
Et. Deo. Ita. Disponente. Praepositus. Kimitoënsium. Constituitur.
Incredibilia. Mala. Incredibili. Virtute. Perpeti. Novit.
Ut. Ne. Memor. Quidem. Pristini. Esset. Fastigii. Ex. Quo. Fortunae. Invidia. Detractus. Est. Nedum. Dolori. Locum.
Relinqueret.
Fuit. Ergo. Simillimus. Arcae. Noae. Quae. In. Mediis. Fluctibus. Et. Procellis. Inviolata. Permansit.
Tandem. Senex. Vel. Sola. Canitie. Venerabilis.
Die. Quinto. Decimo. Februarii. Anni. Millesimi. Septingentesimi. Vigesimi. Tertii. Pie. Fato. Defunctus. Est. Aboae.
Postquam. Inter. Vanitates. Vanitatum. Vanitas. Ipsa. Duraverat.
Annis. Sexaginta. Quatvor. Subductis. Decem. Mensibus.
Corpus. Pompa. Tanto. Viro. Digna. A. Clero. In. Templo. Cathedrali. Aboënsi. Humo. Mandatum. Est.
Inde. Vero. Ad. Suos. In. Hoc. Kimitoënsium. Translatum.
Sic. Quos. Socios. Malorum. Sinistra. Eos. Socios. Quietis. Benigniora. voluerunt. Fata.
Animadverte. Viator. Gress. Fortunae. Lubricos. Intuere. Exemplar. Patientiae. Post. Tot. Cas. Quantis. Et. Paeana. Canentis.
Ingenii. Formam. Contemplare. Venerandam. Praesentibus. Colendam. Posteris. Admirationi. Non. Solum. Seculo.
Futuram. Sed. Seculis.
Tu. Erice. Quiesce. Sed. Placide. Quiesce.
Usque. Dum. Ad. Nutum. Judicis. Coram. Tribunali. Te. Praesentem. Sistas. Anima. Simul. Cum. Corpore. Aeterna.
Percepturus. Gaudia.
Nos. Interea.
Votis. Et. Suspiriis. Ad. Eadem. Ipsa. Ferimur. Et. Anhelamus.

Joh. Nylander.

Paltamon pitäjään nimi lietysti liittyy Pal-
taniemi, -järvi nimiin ja on alkujaan merkinnyt
samaa kuin paltamaa, jossa palta näyt-
tarkoittavan ~~paltell~~ multapalletta,
tää ~~merkitsevän törmä~~ (syrjää, törmää ~~(Vert. pal-~~
~~ta = vaatteen syrjä, pallea kylki, syrjä). [illegible]~~
~~samoin myös syrjä merkitsee Hämeessä särkkää~~
V. 1565 kirjoitetaankin ~~se~~ vielä Paldama ja 1578 Palthama, vielä
pä 1685 tilatun kirkonkellon kyljessäkin on Baldama.
Paltaniemen ja vanhan Paltamon kylän, jotkon
Koutaniemenkin [illegible], törmät viettävät nie-
reemistään järveen, ja ~~siinä syy~~ ovat ~~järveltä katsoen~~ tätä
nykyä järveltä katsoen ~~kuin~~ 2–4 ~~[illegible]~~ sylen korkuiset muurit eli
multapenkereet. Niinkuin ~~Koska syrjä merkitsee häritsen~~
~~sen yhdistyy myös särkän käsite, samoin on sel-~~
~~laista~~ Samoin kuin syrjä merkitsee sekä kyl-
keä että särkkää, samoinmyös palta saattaa
merkitä molempia. Kiehimään ja Kotkamon
puolesta tulijoille oli tämä multapalta tai
~~talt~~ pallea kuin mikähän palte ~~syy~~ siinä
järven syrjässä, reitin sivussa.

Seudun k

Herrasmiehiltä oli jollakulla luulona että nimessä olisi -mo pääte mutta ruotsinkielinen mo = kangas, nummi. Rovasti Andelin vainaja johti sen turhanpäiten Lapinkielestä ja kirjoitti sillä perusteella Paldamo, siis d:llä. Scarin jälleen yhtä luonnottomasti aikansa käsitystavan mukaan johtaa sen sanasta Peldones, jota Adamus Bremeniläinen käyttää turkiksien nimenä, jonka selityksen jälleen pastori Erkki Cajanus usein mainitussa teoksessaan hyväksyy. Jota vastoin J. Cajanus arvelee sen merkitsevän yhtä kuin Peldomaa (1777).

Hiidet ovat täälläkin vähän muodostelleet maanpintaa. Mieslahden kylässä on laaja Hiisimäki niminen maisema, jonka etelärinteellä on joukko epätasaisuuksia, joita sanotaan Hiitten kuopiksi ja kummuiksi.

Kalevan tyttärien kertoo Ganander ennen vyöliinoissaan kannelleen miesten ~~[illegible]~~ väkevyydellä mahdottoman suuria kiviä ja ~~[illegible]~~ muovanneen ne vuoriksi x). Sen tapaista tarinaa tapaillaan täälläkin kun sanotaan Pentisen Pehkolan~~ssa~~ ämmän vyöliinastaan pudottaneen kivikasan Pehkolanlahden suulle, josta siihen luodot syntyi. ~~Hämeessä~~ Tampereen tienoissa jälleen ~~kerrot~~ Hiidet kiastaan siroittelivat rauniota, joita Hiidenkiallisiksi sanotaan siellä xx).

x) Mythologia, s. 30.
xx) K. O. Heikel Pirkkalan kihlakunta, s. 71.

Muista luonnon muodostuksista mainittakoon, että Koutasalmi on ennen ollut tarun mukaan niin kapea, että kekäleellä saattoi viskata tulen yli kodalta kodalle. ~~Väylä~~ Virtava väylä ei nytkään ole paljoa leveämpi, mutta rantain välistä ~~[illegible]~~ matalaa lietettä on virstamäärät. Mutonden ja ~~Kirkkoniemen~~ Paltaniemen välinkin tietää taru olleen kapeamman, että entiset ihmiset kutsuivat toisiaan huutaen tai toitotellen saunalle. Nyt on väliä 7–8 virstaa. ~~[illegible]~~

~~Äijönlampi~~ Tässä huomautan, että multakangas, joka alkaa Paltaniemessä, käy savisemmaksi Leppiniemessä, jommoista maata jatkuu Koutaniemen puolelle, mutta katkeltuaan 4–5 virstan matkalla on se kivisempää ja soraisempaa niinikään vyöryvässä Äijänsaaressa ja samaan suuntaan ~~taas~~ sijaitsevassa Paljakan nenässä Manamansalolla, jolle välille jää 1½ penikulman selkä, mutta sekä ~~jatkuu~~ taas Säräisniemessä, ~~matalan~~ jonka ja Manamansalon väli, Niskanselkä, on sillä paikalla matalaa ja kivikkopohjaista.

ei

Äijönkallio, jonka luona on Äijönlampi, ~~[illegible]~~ on Melalahdessa. Piru (vanha Äijä?) siellä piti ennen asuntoa ja ennusti monenlaisia tapauksia vanhemmissa. Kivesvaarallakin Melajoen takalistossa asuspahalainen, lapsia itketellen. Juttu tästä itkettelijästä, josta yli koko Suomen puhutaan, lienee saanut alkunsa lintujen, niinkuin kyyhkysen ja huuhkajan, sekä eläinten, niinkuin jänisten varsinkin jokelun äänistä.

~~Veljokset~~ Kalevan poikain veljokset, joita on ollut 12, viljelivät täällä ennen kaskea ja kaatoivat niin paljon kuin 10 vankintu miestä, kertoo Mathesius. Heidän jälkeläisiään ovat saman kertojan mielestä Kajaanin seudun asukkaat, jotka olivat hänenkin aikanaan suurta ja vankkaa kansaa. Mutta hänkin valittaa, että heidän jälkeläisensä heikkonevat heikkenemistään. Herra J. A. Cajanus oli ku- ~~[illegible]~~ tenkin vielä nähnyt suuria ja vankkoja miehen ja vaimon puolia x). Tämä ~~tässä on tietysti~~ juttu on/ja jää tietysti taruksi, eikä sillä ole muuta arvoa, kuin osottaa, miten kansassa, täällä erämaan alkuperäisissä oloissa, missä vanha taikausko ja runolaulu olivat viime aikoihin asti löytäneet tyyssijansa, oli itsetietoisuus voimistaan ja kestävyydestään, ~~jolle~~

---

x) Mathesius, siv. 2.

joille kernaasti etsittiin ylenluonnollinen alkuperä ja laitettiin – ihannoidut saloasankarit, puolijumalat esi-isiksi. Samalla osottaa taru myös sitä läheistä yhteyttä, jossa Pohjanmaan herasmiehet olivat kansaan ja kansan tarinoihin.

Jättiläisen, nimeltä Koljo, sanotaan myöskin asuneen Melalahdessa.

Kivikausi. (Paltamo)

Kivikauden muistoista on kansalla ollut viime aikoihin asti väärät käsitykset. Milloin sanotaan niitä ukonnuoliksi, jotka taivaasta tulla pelahtelevat ja rikkovat puita, milloin taas kynsiksi, joilla Lappalaisen tapana oli puuhun nousta. Tutkijat ovat kuitenkin osoittaneet selvästi kokoamalla ja vertaamalla niitä toisiinsa, että ne ovat vanhan aikuisen kansan työaseita, joka ei tuntenut rautaa eikä vaskea, eikä mitäkään metalleja. Epäilemättä ovat kaikki kansat alkujaan olleet tällaisella kannalla ja sitten vähitellen kohonneet sivistyksessään joko keksimällä itse tarpeen mukaisia työkaluja tai oppimalla toisilta naapurikansoilta. Alussa olivat aseet tietysti enemmän luonnon tekemiä ja törkeitä, joten hiotut ja tahkotut, reiälliset ja

kivikalut ovat myöhemmällä kivikaudella. Muutamat raakalaiskansat ovat viime aikoihin asti vielä olleet kivikaudessa.

Tietysti puu ja luu olivat alkuasukkailla myöskin yleisesti ase-aineena, mutta edellinen on lahovaa laatua, jälkimmäistä on sentään vähän tavattu kiviaseiden ohella. [illegible] on tavattavien lauttojen ja puuloveneiden jäännöksiä luulisi olevan kivikaudenkin aikuisia jätteitä.

Suomen kivikausi on erilainen kuin Skandinavian aseaineen puolesta, sillä siellä ne ovat [illegible], jota kivilajia puuttuu Suomesta.

Työtavastakin, miten aseita tehtiin, ollaan selvillä, kun on näet löydetty [illegible] isoja (talikokiviä), joihin asetta hangattiin, sekä keskeneräisiä kivikapineita. Sellaisista saa lukija tarkat tiedot prof. J. R. Aspelinin kirjas-

ta Suomen asukkaat Kalevanmiesten aikana, joka on kuvilla varustettu ja tulee löytyä joka lainakirjastossa.

Kivi- ja puuaineiden ohessa oli nähtävästi savikin käytännössä. Lilli Laatokan kanavalta ja Kiminsjärveltä (Säräisniemellä) on löydetty koko joukko saviastiain kappaleita. Saveen sekoitettiin hienoja sammalia kestävyyden lisäämiseksi.

Tietysti muut varhaimmat asukkaat elivät kalastuksesta ja metsästyksestä, joilla elinkeinoilla kamalla ei ole mahdollista asua kauan yhdessä paikassa. Lappalainen muuttaa vielä paikasta toiseen, [illegible] järveltä järvelle taikka kankaalta kankaalle porolaumoineen. Asunnot olivat luultavasti joko maan kuoppia tai osaksi kuoppaan tehtyjä kotakoja sekä n. s. lapin kotia.

Aselaadun puolesta, mitä täältä Kajaanin kihlakunnasta tavataan, ~~on~~ on puhtaasti Savon, ~~Kannaksen Karjalan~~ ja Oulun puolen kaltaista. Mitään ~~t~~ etäisimmän Pohjolan varsinaisia aseita täällä ei löydetä, ~~ei myöskään~~ niinkuin ~~[illegible]~~ tuuria Peräpohjan tuuria ja polviveitsiä y.m.s. Ei täällä myöskään tavata ~~t~~ Kannaksen-Karjalan pääkuvilla koristettuja aseita, mutta kourutaltat, kehdon-andvanmuotoiset ~~aseet~~, kuokat, ~~kir-~~ ~~kuol~~ tasataltat, (juuri ja ~~kivet~~) ovat yhtäläisiä ~~kuin~~ muodon kuin ~~muualla~~ laajalti muualla Suomessa. Länsi-Suomen vasarakirveitä ei täällä tunneta, eikä Viipurin tienoolle omituisia, varsinkin kolmisärmäisiä ~~kolmisoleilla kohta varustettuja~~ tasataltoja.

Täällä ~~ole~~ Suomessa olevaa kivikautta ollaan taipuvaiset luulemaan Lappalaisten aikuiseksi, vaikka tiede ei tätä nykyä voine vielä sitä täydellisesti todistaa. ~~asiaa~~ Tällä välillä kootaan ahkerasti koko maasta Historiallisen museoon Helsingissä ja mitä enemmän kansa valistuu sen enemmän esineitä kotoon saadaan ja kansakin tekee oikeita havaintoja löydöistään. Kääntyaksemme Paltamosta löydettyihin kiviesineihin, luettelemme ne ~~tässä ja~~ tämän järjestyksen jälkeen:

~~Kirjaintaa~~

Kivitaltta (kiselskiffer) löydetty ~~Varisniemeltä~~ Hannilasta Varisniemellä, lahjoittanut insinööri Thoreld.

H.M.L. 207? Kivitaltan kappale, ~~ale~~ löydetty Mäkelän mökistä Kivesjärvellä, lahj. Thoreld.

Kivitaltta (kiselskiffer) Mainualta, lahj. ~~In~~ Thoreld.

~~N~~

~~Oikotaltta, kis~~

H.M 208? Kourutaltta Kivesjärven kylästä, lahj. Thoreld

Nuoli tai keihään kärki Oulujoesta, lahj. Thoreld. Keihäänkärki on samanlainen kuin ~~Ab~~ ~~Alavuo~~ Alavuella löydetty. Suomal. Kirjallisuuden ~~Seuran~~ 50 vuotinen toimi, siv. 201 on ~~[illegible]~~ täällä löydetyn keihään kuva.

Mutoiddosu oli Lampösen saavesta löytynyt, noin 40 vuotta sitten, kaatuneen kuusen juuresta kourutaltta, joka oli 10 tuumaa pitkä. Se kuuluu kulkeneen Kempinmäen kautta Venekeiton Suorsaan.

Hautamäessä on löydetty pieni kirves (taltta?).

Kivitaltta ~~oli tavattu löytynyt niityllä~~ ~~[illegible]~~ Kemppaalassa ~~Leinosten~~ niityllä. ~~[illegible]~~ Eräs hyvin ~~älykkään~~ ja ~~[illegible]~~ lukeva talon emäntä väitti aivan totena, että heidän niityllä ollessaan tulla pehahti ~~se~~ jotakin ilmasta ja mentyänsä katsomaan, mikä se oli, tapasi hän sileän kivitaltan mättäiden päältä. Aivan mahdoton oli saada häntä eri käsitykseen asiasta.

—

~~Jos yleensä kansa~~

~~[illegible]~~ Lappalaiset.

~~Lappalaisista.~~

Hajaltaan hämäristä pikku jutuista saa jotakin vihiä Lappalaisten täällä olosta. Mathesius kertoo jo tarun, että itse Oulujärvi ja = jokikin muka saivat nimensä Oulas nimisestä Lappalaisesta, joka asui Oulussa ja jolla oli veljet Limas Limingassa ja Iijo Iissä. Taru on tavattoman kömpelö, mutta saakoon tässä sijansa.

Yleisesti tietää ~~ja tajuaa~~ kansa seudun olleen ennen Lapinmaata, mutta Paltamo kun on tiheämmin asuttu, ovat Lappalaismuistot täältä kuin ~~tuul~~ haihtuneet, jota vastoin niitä naapuripitäjien erämaista ~~on viljelemättömiltä tietoon on jotenkin viljavalta.~~ on jotkuistikin säilynyt. Luettelemme kuitenkin nämät ~~vähäiset~~ muistot.

Miesjärven päässä on epätasaista nummen jälkeä kankaalla, jota sanotaan Lapinnummeksi. ~~[illegible] kylässä Miilunsaaressa on myös ka~~

Hietaharjussa Ojanlahden perässä, Varisniemen kylää, on asunut Lappalaisia, kertoo kansa. Kuoppia havaitaan siinä vielä mullikkokankaassa. Eräs niistä on "nauriskuopan kolarinen". Sitä vastoin ovat

asumuksen jäljet niemenpäänä myöhemmiltä ajoilta, sillä 70-80 vuotta sitten on siihen yritetty taloa tekemään.

Kumpusten niityllä Melalahden kylässä on outo 4 sylen laajuinen neliskulmainen hauta.

Valajan tilusteilla on) Iso-järven saarella) keskellä suota ~~Lii~~/ , jossa on lapinhautoja paljo. ~~At~~

Melajoen poikki on Lappalaisilla ollut tarun mukaan silta. Joki on siitä paikasta nyt 40-50 syltä leveä.

Kivesjärvelle, kun Leinosten kantaisä, joka tuli tänne alapuolesta päin, asettui Niemelän taloon, ajoi hän Lappalaisen pois Kivesjärveltä. Niemelän Lappalaisesta kerrotaan sama juttu kuin monesta paikasta muualtakin, että kun hän ajettiin pois lohensa suotoon, niin kirosi lohet koko järvestä, ettei sellaista tapaturmaa kellekään enää niiden vuoksi tapahtuisi. Kyllä Kivesjärvessäkin lohia on, mutta sitä ei saada kuin vahingon edellä. — Jotsakin Kives-

~~[illegible]~~ järven saaressa kuuluu olevan hautoja sekä luodun näköinen kumpukin, jotka ovat tarkastamatta.

Pekkolan lahdella on Ukonlahdessa joskin 20 sylen päässä puron lu?asta kivirauniota. Muun muassa on siinä iso kivi, jolla on tulta pidetty. Arveltiin muka näissä tienoissa käytettynä. Maisteri K. A. Castrén vainajan sanotaan näitä seutuja ~~[illegible]~~ v. 1870 vaiheilla tarkastelleen.

leuasta?

Raappanan mäellä talon ja rannan välissä särkässä on kuoppia, joista muutamia on sanottu "Lappalaisten kaivoiksi".

Porvoista on säilynyt (nimi) Porosaari Kivekkeellä sekä kentiesi Tervansaari Pallaselässä Melalahden puolella.

Opettaja Kokkonen on onnistunut saamaan vanhalta Koukkari vainajalta, Kontiosaaren asukkaalta, tarun, jonka mukaan joku Lappalaisten kuningas eli vanhin olisi ennen asunut Kontiosaarella, ~~[illegible]~~ 3 virstan päässä Kajaanista länteen päin. Maa on tässä multakangasta, virtainen vesi alla, Kajaanin kosket kuuluvissa ja Oulujärven seljät näkyvissä; eikä kalaiselle Sokajärvelle kään ollut kuin puoli peninkulmaa. Hänen muistoonpanoissaan on myös ~~[illegible]~~ runonkatkelma, joka merkillistä kyllä on yhtä vaillinainen kuin muutkin runonkatkelmat mitä hän ~~[illegible]~~ on muistoonpannut, ~~[illegible]~~ vaikka paikkakunnalla on vielä runoja paljon liikkeellä ja etsimällä saa hakea runoniekalta virheellisiä runoja. Itse sisällyskin on ihan tavallista laatua ja sanat osaksi omituisia. Mainittakoon tässä sentään, niin kehno kuin onkin:

"Tuule kotja Konttiniemi,
Loppu on jo kalaliemi
Kuorinkaallasi täällä.
Niemen poika Kontiainen,
Laita liemi kalahlainen

Kuninkaallesi täällä.

Epäilen, että Kokkonen olisi tätä saanut suoraan runonlaulajalta, vaan jonkun muun välityksellä; (taikka hän kirjoitti ne vasta perästäpäin muistiin ja muisti petti.) Kontiainen siinä tietysti tarkoittaa Kontiosaaren asukasta; kalahtainen on outo päätteeltään, ja ~~näyttää~~ tuta näyttää kyllä olevan ~~kallan~~ ryhmäänsä jontopäätteen ja sukua ~~toisiinto-lavasta~~ -sto päätteelle (vrt. kalmisto, kalmitsa, kalmisto); kotja on = kolkko, kylmä outo, tyhjä, selittää (hra Kokkonen.

Kontiosaaria, joista ylempänä jo oli puhetta, on täällä kaksikin. Pienempi on ~~keskellä salmea ja~~ salmen ~~pohjois~~ eteläläidassa, pieni ja matala, mutta ei niin pieni, ettei siinäkin voisi olla pakanuuden aikuinen pieni kalmisto, ~~Kato~~ sillä juuri tälläisissä niitä tavataan. Suurempi kontiosaari on virstan pituinen ja pohjoispuolella jokea, mutta ainoastaan tulvan ajat saarena, jolloin molemmat Särkilahdet yhdistyvät. ~~Täsfä nuottikohan kankaassa löysin~~

Lukemattomia hautoja löytyy täällä saaren kankaassa, joita kuten muuallakin sanotaan ~~Lapin~~ lapinhaudoiksi. Saareen keskipaikoilla Ison Särkilahden päin on niitä kymmenittäin. Taempana keskellä on niitä useita sekä vihdoin muutamia Orinsiemen puolella, lähellä ~~Ka~~ veräjää. Kuoppien laajuus vaihtelee 2–5 kyynärään läpimitalen, syvyys ~~...~~ ½–1½ kyynärään. Muodoltaan ovat ne tavallisesti ympyriäisiä, joskus soikeita. ~~Ke~~ Yksi, joka sijaitsi keskellä saarta oli iso, soikea, parinsylen syvyinen, joka oli

melkein idästä länteen ja pari syltä pitkä. Iso-Särkilahden puoleisessa ryhmän päässä oli yksi kaksoiskuoppa, jota muotoa kuin kuva N:o 1. osoittaa.

N:o 1.

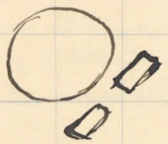

N:o 2.

Oriniemen veräjällä oli jälleen hyvin huomattava asema ~~kahdella~~ kolmella kuopalla, minkuin kuvasta N:o 2 näkyy. Yhteensä oli saarella ~~tuo~~ noita kuoppia ~~lli...~~ lapinkantoja 40-50 kenties enemmänkin, vähemmällä kuin ½ virstan alalla. Yhtä niistä kaivettiin ~~kantoon~~ kuopan pohjasta vielä 2 ½ kyynärää alempaan, kuoppa itse oli 1 syvyinen, mutta ei tavattu muuta kuin hiiltynyttä maata, tuhkaa ja kekäleen muruja. Lappalaisten kodanpohjia ja otuksenpyyntikuoppia saattaa niissä olla sekaisin.

Kontiosaaren seutu.

Mieslahdessa on kartanpiirustaja Nylandtin mukaan jättiläisraunioita, kertoo Gottlund (IV nidos), jotka tässä mainittakoon tulevien tutkijain varalta.

Sikten saaressa Hövelön lahden suulla on [olleen] ~~ollut~~ Lappalaisen asunto. Mullikon rinteestä, joka viettää länsipuolella, näkyy puolen kyynärän syvyydestä keras tulessa olleita, nokisia kiviä, joiden välissä ja päällä on tuhkaa, kekäleen ja hiiden palasia sekä lahonneiden höylien jäännöksiä. – Ellei kuvaan kuuluisi tässä ~~[illegible]~~ [olleen puhetta] Hemmelaisten ja Hortlingin aikuisesta kuvimajasta, [sijasta,] ~~ollen puhetta, on~~ sen sijaa on se merkitty aivan eri paikassa olevaan karttaan.

Myöhemmältä ajalta saattaa olla pitkäteräinen veitsi, joka on löydetty Kontiosaarella, syvältä maasta. Museossa on se merkitty 2378, 24. – Samanlaisista lappalaistarinoista ja luopista on tämänkin ylempänä puhuttu.

Asumus. (Paltamo)

Kajaanin kihlakunnan alkuperäinen asumus on hämäryyteen kätkettynä. Tarinoihin perustuvat tiedot Lappalaisista alkuasukkaista, epävarmaa siis on, ketä täällä oli ennen Savolaisten tuloa Kustaa Vaasan aikoina. Se vaan on varmaa että asukkaita täällä on ollut, koska vanhoja kivi- ja rauta-aseita löydetään maasta ja sekin että tämä asumus ei voinut olla tiheä, joka perhe siellä täällä peninkulmain päässä, sillä sekä kalastaja että metsästäjä tarvitsevat laveaan alueen toimeentulollensa pyydettävällään riistalla.

130

Tästä mainittava yleisesityksestä asutuksesta mainittu myös aarrejuttujen yhteydessä, S. 34. 131

(II.)

Aarteita ensimäisinä ja pääasiassa ovat tarujen mukaan tuolla Lappalaiset kätkeneet, jota vastoin Lounais-Suomessa on tehneet Hiisilaiset*) sekä Karjalassa (Liperissä) Kuiläiset, joilla epäilemättä Venäjän Karjalaisia tarkoitetaan. Kaikista näistä aarrekätkijöistä saattanee tehdä sen huomion että ne olivat sodan metelien aikoina pois väistyneitä väkeä, jonka jäännöksistä jotkut ~~jotka~~ entisiltä asuinpaikoiltaan saattoivat toisinaan rauhallisten aikojen palattua etsiä entistä kätkettyä omaisuuttaan. Myöskin voisi ajatella, että ~~ne~~ uudet asukkaat ovat tuon tarun ~~keksineet~~ aarteiden kätkemisestä ~~tehdyn~~ ~~olevain~~ mahdollisten olojen ~~nojalla~~ johdosta sepittäneet

*) Suom. Muin. Yhdistyksen Aikakauskirja II siv. 88 ja VI siv. 8.

Sotkamo.

Ensimmäiset Ruotsin alamaiset.

Valtion arkistosta löysin tohtori A. G. Fontellin suosiollisella avulla pari tärkeää luetteloa Kajaanin seudun entisistä asukkaista, joita en malttanut olla tähän liittämättä, kun on puhe seudun asutuksesta. Toisinkirjoituksen tein kaikissa niissä nimissä, jotka ovat minulle paikkakunnan asukkaana varmat ja luotettavat, koska olen välein askaroinut seudun paikkain ja sukunimien kanssa.

Ensimmäisessä allamainituista luetteloista, joka lienee miltei ainoa laatuaan koko arkistossa näin vanhalla ajalla, luetellaan jokaisen tilukset, josta minusta näytti mahdolliselta sen nojalla piirustaa kartta silloisesta (v. 1552) asutuksen laajuudesta. Talolliset ovat täällä ryhmitetyt kolmittain joko veronkannon taikka [illegible] sotaväen-ottoa varten; (Alussa tietysti ei täällä vaadittu kumpaakaan.) Sellaiset ryhmät numeroitkaani merkitsen heidän asuinpaikkansa vastaavalla numerolla kartalle.

Sukunimet savol-karjalaisia + väki sanoo: karjalaisia
— Siis sieltä asutus.

Oulujärven ympäristön asukkaat tiluksineen (1552 (valtion ark. 4972 nidos).

1.

Rein...
Tamminen.
Karlöinen. } vanhoja
Karlöinen. } talokkaita.

(1) Ahvenniemi, Kangasniemi, Kangaslahden pohja[a], Kukaojan pohja, Lampsaari, Kaitarinniemi, Tikansaari[b], Kumpusaari, Kokonoja, "Onoa" järven maa[c], Kaislaisjärvi[d], ~~Kais~~ Kaislaisjoenmaa[e], Kuppeloniemi, Kukaojan pohjoispuoli, Hirt(k)ijärvi (?), Lahoja main (?), Suurisuo, "Termäsen" joki (Termäisen) ~~joki~~, (=Suokio) Pakiomäki (itäpuoli.[f]

Pylkkäinen
Venäläinen

(2) Kiiminginjoki.[g]

Kiljakainen
Pylvänäinen
Juntti.

(3) Pääskinniemi pohjoispuoli. Petäisperä.[h]

a) Kankarinlahti on Maanmittausylihallituksen kartassa; b) Tikanniemi on Jaalangan (suun) lahden itäpielessä; c) Uonnanselkä ja lammit on kartassa, pitänee olla Uonna; d) on Kaihlanen nyt, e) Lienee Leinosen joen entinen nimi; f.) on nyt Suolankaa; g) ~~kolmisen~~ 3–4 peninkulmaa Jaalangasta pohjoiseen, kun lienee nyt Utajärvellä; h) lienee Petäjälahden seutua Kivesjärven ~~po~~ luoteis puolessa.

J. S.

i) Olkkola vielä Säräisniemessä. Tässä mainitaan peräkkäin Säräisniemen, Kajaanin ja Sotkamon pitäjäin ~~jain~~ (i) ~~sanotaan~~ Kuivalampi pitäisi löytyä Manamansalolla;) rajaluontain aloja; (j) kentiesi Vihtamon eli Vihtamon järvi Sotkamossa.

Oikarinen

Torvinen l. Toruinen (Turuinen ?).

Piskoinen.

(4) Riihiniemi, Rapoisniemi, Jaalanganniemi.

2.

Sopanen ;
Halikoinen (?) } vanhoja talokkaita.
Olkkoinen i)

(5) Kuivalamminniemi (Manamans.) i), "Säresniemi", Mainuanlaksi, Jauhuamäki, Nuasjärven eteläpuoli, Kuluntalaksi.

Saikkainen (? Sirkki ?).
Himainen
Kovainen.

(6) Karieg(?)salmi, Kituisen lampi, Vihtajärvi j), Mergjärvi k), Karankalaksi eteläpuoli, Jormasjärvi.

Kuroinen
Tikkanen,
Matilainen

(7) Martinlaks, Lahnaniemen tyvi, Hirvisalmi.

k) Lienee joen (suun) länsipuoli; l) On vielä, talo siinä; m) Näh[t]ävästi = Saaresten ~~maa~~ järvi; ~~m)~~ Saaresten ~~järven~~ kylässä; ~~o~~ n) Eihän Kirijärven suu? o) Eihän vaan = Hövelönjoki, koska ~~[s]~~ ~~vieressä~~ siihen päättyy vielä Hämeentie?

3.

Purhoinen, ("skjutsväpnare."

Kuosmainen

Olkkoi(sen?) leski~~nä~~.

(8) Vuolijoenniemi,[k] Honkamäki,[l] Sapusensuu ("siia"), ~~Bent~~ Pentin ~~puro~~ (Bengtin) puron ladva, Saarisen ranta.[m]

Jutinen

Raappanainen, vanha talokas.

Rautiainen.

(9) Suuren Saarisen maa, Pienen Saarisen maa, Kaupjisen järven maa luodepuoli, Kiiskarin(?) kosken saari, ~~Kuu~~ Kurenkosken suu, Ahmaskosken suu luodepuoli, Nuojuan ("Nojuan") alus, Kuren kosken niska.

Hatainen

Kopoinen

Lemmettinen.

(10) Vuolijoen suu (sivu?), Vuoli-Saarisen maa, Ruoko- ("Roko") joen suu,[n] Manamansalo, Hämeenjoen suu,[o] Särkijärventaival, Maaselän kuuth(?) ~~knut(?)~~ (? knut?).

Veneheiton ja Säräänniemen

(1) Kaarelampi Manamansalossa)

Talo:
p) (Kangas on vastapäätä Käkisaarta; q) ~~~~ nyt Käkisaari; r) Ounas? s) Kvottojoensuulla on hyvin pieni saari; t) paluttaisi pitää Uimaniemenä; u) nyt Arjansalo; x) Ukkä Käkilahden perä?

Ikäheimoinen

Kirjavainen

Makkoinen

(11) Kappale Käkiniemeä?[q] Porosen elokangas,[p] Vaivassuonsivu (sun?), Karislammin[1] sivu (sun?), Kappale Kvohingin joen suuta.

4.

~~Heimoinen~~

Heimoinen

Lattoinen, vanha talokas

Mikkulainen.

(12) Törvenperä?[x] Käkiniemi?[q] Kvottoniemi, Pimpilän oja, Haapaniemi, Maimanmäki.

Kämäräinen

Pölöinen

Keneinen (? Keinäinen, Könöinen?)

(13) Simaniemi,[t] Maimanjoki itäpuoli, Maimanniemi, Kvottojoen saari,[s] Kappale Simaniemen[t] nenää, Kappale Onngesnientä (?),[r] Lapinniemen ranta, Arjänsalo[u] eteläpuoli, Maimanjokea kappale.

Heinonen (?)

~~Lärsinen~~ Säckinen.

Karppinen, vanha talokas.

a) Hyvin laajalti niittynevä; b) Vuoresjoen suulla on pieni vierevä saari;

(14) Sotkama(a?) Salmen niemi, Poronpelto, Moisen pelto, Sapsolahden perä, Tipaksen suu, Saijan lahden nurmi.

Peukoinen

Toloinen

Hurskainen (?)

(15) Raijärven maa, Vuottojoki eteläpuoli,[a] Vuoreksen ("Vorokson") saari,[b] Akana ~~Kaan~~niemi,[c] Kyrön ojan niemi, suu Vuoreksen joen suu.

5.

(?) Mäkäräinen (?) vanha talokas.

~~Laittinen~~

~~Laitinen~~, (~~Laittin~~) "Laitlinen".

(16) Sotkama taival, Saijan ~~Saijen~~laksi.

Kaupin poika Inkinen

Ma~~rk~~ckoinen (?)

Riikoinen

Puntoinen.

(17) Sokajärvenniemi, Kattilajärven taival-eteläpuoli.

Martikainen

Lyytikäinen

(18) Sokajärven taival.

c) Hövelön ja Toivoniemen luona Paltajärvessä; d) joku salmi saaten välissä Kajaanin joen niskoilla; e) Kajaanin joen niska
f) Nää ovat Suolangalla; ~~Nyt~~ g) Nyt Osmanka, järvi.
h) Nähtävästi se lampi, joka on ollut Tuppilan alangossa; i) Jokohan tää olisi Koivikon luona kuivattu ~~lampare~~ lampero.

Keruinen (?)

Ånekäinen (Anskäinen?)

Jurvainen

(19) Levalahden niemi[c], Kuluntajärven taival, Kuluntalaksi, Virtasalmi[d], Vuohenginniska[e], Siikalahden niemi, Kimpelin järvi, Karankalaksi luodepuoli.

6.

Martikainen

~~Paldokainen~~ Pulckoinen

Kiiskinen

(20) Kontaniemi.

Albrektinen (=Perttunen?)

Iloinen (Ylöinen)

Kämäräinen

Nifoinen

(21) Köngasmäki[f], Köngaskumpu ("Kungas"), Osmangin mäki itäpuoli, Osmangin[g] kangas.

Putkoinen

Kuttin(?), olli Hyvärinen hänen sijassaan ("är i hans stadh") ~~[illegible]~~

~~[illegible] Vuoh Vohinaja~~

(22) Paltalampi[h], Körvu (Koivu?) lampi[i], Saarijärven aho-

Toivanen

23) Kivesjoenniemi.

(Verokirjaan lisättyjä:)

Kyläinen (?) Ritunen

Juntunen (?)

Jääskeläinen.

Kun tarkastamme tätä luetteloa tulemme seuraaviin johtopäätöksiin sen ajan asutuksesta ja oloista:

että ensi asukkaiden lukumäärä oli v. 1552 69 talollista, joista 3 viimeistä oli lisätty luetteloon, ~~maata~~ niiden tiluksia mainitsematta ja joista 8 oli vanhaa talollista. Vaikea on täsmälleen sanoa, missä paikoissa nämät löytyivät, mutta ainakin 2 Kärlöistä, ehkä Hailuodosta tulleita (Luotolaista?) asui ~~Jaalangassa~~ Otermassa, jossa vielä on Luotolan talo. Heidän tiluksensa ovat Jaalangan lahden pohjois- ja Puolangan länsipuolella, nähtävästi ~~k~~ Oterman tienoilla, jotka seudut ovatkin ~~ka~~ ~~Oulun~~ entisen Oulun pitäjän rajaseutuja. Muista vanhoista talollisista on Raappanainen epäilemättä Niskanjoella, jossa Raappana vieläkin löytyy, mutta länsi- ja ulkopuolella nykyistä Kajaanin kihlakuntaa. ~~Lattoinen näyttää olevan Kähkölahden tai Korppinen oli asumaan~~ Kähkölahden tai Mainuan tienoil-

sa näkyy myös Lattorien elämään. Tässä vanhat talot olivat siis vastoin ~~ka~~ itäisimmällä ~~alueella~~ osalla tässä kuvattua alaa. Niinpä Mäkäräinen(?) ~~eli~~ eli Sotkaman taipaleella tai Saijanlahdessa, jotka ovat nykyisessä kirkonkylässä. Siellä asui myöskin Karppinen joka Sotkamalaisen niemellä, Sapsolahden perässä, Tipaleen suulla, Saijanlahden niemellä, jotka kaikki ovat Sotkamon ~~etelä~~ kirkolla tai ~~tuon~~ sen kaakkoispuolella (Pöyrypelto ja Moisio pelto ovat tosin outoja paikkoja, mutta mainittuna noin sotkamolaisten paikkain välillä en luulisi niiden olevan Sotkamon ulkopuolella).

[että] Maa-alat, jotka näin joku saattoi omistaa eivät olleet juuri ahtaita, kun 3 miehellä, esim. oli hallussaan osa Manamansaloa, Säräisniemi, Maimanlahti, Jaakonmäki (~~niemi~~?), Jaakokallion eli Leinonen [?] Kajaanijoella?), ~~sekä~~ Nuasjärven eteläpuoli ja Kulunmaa. Tällä alalla on nyt useita kyliä. Nuasjärven eteläpuoli on ~~puoli~~ peninkulman pituinen ~~kaistale~~ palsta yksinään.

että ja Paikannimet ovat järjestään enimmäkseen vanhansointuisia, useimmat sanat kuin tätä nykyä, kuitenkin Kajaanin ~~koske~~ joen nimitys on unhottunut. Aijanpuoleta sanottiin jalolesi, Kiehimä oli silloin vielä nimenä. Sen verran tulee ~~on~~ ~~...~~ myös esilu paikannimistä, että nykyisiä suku- ja ristimänimiä ~~on~~ niistä tuskin tavataan ollenkaan. ~~Sanaise~~ ~~...~~ ~~nimistä.~~

että silloisen Ruotsinvallan aikuisen erämaan ulkopuolella oli Suomussalmi, Hyrynsalmi ja Ristijärvi kokonaan, niin myös Kuhmo, suurin osa Puolankaa, josta vaan Kiiminginjoki, Puolkio, Oe Osmanki ja Kongasmäki, siis lounaispuoli mainitaan. En voi myöskään huomata yhtään taloa Mieslahden, Melalahden ja Kiehimäenjoensuun tienoilla, jotka ovat laajoja aloja Oulujärven koillispuolella.

että apulskaat olivat kahdella tavalla jaetut ~~suuriin~~ ryhmiin, suurempiin ja pienempiin, joista viimemmät olivat edellisten alaosia. Jälkimmäisiin ~~kuului~~ tavallisesti 3, harvoin 1, 2 t. 4 talollista, joitten tiluksia ei voi erottaa toisistaan. Välistä on kahdella, esim. Pykkäsellä ja Veneläisellä Kiiminginjoen suulla, ~~välistä jällen~~ Martikaisella, Pulkkoisella ja Kiiskisellä Kontaniemi, mutta toisen vuorostaan ~~vaan~~ on näillä kymmenkunta ~~at~~ eri paikkaa hallussaan. Alajakoon voisi olla

kantakuvero perustuksena, jonka aina-
kin ~~[illegible]~~ Pohjois-Hämeestä suoritti
3 miestä yhdessä, mutta sitä vastoin savu-
veron ~~Er~~ erikseen (Vrt. tohtori Jalkanen).

että Purhoinen oli "skjutsväbnare" ja
näyttää asuneen Vuolijoen ~~kievarissa~~ niemessä.
Olisikohan Savosta päin kulkenut
tästä Oulujärven eteläpuolitse Vuoli-
joenniemen kautta johon postitie
Oulun päin.

d

Oulun erämaan asukkaat v. 1578 x)

Saarismäki.

Hatsainen
Rautio (?)
Rautio
Outinen
Ju(u)ttinen
Turinen
Hukkonen
Halikoinen

} ~~Kitaan~~ Venäläinen polttanut, näistä vaan kaksi vaan maksanut veronsa

Sarkinen, lisätty 1578.
Kirvinen, autio 1577.

Vuolijoki.

Matilainen
Turunen
Leppäinen
Konoinen
Heinoinen
Okkoinen
Ikäheimoinen, autio 1578
Ketoinen (?)

x) Valtionarkistossa, nidos 4752.

Ruuskinen
Olkkoinen
Tuppurainen
Olkkoinen, autio 1578.

Säräisniemi.

Olkkoinen
Toivoinen
Kirjavainen
Sorjainen
Sixtus Sixtusson
Turpeinen
Monoinen
Rahkoinen (Raekoinen)
Heiskainen, 2 joutfellista.
Turuinen, autio 1578.
Kopoinen
Heikke 2 (Henrikson ?)
Harhainen, lisätty 1578.

Jaalanka

Vairinen
Jussilainen
Karloinen
Karloinen
Porvolainen
Piskoinen
Sork(k)inen
Telekoinen

Ristoinen
Ristoinen
Telekoinen
Mäkiläinen
Tamminen
Ersson (=Erkin p.)

Kongasjärvi.

Kovinen
Lappalainen
Heinoinen
Pylkköinen
Mäkeläinen
Repoinen 2 } Poltettu.
Puruinen 2 }
Kinainen
Mäkiläinen 2
Le(i)noinen.
Lampainen } Poltettu.
Orainen }

Kivesjärvi.

Toloinen
Mettuinen, Poltettu.
Sovainen
Heinoinen
Nissinen

Könöinen
Virpinen
Leinoinen 2
Manninen 2
Puurtinen
Kiriabainen (Kirjavainen?)
Paavalin poika
Konoinen
Virpinen, lisätty 1578.

Manamansalo.

Kopoinen 2
Kopoinen, poltettu.
Haataiinen
Sopainen
Karppinen 3 } poltettu
Naukkarinen }

Koutaniemi.

Hilkoinen (?)
Moninen
Hyväräinen
Martikainen
Rytinen (?)
Mönkkönen
Mikkoinen
Sussoinen
Pulkkinen 2
Kemurinen (?)
Hakkarainen
~~Ha~~ Kinnikainen 2
Velloinen
Kolehmainen
Vainikainen

Mustoinen
Haapalainen
Kolehmainen
Jääskiläinen
Velloinen
Oravainen
Ikoinen

polletta 13 vaan maksoi veroa.

Nousiainen

Parkkinen
Rankinen (?)
Pelekoinen
Haapalainen
Haapalainen
Ihalainen 2
Hakkarainen 2
Koljoinen (Koliainen?).
Nikkoinen
Tuppurainen
Vainikainen
Torvinen

Polletta, 2 maksoi veron.

~~Kort~~

Kuoreksenlaks

Koistinen, autio 1578.
Tolvinen
Inkinen
Pölöinen, autio 1577.

Kuottolahti.

Kämäräinen

Kämäräinen
Jutinen, poltettu.
Piskoinen
Turuinen
Lattuinen
Lemettainen (?)
Kanrat (?)
Jussinen
Kämäräinen, autio 1578.
Parainen
Kekkoinen.

Melalaks.

Möttöinen
Mustoinen
Hauvinen
Monoinen 2
Leskinen
Nojoinen
Parmainen
Heiskainen
(Möttöinen – Heiskainen: Poltettu, 8 maksoi.)

Parviainen

Loikkainen (?)
Lautiainen 2
Hasainen (?)
Rusainen 2
Rusainen 2
(Loikkainen – Rusainen: ~~po~~ Poltettu, 6) maksoi. K.)

Tenhoinen 3

Tuppurainen
Mansson (= Maununpoika)
Siisphainen
Sakka 2
Loikkainen
(Siisphainen – Loikkainen: Leskinen)
(Tuppurainen – Loikkainen: Poltettu, 6 maksoi.)

Hauvinen

Pa(a)sainen

~~Lisätt~~ Lisätty 1578:

- Parviainen
- Henrikson (= Heikkinen ?)
- Pohoinen ?
- Itkoinen
- Loikkainen
- Torakainen

(Parviainen – Torakainen: ~~poltettu.~~ poltettu)

Kiannonsuu ("Kienonsu")

- Mustoinen
- Kuosmainen
- Asilainen

(poltettu.)

Töllö 2

- Jorinen (?)
- Auttinen
- Liitevoinen (?)
- Hy(y)riläinen 4
- Pynnöinen
- Pynnöinen
- Tarkkinen, lis. 78

(poltettu; 10 joutsellista.)

Mieslahti.

- Rufainen
- Heikkinen (?)
- Pekastinen 2

(poltettu, 3 joutsellista.)

Hassinen 2

Korkoinen } poltettu

Tirtskoinen
Partainen
Leskinen, autio 1578.
Kekkoinen
Väätäinen (? "Väteinen")

Lisätty 1578 { Muttuinen, Silven..., Ollinp. } Poltettu, 2 maksoi.

Kiannanjoki.

Tirkkainen, autio 1578

{ Sikainen 2, Kotilainen, Heikkinen 2, Hukkainen 2, Hassuinen } Poltettu.

Turuinen
Toloinen, autio 1578.
Karppinen, poltettu.
Mikkonen
Nykönen, poltettu.
Kinnuinen
Turuinen
Turuinen
Kinnuinen
Marninen
Hiltuinen, 2
Ridjäinen
Nor(s)siainen, autio 1578
Hiltuinen

Kenoinen (= Keinäinen ?)
Putkoinen
Pussinen
Lipponen, autio 1578.
Kilpeläinen ("Kelpil.")
Ikoinen, lisätty 1578

Ulajärvi.

Manninen
Hansson 2
Hansson 2
Parvinen
Haulainen 2
Rupsa
Haluinen 2
Rukkinen (?), poltettu.
Tölvainen (= ~~[illegible]~~ Tolvainen)
Rossinen, autio 1578
Sutinen
Haluinen 2
Haluinen
Pekkoinen } autio 1578
Rojimainen }
Luukkoinen } poltettu; 1 maksoi.
Karjalainen }
Sutinen
Kolehmainen } lisätty 1578.
Jääskeläinen }

Ristvesi.

Haluinen

Takkuinen Kurkinen Haverinen 2 Jääskeläinen	} Poltettu.

~~lisät-ty~~ Nirvinen Kurkinen	} lisätty 1578

Keräinen Paloarinen Karppinen 3 Komoinen 2 Vatainen Luttinen 2 Putkonen Karhinen	} Kesä: Poltettu.

Pohoinen

Laukainen Lapp(r)ikainen Haverinen	} Pol-tettu.

Seppäinen

Riikoinen

Luttinen 2 Pussinen Luttinen 2	} Pol-tettu.

Ruotsalainen 2

Vatainen, poltettu.

Roininen 2

Jurvainen

~~Manninen~~

Lisätty 1578. { Månsson. / Moninen / Tenhoinen } Poltettu

"Palthama".

Ollikainen
Paloinen
Ollikainen
Hurskainen
Ihalainen
Pylkkäinen
Sivoinen
Käleväinen (?)
Kunniainen 2
Keruinen (?)
Olkkoinen
Sivoinen 2
Kewi (?)
Bengtinen
Levoinen
Sivoinen
Timoinen

} Poltettu, 11 makasi.

Yhteensä 280; joutfollisia 313.
Näistä poltettiin yli puolet.

Jos vertaamme tätä luetteloa edelliseen, niin oli asukasluku noussut 244:llä hengellä ~~26~~ 25 vuoden kuluessa, ja talojen luku 211:llä. Sodanmelskeet näkyvät vähän voineen asumusta ja(?) levenemistä ~~ka~~ hillitä, koska nyt jo mainitaan eri kylänä Saarismäki, ~~Säräisniemi~~, Kontaniemi, Melalaks, Kiannonsuu (Kiensuu), Mieslahti, Kiannonjoki, Ulajärvi ja Ristivesi, joita ei ollenkaan mainittu edellisessä. ~~Ake~~ Useat ~~paikat~~ kylät on äkkiä kansoittuneet tavattoman laajoiksikin. ~~Siitä vastoin on~~ Niinpä Kontaniemen pieneltä alalta mainitaan 35 taloa ja Melalahdesta 28, joista jo muutamia sellaisia, mitkä tavallisesti tulevat näkyviin edempänä [illegible], ~~Rusaf~~ Rusanen. Ristivesi, nykyinen Ristijärvi, näkyy olleen ~~et~~ eläisin kyläkunta koillisessa. [illegible], että ~~tässä~~ v. 1552 oli tuskin ~~yhtään~~ kahta samannimistä, on niitä nyt jo hyvin joukoin.

Tornissa mainittu polttolosta näyttää osoivan näihin alkuaikoihin.

Asutustarut.

Kirkonkylässä Paltaniemellä sanotaan vanhimpien talojen olleen Matinmäen, niemen tyvellä ulljäänteen päässä, ja Rutalan keskellä nientä, Kemilän lammin rannalla, Jussolan ja nykyisen Kemilän välillä. Nämät alkuasukkaat olivat toisiaan ensi saunalle kutsuneet.* Matinmäen asukas on sitten muuttanut Immolaan. Toinen taru on siinä määrin yhtäpitävä, että myöskin sanoo Immosen Matinmäen ensi asukkaaksi, jonka (Immosen) kaivokin pitäisi vielä siellä löytymän, mutta sanoo kumminkin senvuoksi Rusasen muuttaneen pois Matinmäeltä, mutta lisää: veljeksen Roska-Matti nimisen veljeksen tietämättä kuitenkaan, missä hän asui. Tietysti se oli hän, joka oli ja jäi Matinmäelle. Lähin asukas (pohjoiseen) sitä vastoin (toisten tietojen mukaan Mustonen) asui Melondessa ja oli nimeltä Mukkio. Mainittakoon tässä (koska vasta oli puhe Immosesta), että Säräisniemellä sanotaan avantoa pilalla Immosen kaivoksi ja että kerran menetti häntänsä juuri

* Immosen ja Melondeen asukkaskin olivat ennen toisiaan kutsuneet kylpemään; silloin ei ollut Paltaniemi vielä niin paljoa vielä vierinyt. Onpa vielä kolmaskin taru, joka luettelee Rusasen ja Immosen Matinmäen vanhimmiksi asukkaiksi sekä kolmantena Roska-Daavon Peltamosta.

Paldaman kylässä, johon saattoi kuulua nykyisten Paltaniemen, Jormuan, Kokkolahden, Salmijärven ja Kajaaninjoen talot, ~~saattoi~~ mainitaan 1565 seuraavat nimet: Ihalainen, Ihvonen (?Tihv.), Kärvinen, Kälevainen, Olkkonen ja Palonen. Näistä ei tätä nykyä ole yhtään edes talon nimeä ~~mainittuna~~ säilynyt, ~~ollei~~ vaan kaikki ovat outoja, ell'ei tuo epäselvä Ihvonen ole sama kuin ~~Sihvonen tai~~ Sivonen.

Knöpisson mainitaan 1695 kaudatun. Lienee asunut Knöpilässä.

Kajaaninjoella sanotaan Lukkariniemi eli -niemi ja Leimu (Kleimu) olevan vanhimpia taloja. Siihen aikaan kuin kirkko sijaitsi Kirkkoniemellä, ~~oli~~ ei tietysti Lukkariniemi ollut ~~[illegible]~~ mikään etäinen paikka.

Porolan talolla Paltamossa on niittyjä vielä Kiviavalla ~~vielä~~ Kähkölahdessa asti, jossa on myös Porola niminen talo. Siitä näyttää Porosen suku tänne tulleen.

~~[illegible]~~

Paltamolaisen Immosen kaivoon, kun meni siitä pakkasyönä kalastamaan! x) – Tätä nykyä ei näissä tienoissa olevaa Immolaa, mutta v. 1720 mainitaan [illegible] niminen puuseppä. ~~ja 1710~~ Eräs kartta, joka on seurakunnan ulkopuolella saatu, mainitsee Immolaa Pappilana, ~~Eikä se on käsitettävä niin, että nykyinen kappalaisen virkatalo, Sivola~~ mutta tämä näyttää erehdykseltä, koska kappalaisen virkatalo ei ole viereisestä Immolasta, vaan likeisestä Porolasta (Sivolasta) lohkaistu. Isonsodan aikana ~~1714~~ asui Immolassa jo nimismies (Tammelander) v. 1710, jolloin talokin ~~[illegible] [illegible]~~ hävitettiin.

Matinmäen lähin naapuri oli itään päin Loikkalan ~~isäntä~~ asukas, jonka kanssa hän myös kuulu ~~[illegible]~~ neljännestään päästä. Voimiakin oli Matinmäkeläisellä tavallista enemmän, sillä hän oli lingolla viskannut suuren kiven Pistlinniemen rantaan asti.

x) Tieto juriskandidaatti K. A. Castrénin antama

Leinosen suku on Paltamoon tullut Venehei-ton puolelta, siis rannikolta päin. Sieltä muuttivat asukkaat Kivesjärven Niemelään, jossa vielä Lappalaisia kohtasi. Täältä on niitä muuttanut Kiehimään suuren Autioniemelle. V. 1565 mainitaan todellakin yksi Leinonen Kivesjärvellä asuvaksi, mutta muualla ei missään koko pitäjässä.

V. 1800 sitä vastoin on Leinoloita Kivesjärvellä N:o 2, 3, 4, 7 (kahtena), 8. Näistä ~~sa~~ ovat nähtävästi 2,3,4, ja 7,8 ~~ott~~ erotetut jakamalla. Samaan aikaan oli Melalahdella Leinosia N:o 8, 12, 13, 17, jossa kylässä ~~oli~~ on Leinola ennen ollut Paavolan ja Tervolan välissä, josta asukkaat ovat sitten muuttaneet Heikkilään, Paavolaan ja Tervolaan. ~~Ld~~ Edelleen oli Kiehimäen kylässä Leinosien kulussa N:o 10, Mieslahdella N:o 11, Mainualla N:o 12 ja Jaalangalla N:o 4.

Leinosten suku on Sukevissa,
Sysmässä nimismies 1590 x), Pirkkalassa Leinola 1540 xx)

x) Nuijasota 1859 siv. 64, xx) Carlsson Pirkkalan pitäjään kertomus.

jokelaisen suku on tullut Uuran kylään ja Ki-vimän sukuun Kalajoen puolesta oman suku-tarinansa mukaan. Murtomäellä on heitä myös.

Kiveksen Kovalaisia näyttää v. 1565 mainittu Kovarinen tarkoittavan. Muita mainitaan Kiveksellä samana vuonna, paitse ennen puheena olleita Leinosia ja Kovarisia: Manninen, Nissinen, Oikarinen, Pylvähäinen, Pärnänen, Takkunen ja Virpinen. Näistä on jäljellä Kiveksellä Mannilan ja Virpelän talot. Oikarila löytyy Melalahdella ja sukua ~~runsaasti~~ runsaasti paikkakunnalla.

Junttilassa on ensi asukas ollut Kurikainen, jota vielä muistuttaa vielä Kurikaisen talossa talon pelto. ~~Kaikki~~ Hän samoinkuin muutkin vanhat asukkaat oli kyvin ~~Talossa on k~~ vanhaksi eläänyt. ~~Sittoin~~ Hänen aikanaan olivat kulkeneet Kiannalla kalalla, jossa jokin louhikkorysty (kallio) oli ollut majapaikkana. Kun ukko oli kerran ollut siellä tyttärensä, kelttäjän kanssa oli ~~sitolli~~ sitäänyt lähteä pakoon, Kivolliset, jotka lähtivät ~~Kiannalla oli Junttilan~~ sieltä olivat kulkeneet.

Koska Mutosen ensi asukkaan sanotaan olleen Kurikaisen, niin näyttää hänellä olleen pelto Junttilassa tai jos oli joku veljes muuttanut sinne. Hänestäkin sanotaan, että oli tullut Venäjältä.

*) Venäläinen Kurikainen mainitaan Kemijärvellä liikkuneen. Appelgren: Kemin kihlakunta s. 78.

Talossa on kuitenkin ollut eräs toinenkin vanha asukas nimellä Haverinen, jolta on säilynyt Haverisen porras ja Murtokonkaalla Haverisen aho nykyisten ihmisten aikoihin asti. Mainittu aho on nyt tiheää korpea, toista neljännestä päässä. Sitä ahoa on monesti viljelty ~~kun se~~ kaskena ja tervametsänä, mutta nimensä se vaan yhä pitää. Nimessä, jota ~~jonka~~ nimissä kun sen ei enää paikkakunnalla ole laisinkaan, on vaan tapahtunut kirjainten ~~vaihto~~ takaheitto. – Verokirjoissa mainitaan jo Haverinen 1565 Melalahdella.

Karjalaiset, jotka olivat vasta kolmannet asukkaat, – he olivat muka muuttaneet nimensä sukutaan mukaan kahdesti, Kurikaisesta Haveriseksi ja Haverisesta Karjalaiseksi, – ovat ~~talo~~ toisen Venäjältä ~~Karjalasta~~ eli Karjalasta. Onpa sellainenkin taru että olivat ensin talossa torpparina ~~sekä yhden taru~~ ~~mukaan Kontiaisilta~~. ~~Sitä ovat se~~ Nykyisten isä oli sanonut, että suku on ~~siinä~~ talossa asunut 400 vuotta, ~~joka on kai joku~~ joka tietysti on liikaa. Ensi

Karjalainen oli ollut myrsky (kova) Juuhdan veljeksiä, vahva-puolainen veros. Kerran oli talossa ~~ollut~~ vanha mies, jota oli pitänyt soudattaa. Kun vieraat kysyivät häneltä yöpijaa, oli vastannut: "voahuttoate, voahuttoate on lämmintä lakeen asti!"

Kiannalla oli Junttilan kalavesi ja majapaikka-na jolla louhiryhy (kivistö). Siellä joutuivat he kerran tekemisiin Kotolaisten Venäläistenkin kanssa, joista on kerrottu toisessa paikassa.

Vitolliset kävivät ~~myös~~ Junttilassakin viha-aikana, jolloin talon pelasti eräs vanhka Tanelin-minen mies. ~~Kerran on (Kaikki vanhat isäntät~~

~~Junttilan Karjalaisista ovat sitten kaikki sendun Karjalaiset saaneet alkunsa.~~ ~~Nykyisten isä oli~~ ~~sanonut että sa Niita oli~~ ~~Varisimella~~ Karjaloita oli Melalahdessa ennen luettu kolmekin, nimittäin Junttila ~~A~~ Karjala № 1, Valaja Karjala № 2, Hannila Karjala № 3. Tässä kin pitää taas yhtä Paltamon kirkonkirjan kanssa vuodelta 1727.

~~Junttilasta saivat kaikki sendun Karjalaiset alkunsa. Siitä sosi ennen Iisa vihaa yksi veljes~~ ~~Jaalonkaan Vaalajan taloon, eräs Veneheittoon, Savoon Rantalammille ja Iisalmen Illuun (eikö hän päin-~~ ~~vastoin?)~~ ~~jota ja Vehmasmäkeen, vasta tällä vuosisadalla,~~ ~~Savoon Ranta~~

Ei vielä 1560 mainita yhtään Karjalaista sendulla.

v. 1800 oli ~~heitä~~ jo ~~Ka~~ Kivekselle № 1 Karjala, samoin Melalahdella № 2, ~~N:o~~ 3 ja № 10, Uuralla № 11, 12 ja Mieslahdella № 7 ja 10.

Junttilasta saivat kaikki sendun Karjalaiset alkunsa. Siitä on heitä sosinut yksi ennen iisa vihaa Vaalajaan Jaalonkaan; muinoin Veneheittoon ja Vuolijoen Karjalaan; ~~Sa~~ Rantalammille (päinvastoin?) ~~ja~~ Iisalmen Illuun; tällä vuosisadalla Vehmasmäkeen, y. m. y. m. — Talon vanhempi nimi on ~~saanut~~ eräästä Jussi eli Juntti Törttöläisestä, jolla oli hyvin rötisevä ääni. Törttöläinen on tässä hätäväsi ~~vaan~~ ~~pilanimi~~ ~~ääntä matkiva~~ äänen mukainen pilanimi.

Valajan nimi, joka on myös ~~ollut~~ yksi Karjalaisten kalassa, ~~siinä ai ; oli on eräs~~ ~~on~~ sai nimensä isännän ~~vaskenvalu~~taidosta, ~~hän~~ sillä ~~hän~~ ~~ajoi~~ valoi vaskisia pitkiä pötkynappeja ja tiukuja.

Vanheiton Karjalainen oli tullut Junttilaan ~~taujumaan~~ "atimata särpäimään" leikkuunaikana. "Lähde pois, arveli hän Junttilaiselle, "häviät täällä", kun on niin kivikot pellot ja vähä niitäkin." Junttilainen ~~arveli~~ vastasi: "Jos sinulla on paljonkin peltoja, kopeilla minä ne kylvän."

Kirk.

ei ole

(Jostakin vanhoista Varisniemen asukkaista on vielä jäljellä kokemainen:

"Junttilan Juntti viirinvarsi,
Valojan Lassi lantakassi,
Hannilan Matti tervavatti."

Melalahden ensi asukas on ollut Rusanen, joka asettui Seppälään. Hän oli tullut Savosta, soutanut Oulu järveä ja ~~asettunut~~ laskenut Ijon kylän rantaan. Siinä ~~oli~~ lepäsi hän yönsä ja näki unen, että niin ylös nousta pitää että maa kahda päin kallistuu. Hän oli noussut ja tehnyt niin ja sanonut kotiin palattuaan: jo minä siellä rusuilin (joka sana viittaa muka Rusasen nimen ~~alkuperään~~) monetta ovisuulle, s.o. unia vaille valvoillesi. Sillä ruoalla, mikä hänellä oli kontissa teki hän kaikki työnsä, puut hän kaatoi sijoillaan. Niitä Rusasia ei ole enää täällä muita kuin Härmämäen Akobin vaimo.

2 Rusalasta on jaettu monta taloa: Heikkinen,
Pietola, Seppälä ja Holmemäki.

V. 1565 mainitaan jo yksi Rusanen verokir-
1 joissa. Mutta noin 1800 oli kylässä 4 Rusalaa, nimittäin numerot 1, 6, 7, 16. Numerot 6 ja 7 ovat nähtävästi jaetut ~~samasta~~ yhdestä. Rusalan vanhuutta osoittaa kuitenkin tuo numero 1.

Siirtolaisissa oli eräs seppäkin, eikä Rusasia ?, kertoo rovasti Andelin. Hän ~~asettui~~ asetti kivipajansa Melalahden rantaan ~~Kokesi~~ ja lietsoi rantaa

194

hänestä ottivat muutkin täällä
ja ~~otetti ... muillekin~~ rantaa [illegible].
Piispanniemellä on hänen pajansa jälkiä.

195

Erään Rusasen kertomuksen mukaan ovat kaikki Melalahden ja Paltamon Rusaset lähteneet Mieslahden Heiskalasta. Luonnollisemmalta sitä vastoin tuntuu, että juuri Rusala Paltaniemellä sekä sen vieressä ~~oleva~~ ollut Anttila eli Köttä (Byskytte), jossa nyt asuu Rusasia, olivat vanhimpia Rusasten asuinpaikkoja samoinkuin ~~Palt~~ Melalahdenkin Rusala.

Samoja Rusasia on muuttanut Niskanjoelle (Oulujoelle) ~~[illegible]~~ ja Siikajoellekin asti.

V. 1690 mainitaan Hans[2] Byskytt seppä. Hänestä lienee yllämainittu Köttä, joka sittemmin lienee siirretty Hannulaksen, saanut alkunsa.

Melalahdella oli 1565 yhteensä 18 asukasta, nimittäin Asikkainen, Havrinen, Hatsoinen, Heiskanen, Jalalinen, Karp(p)inen, K(u)osmanen, Lesleinen, Laikkinen, Lantiainen, Myöhäinen, Mononen, Nykäinen, Parviainen, Rusanen, Sikvanen, Tenhonen, Tuppuraisinen.

Näistä on (vielä v. 1800) muististoja: Asikkala N:o 16, nyt Oikarila, Hattola, vrt. Hatsoinen, n:o 22; Heiskala (Hyrylänmäessä), Karppila N:o 15, paitse ennen mainittuja. + Hattola oli tarun mukaan iso talo, jossa oli sata savuen kantajata, tuhat tuikin antajata.

Onpa sellainenkin taru, että Nojola olisi vanhin talo Melalahdella. Sitä nimeä ei ole enää sen ulla. Mutondessa on ollut ~~Melalahdesta~~ paaden tarun mukaan kaksi talo(a) Mustola ja Mutonen, oli Palta ~~Mutonen~~ molaisten mukaan oli (~~vielä~~ vanhin asukas Mukkio Mutondessa, jonka nimi ~~kienoo mutaisesta lammesta~~ on näätävästi lammen mutaisuudesta.)

(Neuvosten kiemessä ei ole ollut (tarun mukaan) Sillon talo kuin kirkko oli Maramansalolla.

Saviseljässä Kiveksen ja Pekkolan välillä on ennen ollut Pekkolan talo. Siinä on niittyä nytkin. Talakkaen ukko, joka nyt on mökkiin joutunut, on vielä samaa perijuurta, joka Pekkolan aloitti. V. 1565 mainitaan Pekkonen Pekkälahti nimisessä kylässä.

Kiveksellä on Kovalaisia eronnut Mieslahteen

Tervoset Kirkkojällä sanotaan olevan Jaalangan ja Tervolasta kotoisin. Talo oli saanut nimensä siitä, että siellä ensin ~~tervan~~ tämän kihlakunnan alalla (~~ruvettiin~~ tervaa ~~polttamaan~~ poltettiin.

Siivoset ovat Mieslahdella tulleet Paltamoonelle. ~~joka heidän~~ Heidän isoisä(?) oli tapettu Isonvihan aikoina.

Juntuset lienevät Kajaanin ja Paltamon paikoissa Hyrynsalmella päin.

(Kemppaiset Paltamossa ovat Ristijärvellä;

Moilaset Puolangalla.

Ahosen suku on tullut Venäjältä Mieslahteen. Kantaisä oli suuri vankkamies, joka talonsijalta ~~ol~~ kaasi metsän ja hakkasi talokseen. Hirret tahkotut ja pitkätkin oli olallaan kantanut. – Paltaniemelle tuli sää Ahonen Jormualta, teki talon Toivosen pohjoislaitaan, jossa on aution sija, vastapäätä Höveliää.

Sivoset ovat Mieslahdelta tulleet Paltaniemelle, jossa heitä on Porolassa ~~—~~ ja lähitorpissa. Heidän esi-isiä on joku tapettu ennen Isonvihan (polt. tosodan?) aikoina.

Itä-Oulujärvellä on ollut mahtava talo Hyyrylässä Hyyrylänmäessä.4 Hän mainitaankin verokirjassa jo 1565. Rantahevona oli hänellä Vaama. Ei muilla kuin hänellä ollut punaista verkapurjetta, kertoo (Carw.). Toinen taas tietää jörnuakalla myös erään laulajan [illegible] purjeessa Manamansalon [illegible]. Tämä puhe punaisista purjeista ei ole harvinainen. Eräs Kähkölänkylä[?]nen arveli, että siitä tottapa sitä ei osattu tehdä hienompaa vaatetta, kun käytettiin villavaatetta eli verkaa purjeena. K. A. Castrén kertoo, että ainoastaan Liminkaan hulkeilla oli punaiset purjeet. Jutut tämän värisistä purjeista näyy olevan A. Oksaselleen outo, joka oli itse kotoisin samoilta tienoilta, Savosta, mistä muut Kajaanin entisaikaiset asukkaat olisat tulleet. Hän nimittäin kansanlauluun ("Yksin istun ja laulelen") jatkoksi liittää säkeet: "Oisko pursi ja punapurjeet, jolla menisin merta" j.n.e. Kaikista näistä päätellen näyttää todellakin olleen tapana ennen käyttää punaisia purjeita, kenties siitäkin syystä, että hamppu ei ollut vielä tarpeeksi levinnyt käytäntöön, pellava on harvinainen pohjoisissa tienoilla nytkin.

4 Hänelläkin oli sala saaren kantaja,
Tuhat turkin antajata,
Yhelessä urosheposta.

jota vastoin villankäytäntö ja ~~villan~~värjäys lepää kuorilla ja tiesi-
nillä omintakeisilla väriaineilla saattoi jo
olla tunnettu.

Härkölä oli iso talo Kiehimäänsuussa, toisten
mukaan oli tämä iso Härkölä Hyyrylänmäessä.
Hänellä oli kaikki Heinijoen niityt, joita sitte
sai moni talo: Heiskala, Mustola, Päätalo,
Pietola, Heikkinen, Halmemäki, Kontio ja
ehkä myös Haltola. ei ol

Kolme Härköstä nai kerran Leinolasta 3 sisa-
rusta.

Heikkisiä ei v. 1565 vielä mainita ylitään
koko pitäjästä, mutta v. 1800 on jo monta
Heikkilää, Uurallu № 1, 2, 3 (kahtena),
6 ja 7 (kahtena.

ei J. (Härmänmäessä on Palolahden aution kalvella ollut iki~~vän~~vanha talo. (?)

Härmälä on vanhin talo Härmänmäen kylässä, jossa ei nyt ole enää Härmiä ollenkaan. Rantalaiset olivat näitten vanhimpien Härmien ensi naapureita. ~~Års~~ Näillä, Miesjärven Ärrä (äreä tai sorakieli?) Rantalaisella ja Härmänmäen asukkailla tuli keskenään ~~riita~~ riita kalavedestä. Edellinen oli kostanut sillä, että oli nostanut Vesihiiden Miesjärvessä ja sanonut: "Nyt Härmille kalavettä jaetaan!" Vesi töyttäsi Nuottijärveen ja oli täyttää sen ongilla ja töryllä. Suurella voimalla näyttää vesi kulkeneen kankaan läpi, mullikkotörmissä näkyy vielä ylhäällä sen jälkiä. Siten on syntynyt liejukkokin, jota Saarisenpoijaksi sanotaan.

Enemmän ennen riitoja keskenään ratkaistiin. Härmänmäessä kun eräs Leinonen hyökkäsi kirveellä toisten päälle, sidottiin hänet ~~kun~~ jalasta kantoon kiinni. – Kolme näistä veljeksistä tappeli kerran kirkolla pyhäpäivänä ja teätti pakenemasta.

ei J. (Kärkkäjälä on v. 1726 Mieslahden ja Kilkimän-kylässä.

Kontiomäen Keräset ovat Hyrynsalmelta.

Halosia on Ounablesta, ~~siit~~ Kajaanin maaseurakuntaa, tullut Nevvoseen. Samaa sukua on Ämmolassa, Vuolijoella, Tyrnävällä (lukkari) sekä Vuottolahden Halolassa, joka näyttää olevan suvun pesätalo. Joku kertoi että Maaningan Haloloan olisi väkeä tullut Paltamosta, luultavampi on että ~~Halo~~ Paltamon Haloset ovat sieltä päin, koska niitä siellä on ja ~~afulust ja~~ uutisasukkaat juuri sieltä virtasivat.

ei I.

Härköset ovat erään tiedonannon mukaan kaikki kotoisin Hiisijärveltä, Kistijärven seurakunnasta, jonne alkujaan ovat tulleet Oulun puolesta. ~~Siellä~~ Hiisijärvellä muutti erään H. joensuun talon (Kiehimäen puolen kylään), josta Ison vihan aikaan oli tapettu kaikki asukkaat 2:n neljänneksen päässä olevalta pakopirtiltä. Tyttö vaan jäi, jonka sama H. ~~oli nai~~ otti vaimokseen

Kiehimäenkylässä ("Kehinensuu") on v. 1565 yhteensä 7 taloa: Antoinen, Hotsoinen (tai Hatsoinen, nyt Hakkoinen), Hyf(y)ryläinen, Kotilainen, Mistonen (Mickonen?), Pussinen ja Pyynönen ("Pynnein") sekä Vaanajärvellä 4, nimittäin Halttunen, Kurkinen, Laulainen ja Sutinen.

Näistä oli ~~Kotila~~ v. 1800 Kotila N:o 26 Melalahdella; 2 oli Hyppyrylää, nimittäin N:o 6, 7; mutta Pyynölä oli [n:o 17] Kiehimäen~~kyla~~saaren kylässä. Mikkosia on v. 1800 Kiehimäensuulla N:o 3, 4, Uuraalla ~~4~~ N:o 4, 5 Mieslahdella N:o 17, Jormualla N:o 6, 13. Sutela, Sutisen asunto, on v. 1800 Melalahdella N:o 21.

Heikkisiä sanotaan olevan kaksi eri haaraa, toiset ovat (ehkä) Hyrynsalmella, mistä Salmijärvellä, toiset Hautamäellä, jossa heillä oli ennen tavattoman rikas talo. Sitä suvussa vielä muistellaan:

"Toisin ennen Hautamäessä,
Puuron silmä käännettiihin,
Rahka alle, rasva päälle."

Hautamäestä ~~[illegible]~~ on eronnut 8 veljestä, jotka ovat suuria suupalttoja, roikkuja, mutta työntekeviä. ~~Näistä~~ Heidän perustamistaankin taloista tuli vankkoja, niinkuin Nuuvosen Varisniemellä (tietysti Nuuvosen aloittama kyläkunta), Pyylkösen Kontaniemellä (tietysti Pyylkösien aloittama), Heikkinen Melalahdessa, Haapovaara ja Heiskala, y.m. – Sukulaisuudesta Oulun Heikkisien kanssa ei ole tietoa.

Sutelanperässä on muinoin asunut Kähköisiä, jotka olivat suuria tietäjiä. Talon sorakielistä muoria muistellaan vielä sanoilla: "Olokaa vait, tonttu meille hyvvyyttä syörlejää."

Täältä on siirtynyt asukkaita Puolangalle, Suomussalmeen, ja Kuusamoon ja Kemijärvelle päin. Niinpä kertoo esim. Niilo Fellman:

Kun Paltamolaiset, Oululaiset ja Kemiläiset kävivät Kolasta asti sotimassa, josta heitä ~~vaan~~ osa pääsi takaisin, liikkuivat he saarilla välissään kahden herukan ja tuomenmarjoja, ja huomattuaan Kemijärven lihevyyden muutti sinne 7 asukasta asumaan. – ~~Sodan~~

Jos v. 1731-37 ~~pitäjän~~ kirkonkirjoista otamme vanhan Paltamon pitäjään asukkaat, ~~m~~ siis Paltamon, Kajaanin maaseurakunnan ja Säräisniemen alueilta, niin huomaamme ~~siellä~~ eri kylissä olleen seuraavat asukkaat, melkein kaikki talollisia, harvassa joku mökkiläinen tai palkollinen, niinkuin alempana näkyy:

220

221

~~Paltamon pitäjään talolliset~~ (asukkaat ja) ~~v. 1731–37.~~

Paltamon ~~tuonoisen~~ pitäjään aloilla oli 17:n ~~[illegible]~~kaan seuraavat asukkaat.

Lehtovaaralla.

Talokkaita 7:

Haataja
Kemppainen
Kananen
Mustonen
Mustonen
Tuovinen
Huttunen

Mökkiläisiä: ~~ja huonek.~~

2 Sotamiestä: Siira ja Karjalainen.

Huonekuntaisia 1:

* Leski.

Mainualla.

Talokkaita 11:

(Murtomäki) Lämsä 8 vårg

Leinonen
Mustonen
Gustafsson
Kananen
Antikainen veljensä k.
Hatunen
Mustonen
Kollionen (Koljonen ~~[illegible]~~ Kalliovinen?)
Leinonen veljensä k.

~~Kives~~

~~Järvinna~~

~~Kontaniemi~~

~~Taldama~~

~~Itäsmoli.~~

~~Uurala~~

~~Fö~~

(Antikainen veljensä k.

Mökkiläisiä 1:

Väisänen

Huonekuntalaisia 1:

Leski Liira.

Kuottolahti:

Talokkaita 9:

Haataja
Halonen
Halonen
Suutari
Sutinen
Väisänen
Mustonen
Tervonen
joh. Abel. (?) ja yhdysmies Halonen ×).

Mökkiläisiä:

Karjalainen

Sotamies Siira.

Saaresmäki.

Talokkaita 6

Leinonen

Pussinen

Hukkanen

Pitkäranen

Pussinen

Leinonen ja yhdysmies Keränen ×).

Mökkiläisiä ja

Hukkanen

Huonekuntalaisia:

Pussitar.

Käkilahti:

Talokkaita 10.

Tervonen
Kukkonen
Siipponen ja 2 veljeä.
Lämsä ja poika.
Pussinen
Suorsa
Väisänen ja isäpuoli
Karppinen
Tervonen
Haataja

Mökkiläisiä:

Huovinen ja veli.

Manamansalo.

Talokkaita 8.

Pekkonen
Pikkarainen
Karppinen ja veli sekä isä.
Karppinen.
Karppinen ja appi Haataja

Muutamissa kohdeissa on toinen asukas näin nimitetty eli alkukiel. "bolagsman", joka epäilemättä käsittää aivan toista omistusoikeutta kuin

Haataja.
Tervonen.
Karppinen.

Mökkiläisiä, huonek: ~~ja loisia~~

Rusanen } ~~naineita~~ vaim. k.
~~Lämsä~~
~~Huovinen~~.
Leski Huovitar.
~~Lämsä vaimonsa k.~~
Leski Pyykötär.
Huovinen.
Haatajatar.

~~Kero~~

Vuoheitto.

Talokkaita 29.

Lämsä.
Huovinen ja yhdysmies Uurtolainen (?).
Turunen.
Leiviskä.
Lämsä.
Lämsä.
Pikkarainen.
Sivonen.
Pulikainen?
Möttönen.
Suorsa.

Koletmainen.
Korhonen.
Kirjavainen.
Suorsa.
Suorsa.
Suutari.
Kylmänen ja veli:
Suutari
Kirjavainen
Mikkonen ja vävy.
Lämsä
Haataja
Kettunen
Heikkinen
Antti Lämsä (Rokua).
Suutari.
Karppinen ja veli
(Ronkkari ?) Koukkari.

<u>Mökkiläisiä ja huonek.</u> 18.

Möttönen v.
Kirjavainen v.
Lämsätär.
Sivotar p.
Suutaritar.

Karppinen.
? ? ?
Kemppainen v.
Haatajatar.
Koletmatar.
Kattanen.
Härötär
Sopanen v. Kaalasp.
Komulatar
Koukkari v.

<u>Loismiehiä</u>:

Kilpeläinen v.
Virtanen v.
Mikkonen.

<u>Jaalanka</u>.

<u>Talokkaita</u> 7.

Haataja ~~veljineen~~ ja veli.
Tervo ja veli.
Tervonen ja poika.
Leinonen.
Kilpeläinen
Rahikainen
Kekkonen.

228.

Oterma:

Talokkaita 3.

Kekkonen.
Holappa.
Koukkari ja vävy Karvonen? }
Sotamies Karhu? }

Huonekunt. Karppinen.

Kives:

Talokkaita 5.
Leinonen.
Leinonen.
Kovalainen.
Karjalainen ja vävy.
Leinonen.

Jormua.

Talokkaita 8.
Herra Joh. Brax (p. Erkki)
Karppinen.
Kaakinen.
Kirjavainen ja vävy Mustonen.
Ahonen.
Liikanen.
Rimpiläinen.
Sivonen.

229

Mökkiläisiä ja Huonek. 8

Sotamies Rimpiläinen v.
Rongatar, pitäjään käypä.
Rongatar.
Leski Hurskatar.
Laatikkatar.
Hurskainen
Kemiläinen v.
Rimpiläinen v.

Kontaniemi.

Talokkaita 6.
Tolonen.
Ant. Joh. Clajanus (p. Yrjö).
Strömer, henkikirjoittaja. frouva
Erkki Svahn, Pitäjään kirjoittaja
Joh. Ullgryk. Postimestari.
Henrn. Tolonen, rä(utrydaren).

Paltamo.

Talokkaita 13?
Rusanen ja poika.
Tuovinen ja vävy.
H. J. Clajanus.
Joh. Frochai.

Hurskainen ja p.
Hurskainen.
Casp. Gröön.
Hurskainen.
A. C. Cajan. nimismies.
~~Kat~~ Katriina Cajana, pastorin leski.
Magr. Siimon Forsström, rovasti.
3 ~~piikaa~~
~~Mökkiläisiä ja huonek:~~
~~Palkoillisia oli sihen aikaan~~
Matti Leinonen lukkari.
Matti Leinonen kirkollistoimitusmies.

Mökkiläisiä ja huonekuntalaisia:
Härkötär.
Kaipaatar.
Huuskotar.
Mikkonen.
7
Klemppanen Pitäjään septä
Mikko Hurskainen, piiskari.
~~Pitäjään~~
~~Sot~~
Sironen v. Sotamies.
Maria Mikotar pitäjään köyhä.

Uurala.
~~Talokkaita~~ 9.
Jokelainen.
Jokelainen.
Väisänen.
Reinikka ja veli.
Pehkonen (?)
Mikkonen.
Mikkonen.
Väisänen.
Heikkinen ja 2 v.
Mökkiläisiä ja huonek. 21.
Väisänen.
Kaupitan Leski.

~~Törmänmäki: nyt Puolanka~~
~~Talokkaita 7~~
~~Väyrynen~~
~~Moilanen~~
~~Heikkinen ja 2 v.~~
~~Heikkinen.~~
~~Hyttinen.~~
~~Väyrynen ja p.~~
~~Moilanen ja 2 p. sekä Sotamies~~
~~Karhu ja 2 piikaa.~~

Millaslahti:

Talokkaita 18:

~~Akai~~ Moilanen.
Hurskainen.
Karjalainen.
? (Juntkari).
Pääkkönen ja ruotkolainen
Karppinen.
Härmä ja veli.
Kontio.
Kaipainen.
Pannininen, ruotkol. Heikkinen.
Kaipainen.
Pääkkönen.
Tervonen.
Mikkonen ja poika.
Pääkkönen.
Kurkinen(nen)?
Valtanen.
Härkönen
Mikkonen.

Mökkiläisiä ja huonekuntaisia:

~~Vallatar~~
Rusanen v.
Karvonen v.
Mustonen v.
} Sotamiehiä.
~~Vallatar~~

Vallatar.
Vallatar.
Valtanen v.
Mustotar leski.
Karjalainen.

Hyyrylänmäki:

Talokkaita 6.

Karppinen.
Mikkonen.
Leinonen.
Haatаja.
Kräänen ja velipuoli Pitkäranen.
Tervonen.

Mökkiläisiä 3.

~~Sopanen~~
Sopanen v.
Karppinen Sotamies.
Väisänen Sotamies?

Melalahti:

Talokkaita: 17

Rusanen.
Rusanen ja vävy Moilanen.
Kilpeläinen ja 2 velipuolta Rusasia.
Leinonen ja vävy Rusanen.
Rusanen ja veli
Moilanen
Kojonen ja vävy Mustonen.
Leinonen.

Leinonen.
Leinonen.
Kemppainen.
Karvonen (ehkä edell. taloon kuuluva?).
Karjalainen.
Karjalainen.
Karjalainen.
Mustonen.
Tolonen.

Mötökiläisiä ym. 6 p. 6 int.

Kovalainen (?).
Asikainen v.
Kotilainen v.
Rusanen v.
Leinonen v.
Kilpeläinen.
Karjalainen.
Leinonen.
Mötötär.
Rimpiläinen v. }
Kovalainen v. } Salamiehiä.
Rimpiläinen }

3 Ahonen 2 Auho, 1 Jormualla. Kaj. Sav

1 Airikainen ~~Sa~~ 1 Suomussalmella.

1 Antikainen 1 Mainualla, Sv. Kaj.

3 Anttonen 1 Hrs, 2 Ristij.

1 Asikainen 1 Melal. Sv. Kaj.

1 Brax Jormua 1

1 Cajan 1 Kontaniem. 1 Paltan. vallesmannina.

1 Cajanus 1 Paltamossa.

1 Forström. 1 Paltamo.

1 Groen 1 Paltamo

1 Gustafson 1 Mainua

~~A~~

1 Haapalainen 1 Suomus~~salmella~~

8 Haataja 1 Veneh. ~~Vuottol.~~ 1 Vuottol. 1 Lehtov. 1 Käkilahd. ~~1 Hoosit.~~ 1 Jaalang. 2 Manamanh. 1 Hyyryläin.

3 Halonen 3 Kuottol. ~~Lv~~

1? Hamalainen Siin?

1 Harlitska 1 Ruttinanj. Lv ~~Krj.~~ -inen ~~vaimo~~ -kku

1 Hatunen 1 Mainualla.

1 Haverinen 1 Hyryns.

2 16 Heikkinen 2 Förmann. 2 Tualang. 1 Auh. 1 Hyrynj. 2 Ristij. 4 Kuok. 1 Keräl. 1 Keinälänniemellä. 2 K. — (Mikitässä v. 1712). Lv.

1 Heinonen 1 Hyrynsal.

2 Hiltunen 1 Auho, 1 Nälj. Lv Krj

3 Holappa ~~Piispaj~~ 1 Otern. 1 Tuohanka. Holopainen vaimo

1 Honkanen 1 Suolij. 1 Piispaj. Lv. Krj.

2 Hyttkanen 1 Käkil. 1 Saaresm. Lv. Krj.

5 Hulkkonen 1 Kihäl. 4 Suomuss.

1 Humpulainen 1 Pesiä

4 Huovinen 1 ~~Piispaj~~ Kuottol. 1 Käkil. 1 Manamansal. 1 Piispaj. Lv.

5 Hurskainen 4 ~~Alie~~ Palt. 1 Miesl.

1 Huttunen 1 Lehtov. Lv. Krj

1? Hyry 1 Kuok. (Hyrynen?)

2 Hyttinen 1 Salm. 1 Ristij. Krj

3 Hyyryläinen 3 Puol.

1 Häikiö 1 Hyryns.

3 Hämäläinen 1 Uwalla, 1 Hyrynj. 1 Keräl. Lv
kts. Hamalainen Siin ??

238.

239.

5 Härkönen ✗ 1 Miesl. 4 Ristij. Lv-Kj.

2 Härmä 1 Ristij. 1 Miesl.

1 Jakelainen 1 Uur.

11 Juntunen 1 Nälj. 1 Keinäl. 2 Kuttinaanf. 1 Suomussf. 4 Hyrynsalm. 2 Ristij.

1 Kaakinen 1 Jormua,

3 Kaikkonen 1 Auho., 1 Suomussf. 1 Kuok

?2 Kaiponen (äü) 2 Miesl.

2 Kananen 1 Lehtov. 1 Mainua. Lv

1 Kanniainen 1 Nälj. Kj.

2 Karhu 1 Oterm. 1 Ristij.

4 Karjalainen 1 Vuottol. 1 ~~Kir~~ Lehtov. 1 Kirekf. 1 Miesl.

11 ✗ Karppinen 2 Hyryl. 1 Käkil. Mananmanf 4. 3 ~~Vuottol.~~ 1 Jorm. Lv.

? 1 Kartinen 1 Hyrynsalm.

2 Karvonen 1 Keräl. 1 Miesl. ✗ Lv.

3 Keinänen, 1 Keinälänniemi, 1 Piispaj. 1 Puhtin. Lv-Kj.

2 Kekkonen (1 Oterm.) 1 Ristij.

1 Kemiläinen 1 Jorm. Lv.

1 Lench. 1 Leht. 1 Mel. ✗ (1 Salolij

14 Kemppainen 5 Hyrynf. 2 Ristij. 1 Suomussf. 2 Kuok.

7

(1 Mel. 1 Hyryn.)
(3 Keräl.;
14 Keränen (1 Pesiä., (1 Keinäl. ~~7~~ 4 Suomuss.)
1 Hyryns. ~~1~~) 2 Kuok.
(A. Keränen 1712 Kytömäellä; Saksa sillä jo 1695).
~~2 Kuok.~~

~~7~~2 Kettunen (1 veneh.) 1 Ruhtinaans. 1 ~~Uur~~ ~~1~~. Sv.Kj
5 Kilpeläinen (1 Veneh. 1 Jaal.) 2 Melal. ~~1~~ 1 Suolij. Kj
4 Kinnunen 1 Paal. 3 Kuok. Sv.Kj.
4 ~~Kiriavainen~~ (3 Veneh.) ~~3 Uur~~. 1 Jorm.
1 Koistinen 1 Nälj. Sv.Kj.
1 Kolehmainen 1 Veneh. Sv.Kj.
1 Kollionen 1 Maivna. Sv.

Sv.K. 1 Korhonen 1 Veneh. / Konekari 1 Veneh. 1 Olem.
2 Kontio 1 Miesl. 1 Maivna.
3 Kotilainen 1 Törm. 1 Ristij. 1 Melal. Sv.
5 Kovalainen 3 Melal. 1 Kives. 1 Törmänn.
1 Kurmainen 1 Suolij.
1 Kurkinen 1 Ristij.
3 Kyllönen 1 Keräl. 2 Kuok.
1 Kylmänen 1 Veneh.

3 Kähkönen 1 Lahnenk. (1 Hyryns.) 1 Suom. Sv.K.

1 Kärkkäinen 1 Miesl. Sv.
jo 1726 Mieslahdella Kärkkäjälä.

1 " Lasmanen " 1 Ruol.

1 Lehtalainen 1 Lauronen 1 Piisp. 1 Kräl. 1 Jaal.
~~1 Jaal.~~ 3 Maiw.; 1 Salmen 3 Kiv.

17 Leinonen ~~1 Hyyryläin.~~ 6 Melal. 2 Palt.
1 Hyyryl.

1 Leiviskä 1 Veneh.

2 Lieppa 1 Kräl. 1 Ruhtin (jo 1712 Kiannolla).

1 Liikanen 1 Jormua

? 3 Luukkonen 2 Pesiällä, 1 Ruhtin. Lv. Kj.

? 13 Lämsä Veneh. 10 Maimua 1 Manam. 1
Uura 1.

8 Matero 1 Keinäl. 1 Suom. 5 Vuok.
1 Mel.

? 12 Mikkonen 2 Veneh. 1 Kiveks. 1 Palt. 3 Uur. (2 Mel. 2 Hyyryl.
1 Ristij. ~~2 Mel.~~

? 16 Moilanen 1 Melal. 1 Törmänm. 1 Ruol. 1 Miesl. 1 Ristij.
? 6 Suolij. ~~3 Keinäläin.~~ 3 Nälj 1 Keinäl.
1 Ruhtin.

1 Mulari 1 Ristij.

6 Mustonen 1 vuottol. ~~1 Mel.~~ 1 Melal. 2 Lehtov. 2 Maiw. Lv. Kj.

244

245

1 Myttynen 1 Hyrynsalmi.

3 Mäkeläinen 1 ~~Kerälä~~ 1 Hyrynsalmi. 1 Vuok.

1 Mäkäräinen 1 Ristij.

2 Määttä 2 Ristij.

3 Möttönen 2 Kenkij. 1 Ristij.

1 Nissinen 1 Suomussalmi. Lv. Kj.

1 Nojonen 1 Mel.

2 Näyhä 1 Miesl. 1 Hyrynsalmi.

1 Näykörä 1 Hyrynsalmi.

4 Oikarinen 3 Ristij. ~~3~~ 1 Hyrynsalmi. ✗

1 Pamminen 1 Miesl.

1 Parkkinen 1 Nälj.

1 Pehkonen 1 Manam. (Pehk.?)

? 1 Pesonen 1 Vuokki Lv. Kj.

1 Piipponen 1 Käkijärvi. Lv.

? 7✗ Pikkarainen 1 Manam. 1 Hyrynsalmi. 1 Ristij. Lv.
2 Hyrynsalmi. Salmi 1

1 Pirhonen 1 Paal.

1 Pohjolainen 1 Salmi. Lv.

4 Pussinen 1 Käkil. 2 Salmi. 1 Hyrynsalmi.

1 Puitinen 1 Auh.

5 Pyykkönen 1 Kerälä 4 Ristij.

1 Pöllönen 1 Vuok.

3. Pääkkönen 3 Miesl.

1

1 Raappana 1 Pesiä.

2 Rahikainen 1 Jääl. 1 Ristij. Lv.

?: 1 Reinikka 1 Suol.

4 Rimpiläinen 1 Melal. 3 Jörm.
(Rokua (1 Veneh.) (kts. Länsä).

4 Romppanen 3 Hyrynsj. 1 Kuok. Kj.

7 Rusanen 4 Melal. 1 Manamans.
1 Melal. 1 Palt.

1 Saksa Piispaj.
5 Seppänen 3 Nälj. 1 Pesiä. 1 Ruhtin.
1 Siira Vuottol.

3 Sivonen 1 Veneh. 1 Palt. 1 Jörm.

4 Sopanen (1 Hyrynsl.) 1 Salmen 1 Ristij. 1 Kuok. Lv.
4 Suorsa 3 Veneh. 1 Räkil. Lv. Kj.
1 Sutinen 1. Vuottol. Lv.
4 Suutari 3 Veneh. 1 Vuottol.
L( ) 3 Säkkinen 1 ~~Piispaj~~ 2 Ristij 1 Piis- paj.

1 Strömmer 1 Kontan.

1 Svahn 1 Kontan.

× (* Karhunmäellä jo 1691).

1 Tapio Suomensj.

1 Tauriainen 1 Keinäl~~ämäen~~.

7 Tervonen 1 Kuottol. 2 Käkil. 1 Maramansj. 1 Mel. 1 Miesl. 1 Hyyryl.

1 Tihinen Vuokki.

2 Tiitkaja 1 Suomensj. 1 Kvälä.

1 Timonen ~~Hyyrynen~~ Salmi.

3 Törmä 1 Keinäl. 2 Pesiä.

1 Torvinen 1 Puol.

~~Toivonen 1~~ ~~Tolonen 1~~ ~~Mel. Konta-~~ ~~nim. 2~~ Mel. 1 Ristij.

1 Toivonen 1 Hyyryns.

4 Tolonen 2 Kontan. 1 Melal. 1 Ristij.

3 Tuovinen Lehtov. (1 Patt. 2 jääl. 2 Hyyryns.

5 Turpeinen 1 Näl. 2 Pesiä.

1 Tuominen 1 Veneh. (Suorjanniemellä jo 1715).

1 Tuuliainen 1 Vuok.

1 Ullriik Kontan.

✓ 1 Valkki.

3 Valtanen ~~2 Miesl.~~ 1 Veneh. 2 Miesl.

1 Virkkunen 1 Vuokki.

12 Väisänen 1 Patt. ~~1~~ 1 Kuottol. 1 Käkil. 2 Mai-nua 1 Hyyrylänm. 2 Salm. (1 Auk.), ×

9 Väyrynen ~~1~~ 2 Törmänm. 1 Ristij. 3 Ruhtina × 4 Salm. 3 Puol.

145 Sukunimeä.

~~[illegible]~~

Mainitussa ison vihan jälkeisenä luettelossa on nimimuodoin 145 sukunimeä, joista 9 ~~ve~~ vierassukuisista, muut melkein kaikki talokkaita, ~~mainilla~~ Eri sukuisia miehiä oli seuraavat määrät:

Leinosia	17,	Korjalaisia	4
Moilasia	16,	Huovisia	4
Kemppaisia	14	Kinnusia	4
Kesäsiä	14	Kirjavaisia	4
Lämsiä	13	Oikarisia	4
Mikkosia	12	Pussisia	4
Väisäsiä	12	Rimpiläisiä	4
Juntusia	11	Romppaisia	4
Väyrysiä	9	Sotasia	4
Materoja	8	Suosia	4
Mustosia	7	Suutaria	4
Pikkaraisia	7	Tolosia	4.
Rusasia	7		
Tervosia	7		
Hurskaisia	5		
Härkösiä	5		
Kilpeläisiä	5		
Kovalaisia	5		
Leppäsiä	5		
Pyykkösiä	5		
Turpeisia	5		

Numeroittain oli talokkaita:

Lehtovaaralla	7
Mainualla	11
Vuottolahdella	9
Saaresmäellä	6
Kiililahdella	10
Manamansalolla	8
Kuekeitossa	29
Jaalangassa	7
Otermassa	3
Kiveksellä	5
Jormuassa	8
Kontaniemellä	6
Paltamossa 11 el.	13
Uurassa	9
Mieslahdella	18
Hyyrylänmäessä	6
Melalahdessa	17
yhteensä	172.

Asutus

Talojen ~~vanhemmuutta~~ vanhuutta voidaan ~~paljon~~ osaksi päätellä ~~niittyjen~~ niityistäkin, sillä kuta vanhempi talo, sitä edempänä niityt ja sitä luontoperäisimpiä ~~nevoja~~ ja kelnompia nevoja ne ovat. Niinpä ovat esim. Mattilan niityt siina Vuottolahden eräimaalla & peninkulman päässä ja talolla onkin 3:s numero. Kirkkoherran virkatalo, Pappila, on epäilemättä ollut alkujaan Mattilan kanssa yhtä numeroa.

(Hander?)

Lanteri on ~~fue~~ suupuheiden mukaan yhdistetty 3 talosta; 1) Kaikkola, joka on sijainnut ~~nykyisen~~ kellotapulin ja rannan välillä, jossa vielä on Kaikkolan pelto. ~~Talon kaivon ma Talossa~~ Talon entisessä kaivossa kuulun olleen mainio vesi. 2) kenties Seppäinen, ~~k-ps~~ jonka nimi on jäänyt kirkontakaisen Seppäisen sillaan. 3) Leskelä eli Leskinen, jonka niityt lienevät joutuneet Mattilalle pappi Appelgrenin kautta, joka Leskelää hallitsi viime vuosisadalla. – Lanterilla ei kuulu olevan täällä vaan Kiannalla kalavesi. Kerrotaan Lanterin ja Sivolan-niemen manttaalein vaihtuneen erehdyksestä, ~~josta syystä~~ kun molemmat olivat n:o 4. Sentähden ei Lanterilla kuulu nykyään olevan.

1. ei ol.

Kun Pappila on erotettu Lanterista ja myöhemmin Mattilasta, kerrotaan, on Mattilalle joutuneet Leskisen niityt ja kalavesi Sokajärvellä Ollisken niemen luona, jossa Pappilan kalavesi on vieressä Kainuunlahdessa.

Sukunimet täällä vaihtuivat herraswäellä ennen muinoin ja ~~viime~~ tuonnoisina aikoinakin ottivat jälleen talonpojat uusia ruotsalaisia nimiä, kun pääsivät herrastavaan asemaan. Molemmista tapauksista luetellaan tässä seuraavat:

Kun Antti Eeronp. Gyllenbjörk tuli Uudeltamaalta Kirkkonummelta Kajaanin ja Pielisen ~~ten~~voudiksi otti hän sukunimen Cajanus, jonka jälkeläisiä ovat sitten ~~Cajanus~~ kuuluisat Cajanukset, Cajanderit ja Kajaanit.

Kuhmon kappalaisen Juhana Stubben (kuoli 1775) poika Juhana, jonka äiti oli syntyisin Ahlbund, muodosti itsellen sukunimen Ahlstubbe.

Sotkamon kappalaisen Antti Eerikinp. Cajanuksen poika Antti otti isänsä kuoltua isäpuolensa Juhana Ekenbomin sukunimen ja kutsui itsensä Antti Ekenbomiksi.

Rajander, ennen rokottaja ja räätäli Paltamossa, ~~otti nimen~~ jätti suvun vanhan nimen ~~Rajander~~ Rautiainen, jonka nimisiä on vieläkin Mutkonden niemessä, josta hän oli kotoisin.

Granqvist Vuottolahdella on ollut myös ennen Rautiainen.

Eräs Bäckman, ennen Olli Partanen, alkujaan Nurmeksesta. Veli on Heikki Landén.

Repo, kauppias, oli kotoisin Sortavalasta, tietysti ~~ennen~~ Repo, mutta neiti Aleksand Repo oli ~~ennen~~ alkujaan Huotinen.

Mahlberg Kuhmossa on ollut Mähönen,

(II.)

263

Paltamo.

Sotamuistot. (Paltamo)

Ei näillä Kainuun vaihtelevilla aloilla tavata mahtavia pakanuuden aikuisia ~~linnoja~~ jäännöksiä kivimuureja ja linnan ~~pohjia~~ torneista, joitten ~~joitten tauluin menetiin~~ suojassa olisi tarvinnut olla ~~[illegible]~~ vihollista ~~pakoon~~ paossa, ei täällä ole ifotöisiä kivilatelta, ~~eikä~~ eikä jatulin tarhoja kuin Vuoksen ja Pohjanmaan rannikolla. Syy on selvä; ~~ei ylimalkaan mitään pakanuuden aikana~~ tämä sentee oli silloin kauhean jylhää erämaata, josta ~~saaret rantoihin asti~~ veden partaalle asti ulottuivat jylhät tungistot, kuusikorvet, ~~tai ylimaalliset koivut~~ ja komeat koivut. ~~ja~~ [illegible]. Ainoastaan jolloin harvinaisen myrskyn tullessa tuli ja majavan kannus niistä vaattoi välistä ~~tuhota~~ hiukan tuhota, ~~taikka~~ sillä ~~joka siroinmaissa piileksivä poro poronpaimen ja vaattoista~~ ylen korvassa ~~kulumaileva~~ liikkuva kalamies, ~~keihällä [illegible] ta mailtin latketta päästä joka tai~~ poronpaimen ei tarvinnut kuin jonkun ~~vesan tai~~ [illegible] käyttää (majansa tekoon, ~~ja suolen~~ kangasten ja) ~~ja valmistelussa~~ muitten tarpeitensa. Missäpä

silloin oli parempia lypsypaikkoja kuin juuri vedellä saloilla, maanteropissa ojiden eteen saatettiin vielä pistää vähänen takempi vesa, joka siis oli oivallinen elävarustus kyllä. Tässä siis syy linnojen ja uunien kuntteesen, jotka tietysti vaativat hyvin tiheää väestöä ja kehittyneitä rakennus- ja teollisuusolojakin, sekä kiinteää asumusta, jota ei ainoastaan kalastelevalla, metsästelevällä ja poronpaimenella tavallisesti ole.

Sotamuistot.

Seppälän talossa on pelto, jota sanotaan Kuvaja pelloksi. Siinä on ennen ollut riihi, johonka täysi venäläisiä on kerran siihen poltettu. — Itkonpellolla on ollut karhusauna, jossa on raunioita.

Varisniemellä ja (Kiehimän) Joensuussa muistellaan (Isopahteenneelta seuraava vorojuttu:)

Sotamiehet olivat kerran tulleet taloon, kun akka oli leipiä paistamassa. He olivat ottaneet lapsen ja työnneet uuniin paistumaan ja syöneet. Vaimon piti nähdä se, hänellä sidottiin kädet taa ja monella tavalla rääkättiin.

Kivekkellä on sodittu ahtaassa paikassa. Solisuolla on ollut eräs kahakka muinoisen aikaa. Kaatuneet on haudattu sinne äärelleen. Solikankaalla on niinikään ollut varinen kahakka, jossa kaatuneet on haudattu Solilampiin. Ahvenia siinä on kovasti, mutta niitä pitää varkaite onkia. Pyhänä onkiville jälleen näyttäytyy mörkö. Sotilouhet ovat lammin ympärillä.

ei ol.

Pentin kelkellä(?) ~~ka~~ samassa kylässä on karkusaunan sija, jossa on ~~on~~ kiukaan raunio. Karkuhuoneet olivat ennen hyvin pieniä ja matalia, että kontallaan sopi sisään mennä, korkeat olisi näet helpommin löydetty.

Hyyrylänmäessä oli vihan aikana (nälkävuoden?) (kerran kesällä olkakatolla heinät tehty, eo ollut talossa jyvänmenpää viljavarjoja.

ei ol.

Vaonasta oli joku asukas Ison vihan aikana paennut Ruotsiin, jossa hänen jälkeläisensä olivat ruotsalaistuneet. Muudan jälkeläisistä oli Paltaniemellä kulkenut ja [illegible]

talossa liedustellut, missä päin Kaana on. ~~Kihan~~

Jossakin talossa täällä päin oli eukko kerran sodan aikana orteen sidottu ja olkikupo sytytetty alle, jotta kätköt ja säästöt ilmoittaisi.

Poian ottivat myös jokiveneesensä ja veivät saaren, että hän neuvoisi kaikki väylät ja matkat. Mutta hän lähtikin ~~vene~~ yöllä veneellä ~~p~~ saaresta. Eräs Venäläisistä juoksi kaulaa myöten veteen, mutta poika löi häneltä (kuoparimella) sormet varattomaksi ja niin pääsi pakoon. Tässä siis Laurukaisjuttu supeassa muodossa.

Mieslahdessakin on eräs saari, johon Laurukaisen muisto liittyy, sillä hänen sanotaan sitä kautta päässeen Venäläisten kynsistä.

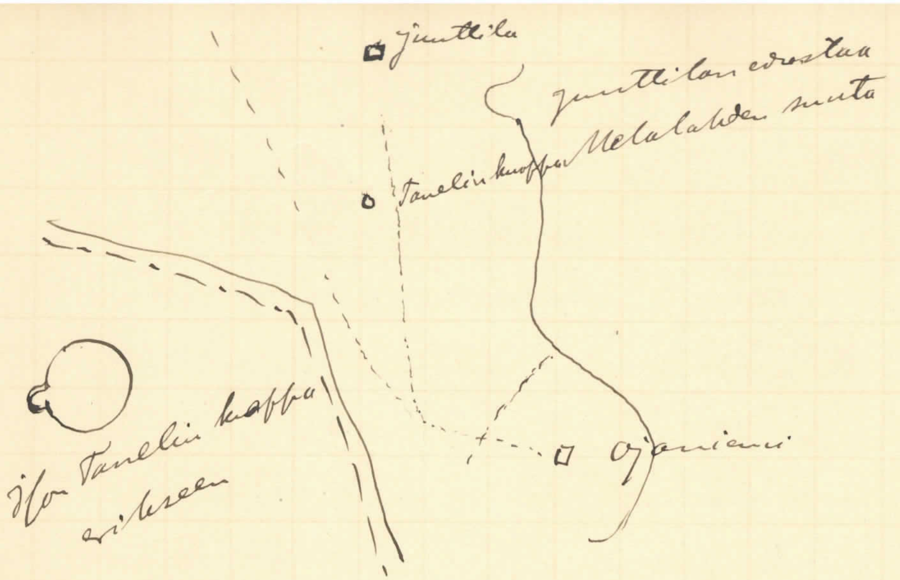

Ison vihan aikana rasittivat viholliset Junttilaa-
kin. Eräs vaimo meni silloin riihen uuniin ja säi-
lytti siten päänsä. Samainen riihi, joka on
vanhaan tapaan pyöreistä
puista tehty, ja koiran kaulalle pelvettu(?) [illegible] jossa aikaisin(?) muuret, on vieläkin
Talossa oli silloin Karjalainen nimeltä Taneli Karjalainen, madnion(?) rivak-
ka mies. Kun muut menivät vi-
hollista pakoon pakopirtille erämaahan, asettui hän, talon eteläpuo-
lelle aidan taa kuoppaan, runsaan puolen
virstan päähän talosta etelään päin.
Kuopan suulla piti-
vän mänty pehkoon, ettei havaittaisi.
Sieltä tarkasteli hän vihollisten menoa. Kun
viholliset sytyttivät talon lähteissään,
juoksi hän piilostaan
tarkeesti(?) sammuttamaan. Ja niin jäi Junt-
tila palamatta. Taneli oli jaloillaan jättänyt nyt kaikki vainoajansa.
"Ison Tanelin kuoppaa" ja näytetään vielä nytkin
Ojamiesen tievan tien kupeessa, tyytäan(?) metsän keskellä, joka
silloin on ollut hyvin synkkää korpea. Tytän niemi seon nimeltäkä
vaikka sitä nykyisin sanotaan Tanelinniemeksi. Kuoppa
on vielä 1½ kyynärää syvä, 5 kyynärää leveä läpi-
mitaten, ja laidoilla pitkäaarykset(?). Oven sija lienee ollut
länteen päin, koska siinä on lisäsyvennys.

kova kuore, vaikka päältä kovasti har-
mistunut.

Kun olivat Kurikaisten aikaan kulkeneet Kiannalla kalalla (12 peninkulman päässä) ja pitäneet majapaikkana jotakin louhikkorystyä, niin olivat viholliset olleet usein liikkeellä. Ukko oli sanonut tyttärellen, joka oli keittäjänä, kalalle lähteissään, panehan hanin hampaat rannalle (ylöspäin x)) jos on viha, että kalalta majalle tullessaan tietää olla varovainen, eikä ole tarvis puhua. Toinen oli niin tehnyt, ja kun ukko kerran tuli kalalta majalle ja hanin hampaat olivat vihan merkkinä, sillä viholliset olivat tulleet juuri kalankeittämisen aikana, ei muuta kun tempasi ruokamaljan venheesen ja niin lähtivät laskemaan. Venäläiset olivat perästä tulleet ja hukkuneet koskeen, kun kiireellä laskivat. Niitä oli ollut kaksi venelastia.

x) Sompiojärvellä Sodankylässä on myös jotakin yhtäläistä tarua tietona, mutta epäselvästi esitettynä, kun sanotaan, että tappelu syntyi sen kautta että akka otti käsille hanin pään. (ks. Gottlund III nidos, Lauriskaisen jutun perästä.

Tappelu Paakinmäessä.

Paakkilassa oli kaksi veljestä, joista oli toinen mainio vahva. Isonvihan aikana kun he kuulivat Venäläisjoukon, luvultaan kymmenkunnan henkeä, Vihtamalla olevan talossa, meni toinen vaimoin ja lasten kanssa piiloon, mutta toinen jäi kotiin yksinänsä tupakkia hakkailemaan. Pajan pani pitkään varteen ja asetti sen selkänsä taaksi. Niin hakkaili tupakkia, kun odoteltu roistojoukko tuli. Hän ei ollut sitä millänsäkään, odotti vaan, että jokainen ennätti sisälle. Jopa vihdoin eräs Venäläinen lausui ovensuusta: "Tyhjään Ruotsi hakkaat tupakkia, sillä tämä päivä on sinulle viimeinen." Mutta samassapa siepposi tupakin hakkaajakin pajansa, jolla napsi jokaisen hengeltä. Hänen veljensä korvessa sydän kourassa kuulee huonosti käyneen tuolle kurjalle, jota hän oli kaikin keinoin koettanut saada pakoon. Mutta kun ei mitään hälinää kuulunut, kun hän hiiviskeli talon ympärillä, rohkeni viimein mennä aukealle. Talosta veljensä kun havaitsi, kiljaisi

häntä huolehen, sanoen: "ei ole mitään vaaraa." Niin vei hänet pirtin ovella katsomaan. Toinen kun näki tapauksen, oli pyörtyä siihen paikkaan. Mutta hän sanoi: "eläkään hätäile, kun en minäkään hätäile." Myötä heidän täytyi antaa olla raadot siinä. Sammakongella veti hän reen kartanolle, kuhun poikkotelosin latoi ja myötämäkeen laski Taakinlampiin, joka on ihan likellä talon alla. Veljensä oli vielä hätäyksissä, eikä kyennyt vähintäkään apua tekemään. Mutta hän aina vakuutti: "eläkään hätäile, kun en minäkään hätäile!" Se on sitten tullut yleiseksi sananlaskuksi paikkakunnalla x).

x) Kirj. Opettaja N. Kajalainen.

Mieslahden Moilasessa oli elänyt Ison vihan jälkeen vanhempi mori, joka oli hyvin äkäinen Venäläisille, kun taloon tulivat, sillä hän oli saanut monesti saunassa kiikkaa pakoon niiden edeltä, kunnes eivät saaneet.

Samasta talosta olivat Venäläiset vieneet emännän orjaksi maahansa. Siellä oli monta vuotta. Rengin kanssa kun Venäjällä olivat heinän niitolla, kysyi renki: "a onko ikävä kotipuoleen?" – "No mikäpäs se on, mutta mitenkäs pääsen." – Renki sitten neuvoi sanoi: "ollaanhan nyt hyvin myöhään täällä siksi, että väki kotona arettuu. Kun kotiin tullaan, varusta suoloja ja eväitä vähän ensiksi. Sitten tule panemaan määrät vaatteesi miesten yläpuolelle naulaan kuivamaan, niin minä sanon: "mitä sinä kuomiasi siihen panet, tolvana, vie saunaan mokoma" ja mene sitä tietä. Mennessäsi syö marjat lehtineen ja maata pannessasi taita vesanlehti sinne päin, jonne matkasi on, että osaat lähteä noustuasi oikeaan suuntaan sitä ilmansuuntaa kohti, jonne aurinko laskeepi. Niin teki ja pääsi kotipuoleen. Sitten Mieslahteen kotitaloon tullessa veisata hoijotteli Myllymäellä. Tyttärensä ja miehensä kuusi vaino olivat

savupellolla lypsyllä. Tytöt arvelivat, että ~~onpa se niin~~ niinpä se on kuin emännän oli äidin ääni, mutta niinkäpäs hänen tieltään ne. Emäntä tuli pellolle, puhutteli lehmiä ja sanoi: Tuossa on vielä omat sormijuottoni. Sillä se oli hänen vasikkana juottamansa. Siitä hän meni taloon, jossa nuoremman emännän täytyi väistyä pois hänen sijaltansa (N. K:n mukaan täydennetty).

Mutoudestakin on talo Isonvihan aikana poltettu ja sitten rakennettu ulommaksi rannasta. Ennen se oli Mutouden lammin suulla, niemenpäänä ja lännempänä, kuin nykyinen.

Honkajärvellä Vääriniemen kaholla, neljännes juntilasta, on löydetty kaksi kiväärin piippua, ~~[illegible]~~ jotka saattavat olla niiltä ajoilta kuin siellä on paossa oltu. Kallionrinta on siellä kuin uunin seinä, jonka suojassa heillä oli ollut vaan kolmikulmainen huoneentölykkä, jossa vaan kaksi seinää oli puusta, kolmantena kallio. Kalaa olivat hakeneet järveltä saaliksi. Kerran oli jäänyt kirves avannolle sauvakon päähän, sen venäläiset nähneet hiihdellessään ja sitten löytäneet karkulaiset ja siinä tappaneet monta henkeä.

ei J.

Kalaisen Honkajärven ~~ra~~ eteläpuolella on mökki, jonka pelloissa vielä 1862 nähtiin muinaisten asuntojen nelikulmaisia sijoja ja kiukaan jälkiä. Paikalta on löydetty silloin kaksiteräinen miekka, jonka oli Muhoksen nimismiehen Thesslöfin mukana lähetetty Helsinkiin.

ei

~~Ta~~ Suomenpuoliset ~~[illegible]~~ tarinat kertovat vaan venäjän Karjalaisten ryöstöretkistä, mutta tosin sanallakaan muistavat mainita mitä isoja ryöstöretkiä, joita Suomenpuolelta ahdistettiin ~~venäjän~~ Karjalaisia rajan toisella puolella.

ei

~~V. 17~~ V. 1579 tekivät Kajaanilaiset ryöstöretken Kemiin ja levittelivät hävitystä. Seuraavana vuonna kävivät taas ja ahdistivat 3 päivää Pylväslinnaa ~~[illegible]~~ 3,000 miehisellä joukolla ja kaatoivat kaksi heidän päällikköänsä vojevoodiansa.

v

Pöllövaara eli Pölly on korkein mäki (melkein) Kajaanin kaupunkia vastapäätä, jolle nyt hiljan on näkötorni rakennettu. Nimi muistuttaa noita Tukholmassa ja [illegible]ssa löytyviä, samannimisiä, joille ennen ~~[illegible]~~ [illegible] sytytettiin todennäköisesti×) pöllyämään.

~~Pölli~~

Kuninkaan kyytikestistä oli paljon hommaa noin 100 vuotta sitten, kertoi eräs hyvin vanha henkilö. ~~Kuningas~~ Häntä kyyditsemään oli lähtenyt paljon miehiä ~~[illegible]~~, mutta kuningas ei tullutkaan. Tämä ei ole sekoitettava Aleksanteri I matkaan v. 1819.
Vastapäätä Aurolaa on Kajaaninjoessa Kuninkaanniemi, jossa ~~[illegible]~~ tarun mukaan on kuningas käynyt. Rohkenen kuitenkin arvella, että se spitaalisairashuone, joka oli kerran sijainnut Kajaanin joella, olisi ~~[illegible]~~ ollut tässä, koska "Kuninkaan" voipi merkitä (tässä) samaa kuin valtion.

×) Pyöllönvuori on Huittisissa. ~~kin~~

Lanterin talo Kirkonkylässä ja Lanterin kivi Hepomäen alla ovat saaneet nimensä tuomari Flanderista, joka teki (tavallisen huviajelunsa mainittuun kiveen asti. Hänen ajoilla on myös Lanterin toinen nimi Nyykooli (s.o. Nygård = (Uusitalo).

Hevossaari on matala korpisaari, noin ½ virstaa pitkä, ~~Oulujärvessä~~ Paltaselässä, joka on Paltamon ja Melalahden välinen osa Oulujärveä. Tämä on tunnettu Sarkasodan ajoilta. Siinä nimittäin Pertulin markkinain aikana v. 1711 vääryydellä ryösti tulliveronkantaja Hoffrén 4:ltä Venäjän Karjalaisilta (Hilippa Simonpoika, Tuppana Tjivonainen, Iivana Perttunen ja Jaakko Rönsy) 4,300 tullaamatonta kyynärää sarkaa, vaikka he olivat jo ennen tullanneet tavaransa. Tästä syttyi sitten sarkasota, josta katso laveammin K. A. Castrénin kirjaa: Kertoelmia Kajaanin läänin vaiheista.

Määräsaari Paltamon ja Melalahden keskivälillä, siitä nimi.

Lassi Mustonen oli renkinä Venäläistalvena Melalahden Seppälässä. Hänen pakottivat Venäläiset kuljettamaan kuormastoaan ~~[illegible]~~ Paltaniemeltä Ouluun. Tultua Rokualle ei ~~hänen~~ enää tehnyt-kään mielensä mennä eteenpäin. ~~Hän siinä~~ Hän, siinä kun oltiin yöllä, nousi uunille, mutta ei nukuttanut, ajatteli vaan päästä pakoon. Mutta sepä ei ollut niin helppo tehtävä, sillä Venäläisillä oli vartijat, ~~ettei kukaan pääsisi~~ Muudan piti vahtia kartanossa ja muudan tiellä. Mutta se, joka kartanossa oli, kun pakkanen oli niin kova, pistäysi pirttiin lämmittelläkseen. Siellä pani hän selkänsä kuumaa uunia vasten, johon nukkui. Silloin kokosi Lassi kapineensa yhteen kimppuun ja niin sukkasillaan pistäysi ulos. Pisti niin hevosensa puikkoihin. Mutta ennenkun ennätti panna suitset, heräsi ~~vahti vartija~~ vahti ja uloskömpättyään tapasi suitsia. Mutta Lassi, jolla oli iso ja mainion vireä hevonen, hyppäsi rekeen vaan ja löi virkkua vitsalla. Hevonen lähti täyttä laukkaa. Se mies, joka oli vahtina tiellä, ei

tohtinut tiellä seisoa, hyppäsi syrjään ja kumppaninsa kehotuksesta: "ota musikka kiinni", hamuili suitsia. Niin pääsi ~~hän tästä~~ kuin pääsikin tästä pulasta. Päivän koittaissa oli hän jo Manamansalolla. Joukko takaa-ajavia Venäläisiä laskeusi silloin samassa Säräisniemestä päälle. Mutta hän kun pelkäsi niitä, ei tohtinut kunnollisesti syöttää hevostaan, ajoi vaan yhtä kyytiä Seppälään, kussa kertoi koko tapauksen. Vanhat, jotka tiesivät vihollisten ajavan takaa, kehoittivat häntä hevosineen pakenemaan metsään. Se olikin sangen helppo tehdä, sillä vaikka oli talvisydän, oli ikään kesä, jonka tähden talvea kutsuttiin sitten silotalveksi. Hän pakeni siis hevosineen eräälle niitylle Melalahden ja Raappananmäen välillä, kussa heinäladossa elätti hevostaan. Seuraavana päivänä tuli joukko Venäläisiä Seppälään, kussa kaipasivat häntä: "missä musikka?" Isäntä, joka oli juuri naimaan lähdössä, sanoi: "Minne olette panneet musikan ja miehen?" ~~Venäläiset~~ Hevosta Venäläiset ~~silloin~~ eivät enää saaneet, vaikka tahtoivat. Heidän täytyi vaan nimkyinsä mennä

tiehensä. Isäntä ~~sitä~~ vaan kiivaasti kaipasi miestä ja ~~vai~~ hevosta, vaikka tiesi, missä olivat, sanoen: "te olette menettäneet miehen ja hevosen. Lassi palasi kotiin, kun Venäläiset olivat menneet *)

*) Kirj. ~~A.~~ Opettaja ~~N.~~ Kajalainen.

~~Tämä sotaa~~ Tätä sotaa sanotaan myös nallital-veksi, jonka nimen alkuperä on tuntematon.

Salmijärven Juntulassa oli venäläisille ~~fiitten aikaan~~ sairas-huone, johon heitä paljon kuoli. Kun heidän hoitoonsa käytettiin erityisiä hoitokeinoja, vatsanavausta esim., niin yleisimmät Suomalaiset luulivat ~~käyttävät ajan niinkuin~~ s. kuoleman juuri niistä ~~seuraavan~~ ja muistelivat tätä vielä perästäpäinkin kummana. Talvella eivät luiskat haudanneet omaisiaan, latoivat vaan niitä kamariin yhteen pinoon, josta sitten keväillä löivät ihan sotkään suureen kuoppaan kartanon lähelle aitan taakse. Kylän-väki kun huomasi haittoja ~~heistä~~ tästä huoneesta hautaa-misesta, vallotti miehen joka vedätti ommettomien luut kuoppaan vanhan maantien viereen ~~pirtti~~ s. Montanan pelojään, joka on ollut vähän osti, piirsi tai ~~fiitten~~

290

siihen vuosikausiin. Paikkaa on sitten sanottu Venäläismännikköksi.

1808. 291

Varisniemen juuttilasta olivat kaikki muut olleet paossa, paitse sokea ukko, jolle jätettiin pieni lapsi hoidettavaksi. Kivelästä päin olivat viholliset tulleet kymmenen lehmän kanssa. Nälkäisiä olivat olleet ~~että~~ tuohon paikkaan katketa. Yksin suolienkin läpi kouraisensa vetäneet ja syöneet.

Hirvirukko, Rönsy ja Löövi-vainaja juttelivat ennen sotatapauksista. Sonnisenpelto oli ollut punaisena rusakkana sen tappelun perästä, jossa olivat muassa olleet.

Kun venäläiset viimein lähtivät täältä vaativat he hevosia tavaroiden kuljettamiseen. Monelta, kun eivät seuranneet matkassa, veivät hevosen kostajumalasta. Rohkeammat vaan, kun seurasivat, saivat myös hevosensa takaisin. Niinpä Eero Turpeinen, Rapposen talosta seurasi Kuijälle asti, missä vasta sai omansa x). Tällä retkellään oli tappanut miehen, jota oli aina vanhoillaan katunutkin.

x) Opettaja N. Karjalainen.

Jumsolassa oli ollut melkein 4 kyynärän pituinen mies, joka Ruotsinvallan aikana sotaan vietiin. Hänen jälkeen on vielä Tanelinnummi. Hän oli Härmä sukuisin. Uunikiviäkin oli kantanut melkein sylenpituisia, puolaitaisia.

Näin muodoin tunnetaan Paltamosta 3 isoa Tanelia: Taneli Cajanus, kirkkoherran poika, Taneli Karjalainen Jynttilästä ja Taneli Härmä Jumsolasta.

Entisistä sotaherroista ja virkataloista mainittakoon:

Majuri Planman on haudattuna Paltamon kirkkomaahan. Hänellä oli poika korpraali, jonka pojat sitten eivät enää rajapuntarista ylemmäs päässeet ja kuolivat köyhinä.

Luutnantti Appelgren oli Atosella ostanut mökin Toivoniemeltä, vastapäätä Höveliä. Hän muutti talonsa sitten Hövelöön, joka jaossa joutui Tiimolan torpaksi.

Hövelöstä itään oli Löttöön päin oli korkealla niemen paikalla muinoin upseeri Kostianderin talo, josta vielä 25 v. sitten oli jäljellä Kostianderin nuorimman ja asunnon pohjan jäännöksiä, jotka sitä paitsi viittasivat hyvään tai rauhan asentoon.

Junttilasta vähän Valajaan päin oli nähty eräänä syksyyönä v. 1881 loistava virvatuli palaa loimottavan. Väriltään se oli vähän revontulen kaltainen, sinertävä vähän juomuinen ja palavan niittyrijon sutuinen. Kun ~~töte~~ näkijät, kaksi vanhaa miestä, lähestyivät, hävisi se. Tulella etsivät paikkaa, mutta eivät mitään löytäneet. Tanteren kuvaista siinä on ja arvellaan sitä ~~tulen~~ sentähden ~~tulen~~ aarnion sijaksikin. Seutulaiset tunevat siinä olevan aarteen kätkettynä. – Olisiko vanha kalmisto tai maa muuten sisältä sellaista, että uhkuaa itsestään syttyvää ~~an~~ kaasua, jota todellakin toisinaan nähdään x).

Valajaan mennessä on toinenkin rahakätkö, joka tarun mukaan välistä näyttelekse. Kerrankin oli eräs mies nähnyt "varikattilan" täyden hopeita. Rahat olivat olleet syrjälleen ladottuina ja niiden päällä ~~päällä~~ piplia. Aarteen välkkyessä oli renki saanut päältä potkaista kengätkset, jotka olivat olleet vitsoilla sidottuna

x) Noin v. 1889 ~~tie~~ vaiheilla oli ylioppilas K. Grönd-ström y.m. nähneet Vihdissä kaasun ~~suolla~~ palavan suolla, josta ~~he tässä~~ hän lähetti kertomuksen sanomalehtiin. – Pohjois-Venäjälläkin kerrotaan, että Tihvinän ~~[illegible]~~

kahain kanssa yhteen, mutta ei saanut sen enempää. Kahat painuivat jälleen ~~maahan~~ sijaan.

Kirkkoniemessä Pappilan pajan luona kuuluisi myös olevan aarre.

Laurinniemessä Mieslahden Tiittolassa olisi myös aarre, joka on ennen usein lieskaten palanut. Useimmista aarteista sanotaan, että ne varsinkin juhannusyönä ~~tai~~ ~~tie~~ palavat sinisellä liekillä. x) ~~Jolen oli kuollessaan sanonut, että kun~~ ~~sillä~~ Liitan

Siivolasta rantaan päin oli kerran ilmestynyt kulkijoille kaapin muotoinen kalu, jossa oli hopeita kovasti. Kun veivät sanan herroille ja muille ja tulivat takaisin, ei kuin höyry vaan oli maasta noussut.

Liitanmato, ruotsiksi härsmask, on täälläkin nähty. Se on joukko pieniä matoja, jotka vyön tapaisessa jonossa ~~tapaan~~ liikkuvat ja muuttavat täällä sotaa, eivätkä ole aarteiden kanssa missään yhteydessä, kuten esim. Lipperissä, jossa niiden sanotaan liikkuvan aarteiden välillä.

~~Läämeiden suomalaisten~~ [illegible] haudoilla palaa loimottaa öisin liekki (Ks. ~~Suomi~~ ~~Luetten~~ Suomi v. 1844, siv. 7). — Hämeessä niitä sanotaan aarnihaudoiksi (Suomi 1844, siv. 7).

x) ~~Tyrväälläkin luullaan aarnihautain tulla palavan juhannusyönä.~~

Kalmistot.

Paltajärvessä noin 7½ virstaa Kajaanista Ouluun päin mentäessä on Hövelön lahdensuulla ~~pi~~ ja Toivoniemen nenässä pieni saari, jota sanotaan Pikku saareksi sekä Toivoniemen saareksi, ~~Taru kertoo, että tämä~~ joista ainakin ~~saaren~~ jälkimäinen (niemenkin eri muulanni ~~nimitys on ihan uusi~~) on ainoastaan 30:n vuoden vanha. Alkä jokin toinen nimi lienee ~~sillä ennen ollut~~ sekä saarella että niemellä ~~ennen~~ sitä ennen ollut. (Kunr. s. 301) ~~Tässä~~ Taru kun kertoo, että saarelle ~~siihen~~ olisi haudattu ~~joko~~ Lappalaisia ja toinen että ~~siihen~~ siinä olisi ~~sotureita~~ sota Venäläisiä sotilaita ison vihan ajoilla, niin päätettiin keväällä 1884 niemissä ruveta sitä kaivelemaan ~~tutkimaan~~.

Saari on ainoastaan 22 syltä pitkä ja melkein puolta kapeampi ja ~~varsinkin~~ Paltajärven puolella korkea, ~~täälläpäin~~ mutta kapea ranta reunus ympäröitsee sitä sillä(kin) puolen. Maa on hiekkasekaista kuokkeaa ~~multa~~ multikkoa, jommoista juuri kalmistoiksi ~~hautauksiin~~ valitaan.

~~Multtikon rinteestä joka viettee saaren tuolleis-
puolella olin jo ennen havainnut ~~af~~ muinaisen asumon sijan. Puolen kyy-
närän syvyydessä oli ~~siellä~~ siinä ~~vi pal~~
kerros tulessa olleita, nokisia ~~palaneita~~ kiviä, joiden välissä ja päällä
oli tuhkaa, ~~pu~~ kekäleen ja syden palasia
sekä lahoneiden ~~mäda~~ köysienkin jäännöksiä. Näyttipä ~~Tuntuipa~~
siis ~~olevan joko~~ ~~ta~~ asu Lappalaisen ko-
dan sijalta, taikka ~~olleis~~ ~~kyylitys~~ kyyli-
paikalta. – Ett'ei kukaan luulisi
Aemelensten ja Hortlingien noin 30 ~~32~~ ~~25~~ ~~20~~
vuotta ~~tä~~ sitten ~~poltetun~~ purjetun
~~a~~ huvilan raunioiksi ~~tai~~ samaista asun-
non sijaa olen senkin (sijan karttaan) ~~tähän~~ merkinnyt
muistini mukaan.~~

Ryhtyessämme kuoppia katselemaan
tapasimme niitä 4 selvempää. ~~Nuo~~ Kaksi ~~Kahden~~
koilliskulmassa olevaa tutkittiin. Ne olivat
matalalla maalla ja ~~siis paitse näyttävästi~~
~~kaikkea muuta kuin~~ soveltuivat ~~näyttivät~~ ~~paraiten soveltivat~~
paremmin muiksi ~~näit muulta~~ kuin haudoiksi. Ensiksikään
~~oli~~ ei liikkunut multa ylettynyt kuin 1–1½
kyynärän syvyyteen ja toiseksi tuli ilmi
vaan nokisia kiviä, ~~sekä~~ syden palasia, tuhkan-

sekaista maata y. m. s. ~~Ovat~~ Lienevät olleet
vaan ~~tuli~~ tulisijoja ~~liedon tai keittosijoja~~, kentiesi
~~aivan~~ myöhempinä aikoina kalastajien
keittopaikkoja, joiden ympärillä ~~maa~~ väkevä saarinen ~~saari~~ ruokamulta (oli) juurten
rostamana ~~on myöhen~~ vaaksoittain kohonnut ja kasva-
nut.

Runsaammat olivat saaliit~~mme~~ saaren
syvimmästä kuopasta, joka ~~oli~~ tuntui 5-6 kyynärää
laajalti maan pinnasta. Kaivettuamme ~~Kaivettiin~~ ~~Kaivaissa~~
kyynärän verran ~~me~~ (havaitsimme ~~ensin noin kyynärän ja sitten~~ mustan ~~ruovan~~ kerroksen mullassa
ja jälleen toisen ~~tuumaa~~
~~niin~~ (melkein kahden kyynärän syvyydessä
epäselvemmän) (Kerroksessa ~~Mulla H. Niissä~~) oli ruokamultaa ja ~~kiilen~~ syden
muruja. Mutta kaivettuamme yhä sy-
vemmään kohtasimme ensin irtonaisia kiviä ~~puoll edelleen ees~~
sen perästä tyrkin ~~tä~~ kyynärän päästä epäsäännöllisenä kerroksena ja paksuntaisen sysi-
ja kekälekerroksen, ~~jotka ei ollut~~ josta
vielä voi huomata, (vaikka ~~niin~~ lahonneita ~~tun~~
oli ~~puolikin~~, ~~että se~~ ~~erityisiä~~ erityisiä ~~lau-
toja ja laudustettuja puita, jotka~~ lauta-
tai palkkimaisia puita, ~~Kerrok~~ jotka
tavallisesti näyttivät olevan vaan toi-
sella puolella poltetut. ~~Kun vielä kas-
keittiin alemma~~ Kaikki kerrokset olivat

haudan keskikohdalla ~~ne~~ lantolle vajonneet ja ~~siis~~ olivat [tiet] (~~ofaksi~~ pinnaltaan lantolla olevan (nurmipinnan) (~~kanssa~~ jokseenkin yhdensuuntaiset.

Kun tultiin viimeisen kerroksen alle tavattiin vihdoin 4 kyynärän syvyydessä nurmen pinnasta [luukien] ~~puolen kyynärän päässä a fyysi l. t. alimman ihmisen~~ neljän ihmisen luustot. ~~Keskellä olevat olivat mäi~~ Kuva [n:o 309] ~~ofottaa~~ on ofottavanaan eri ruumiiden asemankeskellä hautaa olivat [ufat luut] ~~ne~~ tiistissä ja päälletysten. ~~N:o 1 oli~~ Ruumis n:o 1 oli konkussa ikään kuin istualtaan kaatunut. Ruumiit ~~N:o~~ 2 ja 3 olivat alimmaisina, takaraivat vastakkain, jälkimmäisen ~~silmät~~ kasvot jotensakin alaspäin. Neljäs oli ofaksi kolmannen päällä, sen ~~sun~~ [lannat] oli) (vat selällään ~~aoksi~~ ja kasvot samoin kuin 2:n itäänpäin, ~~A~~ ensimmäisen kasvot olivat kaakkoon päin. ~~Arkun~~ [Ruumisarkun], afeiden ja ~~kapi hinkefien~~ [vaatteiden] jälkiä ei ~~löytynyt~~ näkynyt eikä kuulunut. Sen sijasta havaitsimme haudan laiteilla ~~seinämän~~

merkillisen seinämän, joka oli neliskulmainen, ~~ja~~ runsaasti 4 kyynärää joka ~~seinällä seinälle~~ seinä. Haudan pohjasta ~~4½ kyypiä 4 kyynärän syvy~~ [kohosi] ~~ofettyi se~~ tuo ~~aitaus~~ kovin lahonut, mutta helposti huomattava aitaus ~~aina 5.~~ yli kyynärän korkuinen, ainoastaan ~~nurkissa oli muuda~~ ~~ja~~ luoteisnurkassa tavattiin pidempi ~~pitin~~ ~~seinämäpuu aid pysty seinä~~ [6–7 korttelinen] [seinä]pylväs. Sisäosan vajoamisesta oli samainen seinämä vähän kallistunut sisäänpäin. Alimmainen ~~fyysi~~ [(lakeuhle)] kerros oli nähtävästi ~~kattona~~ ollut alkujaan hautakammion kattona ~~ja~~ seinäaitauksen ~~nojassa~~ varassa ~~ollut. vaikka se~~ Seinä oli tehty ~~ja~~ [petäjien] ~~honkien~~ pinnoista ja [oli] pystyn asemansa vuoksi varmaan säilynyt paremmin kuin ~~nuo~~ katospuut. Kaarnaa oli ufeissa vielä jäljellä, ~~se~~ pinta oli [ollut] ulospäin, mutta sisuspuoli oli poltettu ~~karrelle~~ hiilelle. ~~tuolt vaikka kuulta vasti kaikista~~ Seinäpaistalojen leveys näytti olleen 6–10 tuumaa. Näytteitä [lahon] seinäpuista ~~fekä~~ [(paraiten säilyneistä] lähetettiin samoin kuin pääkalloatkin (Helsinkiin ~~muinaismuisto~~ (ynnä joukko muita luita)

prof. Hällstenille ja säilytetään ne nyt ~~[illegible]~~ erityisessä kallonkokoelmassa lintumuseon yhteydessä ~~yhdistykselle~~. Luut olivat mielestämme enemmän ~~[illegible]~~ lahonneet ja mädänneet kuin Kirkkoniemen ~~[illegible]~~ törmässä olevat, ~~jotka~~ jotka jo ovat olleet ~~haudattuina~~ maan povessa vähintäänkin 160 jopa 285:kin vuotta. Kun vielä mainitsemme, että kaksi kalloista, ~~kesko~~ lannimmäiset, ~~olivat~~ olevat ~~särkyn~~ särjetyt nähtävästi ~~[illegible]~~ ennen hautausta, ~~[illegible]~~, ja ~~että niiden~~, vaikka ne olivat erinomaisen paksuluisia, olemme kertoneet ~~koko~~ kaikki havaintomme # Pikkusaaren ~~kalmistosta~~ ~~muinaisesta kalmistosta~~ nelikulmaisesta haudasta.

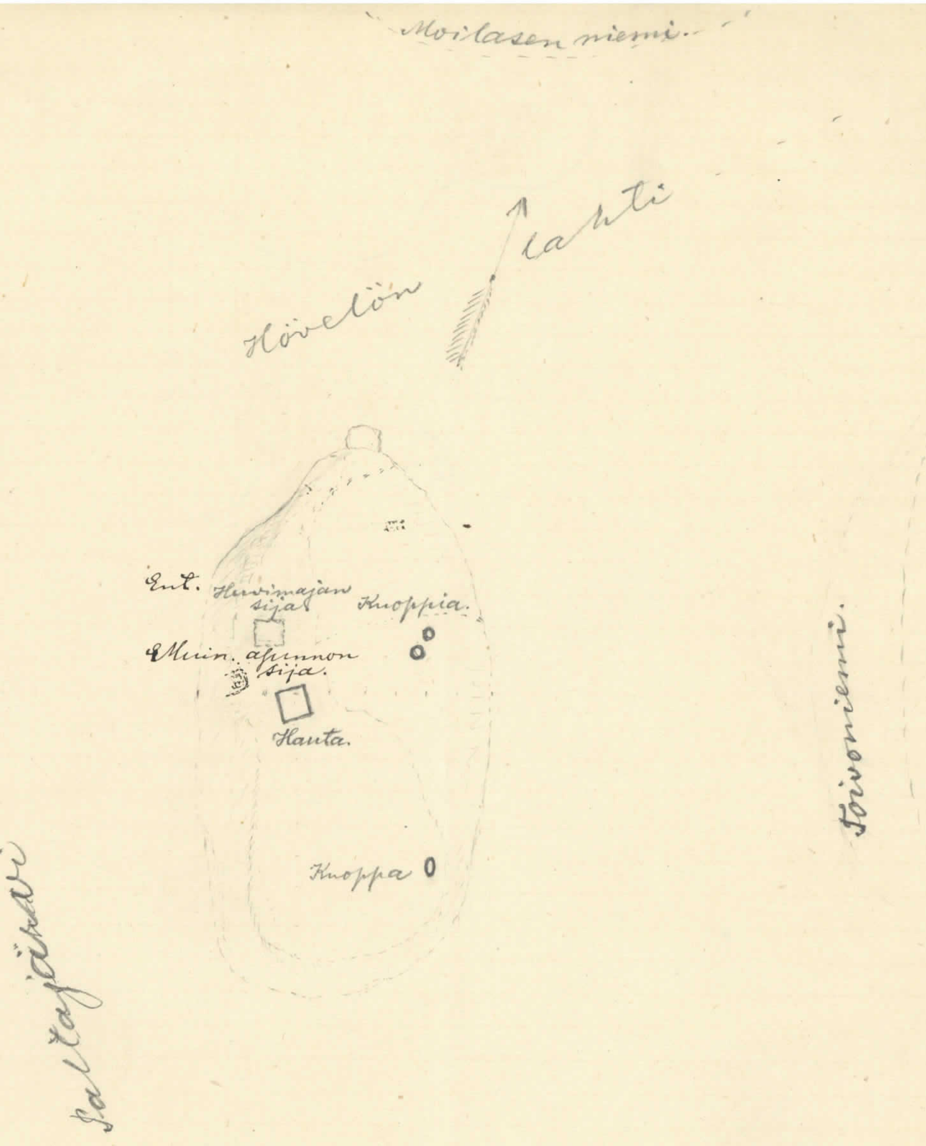

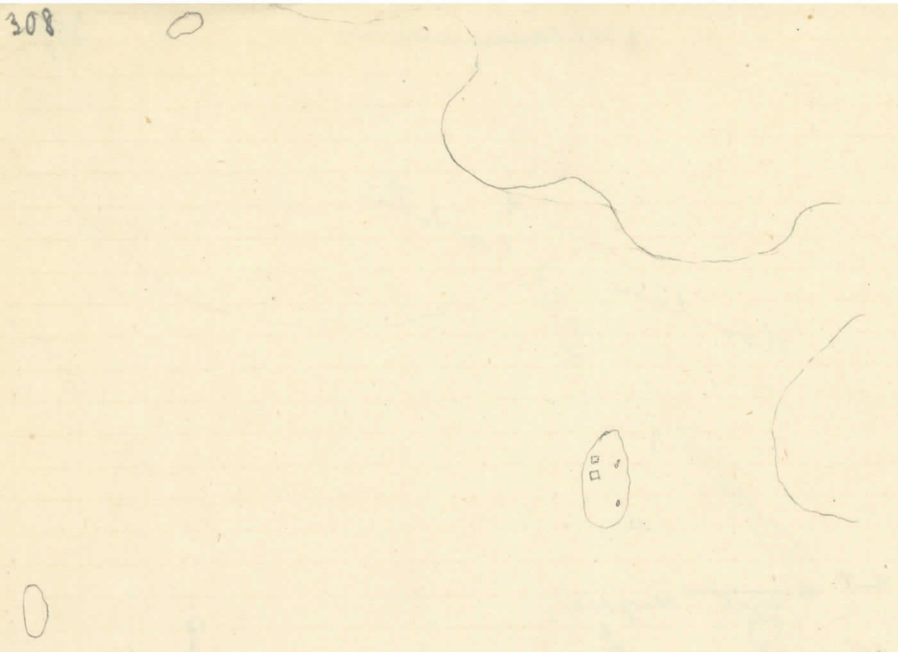

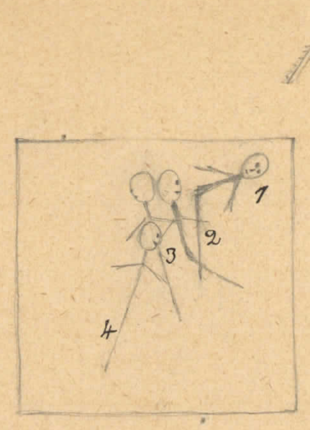
1
2
3
4

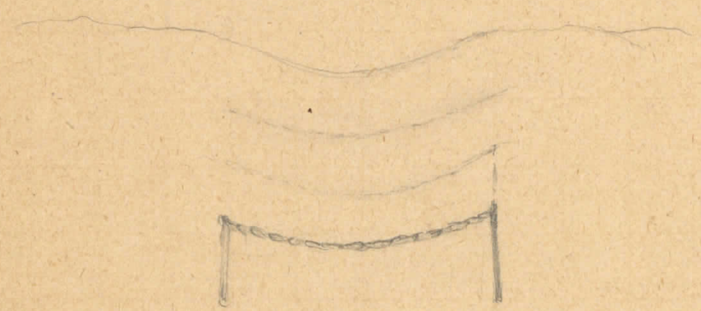

Kalmasaari on Melalahdella Ulkoniemen nenällä. Siinä ~~on varmaan~~ lienee entinen hautausmaa, johon tarun mukaan on venäläisiä haudattu. ~~Kantiesi~~ Myllysaari ja Kumpusaari Kivek-sellä ovat ~~ennen olleet myös jonkunlaisia kalmistoja~~ ehkä myös nimestä päättäen tässä mainittavat ja tarkastettavat, olisiko niissä ~~siellä~~ mahdollisesti joitakin hautakumpuja. Tarua niistä ei ole kuultu.

~~Pääkallotutkimuksia.~~

Pääkalloja olen näistä tienoista hankkinut Helsinkiin tutkittavaksi luonnontieteelliseen museoon (anatomiasalin kanssa samassa huoneessa). Näistä oli 2 Hiisijärveltä, 4 ruhjottua Toivoniemen saaresta Hövelönjoen suulta ja
4 kolme Manamansalolta, muut
37 Kirkkoniemen hautausmaasta. Ei yhtäkään näistä ole huomattu puhtaasti Lappalaisiksi, eikä vielä tunneta sellaisia yhtään muualta kuin Lapin perukoilta. Suomalaisen ja Lappalaisen kallon muodossa ei saata olevan suurta erotusta, vaikka otsan matalammus, poskipäiden ylemmyys ja päälaella pitkäisi näiden suurempi kallon pyöreys ovat niissä huomattavana. Mutta toiselta puolelta Suomalaisten joukossa on kallonmuotoja, jotka lähenevät Lappalaisia lähelle. Ruhjotutkin pääkallot Toivoniemen saaressa ovat Suomalaisten tai Venäjän Karjalaisten, pyöreäkalloista, eikä varsinaisten Venäläisten eikä Ruotsalaisten pitkäkalloista muotoa.

Näistä on prof. K. Hällsten, syntyjään Paltamolainen, antanut tietoja kirjassa: Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, 40:s vihko. Helsingfors 1885. Kirkkoniemen 37:stä kallosta on 10 miehen, 12 naisen, muut epävarmat puoleltaan.

Kirkolliset muistot

Kirkko Kirkkoniemessä:

? Mathesius jo arveli kirkon olevan tarpeen jossakin ylämaassa, mutta ei kuullut sen juuri säilyvän siellä vihollisten päällekarkauksilta. Arvelipa paremmaksikin,
? että rajalaiset pysytetään luonnon tilassa. x)

Kun oli Tikkan väestö (Venehiiton, Oulujoensuun
kun ja läntisen Oulujärven tienoissa vaatinut tiukasti, että kirkko ~~vale~~ sijoitettiin Manamansalolle. Mutta sittenkuin se hävitettiin ja väestö nopeasti lisääntyi idässäpäin, rakennettiin uusi kirkko v. 1599 ~~Paltamoon~~ Paltaniemelle Kirkkoniemen törmälle, missä ~~rannassa~~ törmästä vieree vanha kalmisto, jota kaunistaa satavuotiset petäjät. ~~ja Tämä Kustaa Adolfin aikuinen iso kirkko rakennettiin kuitenkin 1626 Eskilin päivänä, jolloin oli suuri maanjäristys koko seudulla x). Toinen seinä kal-~~
? ~~listui itään, toinen länteen. Messeniuksen mukaan järistyksen kesti koko maata. Jotta ainakin~~

? x) Mathesius siv. 22–23.

~~oli sen upottanut niemen virtaan, että näkyy~~ ~~pienen latroja.~~

Samaan kirkkoniemeen rakennettiin entisten uusi kirkko v. 1665, joka poltettiin v. 1716. ~~Se aiottiin tyhjä v. 1725 Hon~~

· ·

Kirkko aiottiin tyhjä v. 1725 ~~rakentaa~~ entiselle paikalle, mutta aiottiin järven olevan liian lähellä ja niinpä siirrettiin neljännes itäänpäin. Perustus laskettiin v. 1726 24 p. toukokuuta ja valmistui kesän kuluessa x)

x) Mathesius.

Kun siirtolaisia yltä ~~tortti~~ rakennettiin ~~[illegible]~~ kuningas Kaarlo IX aikana v. 1599 ~~[illegible]~~ saarnahuoneen Paltaniemelle, josta arvellaan jo olleen kuninkaankartano.

Tämä ~~[illegible]~~ kirkko tuhoutui rikkoutui 1626 -Eskelin päivänä, jolloin oli suuri maanjäristys koko seudulla. Toinen seinä kallistui itään, toinen länteen x) Messenius tietää muuten tämän maanjäristyksen koskeneen koko maata. Tässä ainakin upottiin eräs niemen jokeen, että näkyy kun muutamalla latroja. [illegible]

Kirkko~~[illegible]~~ sijalle rakennettiin kuitenkin uusi kirkko vasta v. 1665, ~~Hekuu~~ johon 4½ kippuntaisen kellon hankki Tukholmasta [illegible] ti joka Antinsf. clajanus.

Tämänkään kirkko ei saanut luonnollisella tavalla vanheta, vaan ~~[illegible] vihollisten ryöstettäväksi~~

(s. 319)

jo lopulla poltettavaksi sekin v. 1716, ~~[illegible]~~ vihan aikana. ~~[illegible]~~

---

x) Mathesius s. 22–23 sanoo tätä kirkkoa Kustaa Aadolfin aikuiseksi yhteydessä tämän kertomuksen kanssa.

Kirkon kellot saatiin kuitenkin pelastetuksi ja kätkettiin jo v. 1712 maahan erään ~~V~~ herra Olavi Carliniuksen toimesta. ~~Näistä on~~ sota-

Paikkakunnan edistystä kuvaa sekin, että kirkonkellot otettiin alas v. 1712 Herra Olavi Carliniuksen toimesta, joka oli tänne ~~kutsuttu sitä va~~ nähtävästi sitä varten tilattu.

muistoissa laveammat tiedot. ~~Vanhempi oli jo tilattu v. 1677 nuorempi v. 1685.~~ ~~Ne~~ ovat vielä käytännössä, ja ~~mainitut laveammalti edempänä.~~

Isonvihan aikoihin, jolloin Pohjanmaalla poltettiin yhteensä 41 kirkkoa, ryöstettiin sekin ~~vanha kirkko~~ vuosina 1712 ja 1715, sekä vihdoin tuhkaksi poltettiin talvella v. 1716. Koko häviö, johon oli luettu hopearasia, kannu, kalkki y. m. arvattiin tekevän enemmän kuin 18,942 talaria vaskirahaa.x) ~~seen~~

IV – Erään herra Olavi Carliniuksen toimesta saatiin kuitenkin kellot pelastetuksi ja alasotetuksi jo v. 1712.

x) Maaherra Essenin mukaan (I. F. Ignatius, Historiallinen Arkisto, IV siv. 188–191.

~~Kirkko. Uusi~~ Nykyinen kirkko.

Monta vuotta kului ennenkuin taas sodan jälkeen ihmiset toipuivat sen verran että saattoivat rakentaa uuden kirkon. Se tapahtui ~~vas~~ nyt vasta v. 1725. Silloinkin oli aikomus rakentaa se entiselle paikalle, mutta arveltiin järven olevan liian lähellä ja niinpä ~~siirrettiin~~ siirrettiin se neljännes itäänpäin nykyiselle paikalleen. Perustus laskettiin v. 1726 24 päivänä toukokuuta ja valmistui kesän kuluessa x).

x) Mathesius.

Siunimaljassa on kirjoitus: Carolus ▽ den ▽ XI ▽ Johannes Cajanus Prowost ▽ i ▽ Paldamo för ▽ samtig och köpt af mes-ter Michel Bader från Stockholm igenom rådman Olof Sinderian från Ulla Stadh ja Paldamo sockneboänner.

Kirkko on puinen, rakennettu v. 1726, 54 kyynärää pitkä, 38 kyyn. leveä ja 10 kyynärää korkea. Kupu laudoista; siltä lankuista. Ikkunoita 11, korkeudeltaan 3½, leveydeltään 3 kyynärää. (Ulkopuolelta on ~~kir~~ se laudoitettu ja keltaiseksi maalattu, päre katoilla katettu. Länsipäässä pääoven kohdalla kohoaa 10 sylen korkuiseksi torniksi, jota (~~pää~~ ~~siin~~ pääoviä) on käytetty kellotapulina vuoteen 1776.) Saarnatuoli valkeaksi maalattu ja kirjavasti maalatuilla ~~koko~~ ~~kuvois~~ ~~noilla~~ apostolein koko kuvilla, ~~kauni~~ pyöreä tasapintainen puitteissa. Tuolin yläpuolella on katos, ~~kuvaile~~ joka kuvaa ~~ter~~ kuvaava taivasta, josta Pyhä Henki laskeutuu. ~~Tuon~~ Katoksen päällä seisoo, näitävästi puusta tehtyjä, pasuunoihin puhaltavia, ~~enkelejä~~ ~~noin~~ noin yli puolen kyynärän korkuisia enkeleitä.

Alttaritaulu, jossa on kuvattuna Herran Ehtoollisen jakaminen, on hyvin maalattu ja kauniissa puitteissa. Puitteita ei ollut vielä 1749 ja itse taulu oli näköjään ~~silloinolleen~~ siihen aikaan olleen "på" vähän turmeltuneet ("på juda bild litet skadd"). Siinä on kirjoitus: Gudi till ära och Paldamo kyrka till prydnad, är

denna altartafla genom Generalmajoren och Landshöfdingen öfver Österbottens höfdingadöme med Kajanaborgs län, Högvälborne Herr Baron Reinhold Wilhelm von Essens föranstaltande med denna församlings samtycke bestådd år 1727."

Sakaristo (pohjoisristin päässä on) on (kirkosta voletta on erityisen sillikaton kautta niin että ~~sakariston~~ sen yläpuoli on) osa kirkon ~~sisällä~~ sisustaa. Pituudeltaan on se 8 kyyn., leveydeltään 16 k. ja korkeudeltaan 5 k., yksiikkunainen ja uuniton, mutta muuten tavallisen mukava huone. Sen alla on viinikellari, jonka seinät ja ~~holvi~~ lattia ovat kivestä.

Kirkon tornista siirrettiin kellot v. 1776 erityiseen kellotapuliin, joka silloin saatiin valmiiksi. (Sekin on laudoitettu ja keltaiseksi maalattu, kuten kirkko.) Sen korkeus on 66 kyynärää. Alakerran pinta-ala on 327 neliökyynärää, keskikerta 144. ~~Siinä on kaksi kelloa, joista suurempi painaa 4 Kld 8 Lkd ja on ostettu v. 1685~~, pienempi painoltaan 1½ Kld on ostettu jo v. 1622. Suuremmassa yläreunassa on lause: "Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bona voluntas." – Yläreunassa sanat: Soli Deo Gloria Anno 1685. – Keskellä sanat: Ole iesu ~~meidän cansam~~, sillä ~~ehto on~~ iou-

~~Kuut ia auringo on laskenut anno~~ 1685.

~~Pienempi tau~~

Kirkkoristeistä ~~mainittakoon vielä~~ on mestillisin sakariston oven päällä, sen oven, joka vie ristikäytävältä sakaristoon, hienolla: ~~joka~~ Vapahtajasta ristillä ryövärien keskellä, jonka Uleån (Oulun) ~~pit~~ rovastin ~~lapsenlesken~~ leski Susanna ~~on~~ Lajana on lahjoittanut (Kalustoluettelosta ensi kerran v. 1749). ~~Saarnastuolilta~~ Kuva on jotenkin vanhanaikuinen ja vikeliäinen. Sao

Saarnastuolilta sakaristoon vievän oven päällä on "Epitaphium in memoriam familiae Lajanidicae, mustissa puitteissa. Sen on lahjoittanut Turun notaario maist. Abr. Frosterus, ja tehnyt hera Joh. Nylander.

(Kts. Liite)

Kuoriylennyksen rajalla on lehdityksillä koristeltu aitaus, jonka molemmista päistä kahden puolen käytävää kohoaa ovitto, samoin lehdityksille leikkailtu suippeneva kartiopatsas, päällysten "tulista kieltä" kuvaavaan huippu. Tämä laitos mainitaan ensi kerran v. 1760 kalustoluettelossa.

Ikkunankehykset, penkit ja ovet ovat valkeiksi maalatut. ~~Länsiristin oven yläpuolella~~ Seinät ovat kaikki ylhäältä isoilla kuvilla koristetut, joista huomattavin on kuitenkin [istujain selkäin takana] ~~pääoven~~ läntisen eli pääoven yläpuolella, nimittäin helvetin kuva, jossa tulimeressä vilisee irvisteleviä [ja tulta puhaltavia] lohikäärmeitä sekä alastomia ~~kiljuvia~~ tuskissaan vääntelehtiviä ihmisiä. Toiset ovat [illegible] matkalla. [Keskellä ylempänä] ~~Sivulla~~ istuu pahuuden ruhtinas ~~...~~ itse, [uljaasti] ~~naisena~~ naisen haamussa, [seitsen-] ~~kuoni~~päisen ~~ol~~ väliltä sarvikuonon ~~tai~~ [ja] kamelin väliltä vivahtavan eläimen selässä.

muotoisen eläimen selkäsä, lisäten vaan riemullisena kulta ot helvettiin. ~~Ulosmenolait ihmiset tästä usein kirkossa~~ ~~meresen~~tahan lieikki meren. Seinille on kuvattu useita kymmeniä tapauksia Raamatun historiasta, alkaen luokkaisen perheestä takaa [illegible]. Siellä näet Aadamin ja Eevan, Kainin lyövän Aapelin kuolijaaksi aasinleukaluulla, Nooakin arkin eläimet ~~[illegible]~~ j. n. e. ~~Kulo~~

(Helvetin kuvan esittämisessä on paljon ~~kekseliäisyyttä~~, mielikuvituksen ~~[illegible]~~ kuomaa kekseliäisyyttä ja värityksessä voimaa, ~~[illegible]~~ johon ~~[illegible]~~ tekstäinen lisien aihtorkin enemmän aihetta kuin muihin.

Runsaat maalaukset Paltamon kirkossa ovat kirkkomaalari Mikael Toppeliuksen tekemät, joka oli tullinhoitajan poika Oulusta ~~Toppilan [illegible]~~ (synt. 1734) ja runoilija Sakari T:n isoisä sekä ~~[illegible]~~ ja runoskeräämä [illegible] ~~[illegible]~~. Viidettä kymmenessä eri kirkossa kuuluu niitä ~~[illegible]~~ olleen ~~ja~~ tai olevan Pohjanmaalla. ~~[illegible]~~ Hankipuolaan kirkossa ehkä tätä nykyä runsaimat ja ennen näiden Paltamon kirkossa löytyvän kuttaiset. Siellä ~~[illegible]~~ on paratiisin ja helvetinkuvat todellakin [illegible] tunnettuja, ja samanhan täälläkin Paltamossakin kerrotaan helvetin kuvan suhteen. ~~Hän~~

Taiteilija Toppeliuksen kuvista ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ osoittavat suurta mielikuvitusta, joka perustui pojalle ~~[illegible]~~ kansanrunouden ihailun muodossa ja pojan-pojalle elävän runoilijan lahjoina. Sitä paitsi oli hänellä paljon ~~[illegible]~~ (suunnittelemiskaan ~~[illegible]~~) kekseliäisyyttä ~~[illegible]~~ ja voimaa värityksessä, vaikka itse piirustus pidetäänkin virheellisenä x). Paltamossakin muistellaan vielä taiteilijan eläimänjä työtapaa, että hän telineillään melkein asui, siellä söi ja lepäsi ja oli tavattoman uuttera. Hän on ollut [illegible] ~~Ajasta, [illegible]~~

x) Kts. Biograf. nimikirja s. 701–2.

taan leikillinen, hiljainen ja kursas mies, kirjoitti sujuvasti ruotsia, joskus suomenkin taitoakin. Hänen perheessään olikin vielä suomi puhekielenä.

Ajasta milloin maalaus on tapahtunut en ole saanut tietoa. Mutta arvelen sen hänen suorittaneen ne (n. 1780 luvuissa). Mies eli nimittäin vanhaksi ja liikutteli siveltintään vielä 80 vuoden vanhana.

Puheena olevat maalaukset ovat tehdyt puulle. Niistä ei tätä nykyä enää kuitenkaan ole yksikään alkuperäisessä kunnossa, vaan v. 1851 ovat ne menettäneet alkuperäisyytensä ja entisen taidearvonsa maalari Löflanderin käden kautta, kun nim. silloin oli muka niitä korjaavinaan värityksen puolesta, johon ajanhammas oli ehtinyt koskea.

Seinät ylt'ympärinsä ja ylhäältä ristiholvin muodostama katto ovat kaikki kuvitetut isoilla parin kyynärän laajuisilla laajemmillakin kuvilla, joissa tavallisesti on toimivia henkilöryhmiä, ainoastaan ristiholvien nurkkalevyissä on neljän apostolin kuvat. Mahtavin kaikista laajuutensa ja värityksensä puoleen on

helvetinkuva, joka on saanut osakseen melkein koko pääoven (läntisen) ovikehään. Siinä on laumoja, jotka helvettiin vaeltavat, siinä ääretön tulenpesä, kuin kattila, jossa tuskissaan vääntelevät itseään ihmisruumiita elottomina kihisee ja kuhisee sekaisin irvistelevien lohikäärmeiden ja hirviöiden kanssa. Mutta tulta lisätään ja Ylinnä loistaa naisen haamussa paholaisen ruhtinatar, istuen seitsenpäisen kummituseläimen selkään, jonka

vahva häntä kuin saukon nousee mahtavana ylöspäin.

Ristikylkien kulmissa ylhäällä, ristikaaren ~~pinnoissa~~ pintaloggioissa on 4 apostolin kuvaa vastakkain. Itse katossa enkeli~~[illegible]~~parvia sekä Elian ~~taivaaseen~~ taivaasenajo. ~~Kor~~

~~Kuorissa kuvat ovat taiteelija~~

~~Lauri~~ Mikael Topelius, joka on maalauttanut ~~ont~~ useita muitakin ~~maaseuun~~ kirkkoja Pohjanmaalla (esim. Iin kirkon,) on nähtävästi Paltamon kirkon ~~kuvat~~ seinäkuvaukset alkujaan ~~[illegible]~~ maalannut ~~maalt~~ v. , mutta sittemmin on v. 1851 P. Qveflander ollut niitä puhdistamassa, mutta juuri sen kautta ne ~~menettivät~~ turmeltuivat kaiken taide-arvonsa ~~vahle~~ alkuperäisyytensä suhteen. Itse helvetin kuvan ~~tanot~~ kerrotaan alkujaan olleen niin hirveän, että ~~ihmiset~~ heikommat ihmiset sen vuoksi olivat kirkossa pyörtyneet. Sen vuoksi ~~on~~ ~~ku~~ oli pitänyt sitä himmentää. ~~sitä~~ Tähän pyörtymiseen saattoi kuitenkin olla enemmän syynä ~~ne löyhkät~~ epäterveelliset, jotka lattian alle haudatuista ruumiista ~~on~~ levisi.

(joka on sangen kaunis ääninen,
Suurempi kello,) on painollaan 4 Kipp. 8 leivis-
kää ja valettu v. 1685. Siinä on ~~alareu-
nassa~~ ylöreunassa sanat: "Soli Deo Glo-
ria Anno 1685." Keskellä: Ole zesu mei-
dän causam, sillä ehto on contunnut
ja avringo on laskennut anno 1685,"
Sekä alareunassa lause: "Gloria in excel-
sis Deo et in terra pax hominibus bona
voluntas. ~~168~~ Sekä toisella puolella: "Caro-
lus △ XI △ Johannes Caianus Provst
△ I △ Baldama for △ samlig och kopfft
af mester Michel Bader from Stockholm
igenom radman Clas Tenderian from
Uhla stadh pa Baldama sochnes vägnar,

~~Kirkon tornissa on kaksi kelloa, joista Isompi on sangen kauniis~~ ~~kuuluvainen~~, ~~vaikka ovat molemmat ja vanhat vanhoja seurakunnan palvelijoita~~. Pienemmässä on kirjoitus: "Surgite mortui venite ad indicium. Aus dem feur flus ich. Berent Bodeman gus mich zu Lübeck, anno 1677." – Tämän [x] painon on 1½ kippuntaa

Tämän laidassa on havaittavana pieni kolo, joka sanotaan siihen siten syntyneen, että Kuulauksi Ison vihan aikana pitäessään olivat ~~mutka~~ rautakangella sytenneet, vaikka turhaan. ~~Sr~~ Tarun mukaan oli se silloin ollut kätkettynä Kirkkoniemen luo maahan, jossa vielä ~~näytetään~~ nytkin sen talletuspaikkaa, Kellonkuoppaa, ~~se on joka on~~ Se on noin 70–80 askeleen päässä tornista, juuri Mattilan ja Pappilan selkäaidan kohdalla.

2. ?

x) Kirkkoherra Rechardt mainitsee kellon ostetuksi v. 1622 Se on epäilemättä ollut iso kello.

Käytännössä olevia vanhoja kapineita on: 1) Hopeata: ehtoollis-
kalkki leipälautasineen, sisältä kullatut,
painavat yhteensä 72 luotia, ostetut v. 1728.
Öylättirasia, jonka paino on 16 luotia, vuodelta
1749;
2) Valumalmia, 16 haarainen kynttiläkruunu,
jossa on kirjoitus: In sacros Ecclesiae Palda-
moënsis usus A:o 1759, ostettu; 8-haarai-
nen samanlainen, jossa on kirj.: "in usus Ecclesiae
Paldamoënsis sacros A:o 1731, ostettu; 5-haa-
rainen kynttilä~~kruunu~~jalka, Oulun apupapin
Jaakko Frosterus'en lahjoittama v. 1749;
3) Vaskea, 8-kynttiläinen kannatinta kirkon-
seinillä (v. 1749); 3 heijastuskannatinta,
joista 2 Oulun kauppiaalta Abr. Petrelius'elta
v. 1726 ja kolmas kaupp. Joh. Gabrielin pojan
Lithovius'en lahjoittama 1739; 4) Tinaa, 2 jy-
kevää kynttiläjalkaa, lahjoittanut liquidatsioni
komissarius Casper Lajanus, mainitut vuonna
v. 1760; 5) 2 kaksihaaraista kynttilänkanna-
tinta; 6) kaappi ja arkku v:lta 1749; ~~5) puuta~~

Käytännöstä on pois jouduneet: 1/ lasia, ² tuntilasia ¼, ½, ¾ ja 1 tunnin ~~ajan~~ aikamääriä varten, Näistä taidokkaasti tehdyillä jalustimilla. Toisen on lahjoittanut Tukholman kauppias Göran Cajanus. Molemmat jo mainitut v. 1779; 2/ Öylättirasia (jo v. 1779) ja 2 mekkoaa; 3/ numerotaulu, ~~kaksimmesolt~~ ~~kauppias~~ saman G. Cajanuksen lahjoittama v. 1756; alireunassa olleet kultakirjaimet J. C. ovat kadonneet. 4/ Vanha milukkarin sauva, messinkiä, josta tieto on kadonnut ~~+A~~ (jo v. 1779); 5/ nyrkin kokoinen (vartijan?) päänkuva, kullattu; 6/ Pienet, mitkä lain tarkat sakunitossa.

vrakk. koliseut ²

Vaatteista mainittakoon kaksi punaista samettista messuhakua, toisessa risti vaaleasta silkistä, toinen kultaristinen. Edellisen lahjoittanut pastori Simon Appelgren v. 1754; mustan samettinen messuhaka oli v. 1779 punainen, mutta v. 1760 värjätty mustaksi paastona käytettäväksi.

Kirkon arkistossa ovat seuraavat kirjat:

Kirkon tilikirjat alkavat v:lta 1681;
Kalustoluettelot ~~Inventaariokirjat~~ „ 1779;
~~Kir~~ Piispantarkastuksen
pöytäkirjat „ 1742;
Syntyneitten, kuolleitten ja
vihittyjen luettelot „ 1727;
Rippikirjat „ 1731;
Kaikenlaisia asiakirjoja „ 1728.

Vanhimmat säilyneet paperit ovat:
Kun. Päätös, koskeva lohiveroja Oulun, Iin ja Kemin pit. Annettu Oulussa 16 18/3 18; (kopioitu 1752). Herr Philip Scheding.
Kun. päätös v. 16 20/3 39, koskeva Kajaanin pitäjäläisten vapautusta muutamista verolajeista (gjärde Partzelerna och Saltpetters Pennungarna). Annettu Oulussa 16 19/IV 39 (Kaksi kopiaa). Melcher Wernstedt.
Kirjevaihtoa Ison Vihan loppuajoilta, koskeva ystävyys- ja kauppasuhteita itärajalla asuvain naapurusten kesken.

Keisari Pietarin käskykirje Apraksinille ja Golitsinille. "Pieterburgast" 17 21/X 20. ~~Alla~~ ~~[illegible]~~

Ruotsalaisten vastaus. Tukholmasta 17 7/VIII 20. Allekirj. Leijonhufvudh y.m.

(Vienan läänin puolelta) tsaarin ukaasi Lapin Seitsemään ja Rebolan Pokostoien kaikille asuvaisille 17 18/XI 20. Kaksi Venäl. nimeä alla (~~kopioita~~)

Pääkirjoja: 1) Kirje nimism. Joh. Tannelanderille, jossa hänta käsketään kaikki vastaan kokoamaan kirkkojen omaisuutta ja tuomaan ne Korsholmaan, Kipurin anttamista ja maan puolustamista varten. ~~Kd~~ Korsholmasta ant. 17 1/XI 10 Lorents Clerck (N. Berglund);

2) Tuomiokapitulin kirje papistolle, koskeva edusmies-ehdokkaita pappissäädyn puolesta valtiopäiville v. 1726. ~~valt~~ Turussa 17 30/VI 26. Hermannus Witte (Sam. Hornaeus); 3) Latinainen kutsumus yliopiston juhlaan v. 18/12 42, joka vietettiin keisarinnan Elisabetin syntymäpäivän johdosta. ~~Annettu Tur.~~ 17 Allek. Joh. Wallenius.

Vanhempia kirjoja ei ole merkillisempiä muita kuin Suomalainen ~~Ka~~ Almanakka v:lta 1642.

Esitystä kirkonasioista olen käyttänyt nyt museon hallussa olevaa, kirkkoherra F. Reckhardtin v. 1886 tekemää ~~luetteloa~~ kirjoitusta Muinais-tutkinto-Toimistolle.

Vaikka hautausmaata on varmaankin ruvettu käyttämään heti kirkon ~~valmi~~ valmistumisen jälkeen, ei siinä viime vuosisadalla ole yhtään muistomerkkiä, ei edes kasvavia puita. Entisaikuiset puuristit, ~~ovat~~ kuin myös uusimmat tämänkin vuosisadan alulta ovat lahonneet.

Vuodelta 1760 löytyy hautain katselmuskirja, jossa mainitaan 48 eri hautaosastoa, sitä paitse luetellaan siinä kirkkoon haudatut, osaksi ~~valloso~~ herrasväkeä, yhteensä 12 sukuhautaa, jotka kaikki paitse yhtä sanotaan olevan puuseinäisiä. Kirkkoon hautaaminen näkyy v. 1781:n alussa pidettyjen piispankäräjien johdosta lakkanneen.

—

Kirkollisessa suhteessa näytään seurakuntaa ennen hoidet-tun ~~kahdessa osassa~~ kahtena osastona; sillä v. 1727–31 tienoilla löytyy kaksi keskulaista kirkonkirjaa, joista toisessa on 13, toisessa 20 kylää.

Länsipuoliseen pitäjääsen luetellään: Lehtovaa-ra, Maimua, ~~Sala(p)resmäki~~ Vuottolax, Sal(a)-resmäki, Kökilax, Manamansalo, Kuetkeit-to, Ja(a)langa, Oterma (Puokio), Kives-järvi, Kontaniemi, Paldamo. – Näistä on Puokio Puolangalla.

Itäpuoliseen pitäjään kuului: Uuralax (nyt Uura), Törmänmäki, Salmi, Puolan-ko, Auho, Suolijärvi, Näljänkö, Pesiö, Käinälänniemi (~~nyt~~ lue Keinälän.), Pispanjärvi, Hossa, Ruhtinaansalmi, Vuokki, Suomussalmi, Käräälä (lue Keräälä), Hyrynsalmi, Ristijärvi, Mieslax, Hy(y)-rylänmäki ja Melalax.

S,350

Paltamon pitäjään
kartta,
tehtyt kyläluvuilla
entinen kirkkoherra Simon Appelgren
jäpkeipiirrokse ottanut v: 1787
½ pienemmän piirroksen Henr: Holmbom.
tehnyt v. 1881. ja suomentakse
O: Lönnbohm.

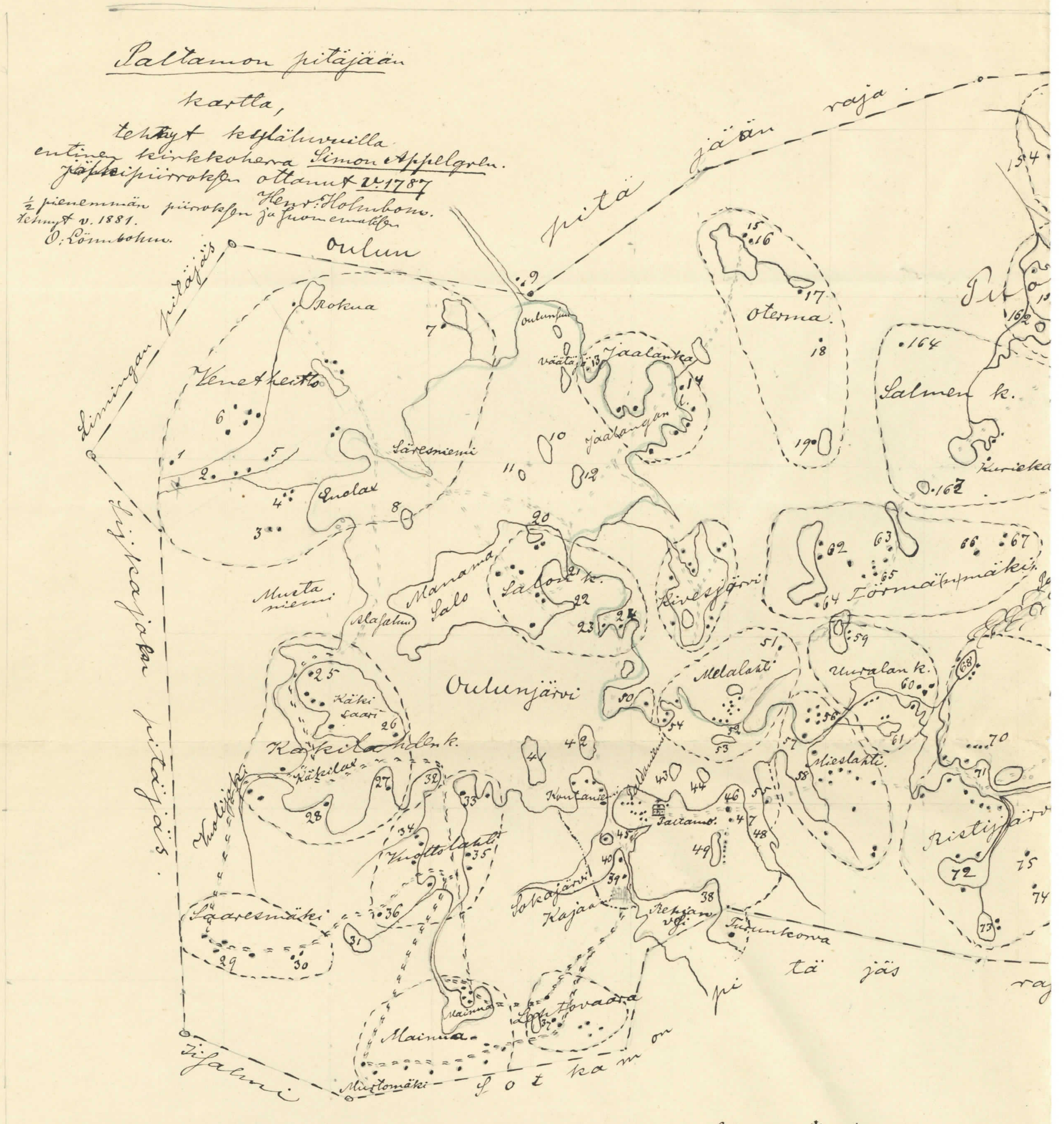

1 Saarentalo
2 Piikkarala
3 Mustama(a)
4 Nikkilänaja
5 Suojala
6 Sutarinkylä
7 Niemisjärvi
8 Yrjöpietämä
9 Niskaby
10 Kuosto
11 Karhu
12 Kaarestalo
13 Väätäjä
14 Leinola
15 Koukkari
16 Holappa
17 Paatti
18 Kiskilä
19 Lamala

20 Kaares
21 Kaivando
22 Soitunniemi
23 Pekkola
24 Vekaranniemi
25 Önköri: Önkkyri.
26 Vuoliniemi
27 Kusiniemi
28 Tahkonniemi (?)
29 Säresmäki
30 Leppämäki
31 Rynänen
32 Kuottoniemi
33 Ounas
34 Pimpeli
35 Halola
36 Humpinmäki
37 Kivijärvi
38 Kulundalax

39 Käpälä (Aurala).
40 Parkiniemi.
41 Ärjä
42 Poucka (ei asutt.?)
43 Hevossari (ei asutt.?)
44 Hongisaret (ei asutt.?)
45 Paldajärvi
46 Torvela
47 Jormua
48 Jormuanlahti
49 Salmijärvi
50 Mutovi (Mutone?)
51 Ulmasmäki
52 Melalahti
53 Teva (asuttu?)
54 Varesniemi
55 Savinjemi
56 Hyrylämäki
57 Kiehimänsuu.

58 Mieslax
59 Saaris
60 Vaara
61 Pajalambi
62 Kangasmäki
63 Feilijärvi
64 Raappanmäki
65 Törmänmäki
66 Kotila
67 Hulmi
68 Uva
69 Latvamäki
70 Pihlajavaara
71 Kristijärvi
72 Pyhändä
73 Hiisijärvi.
74 Karhuvaara
75 Kuilavaara
76 Mustavaara
77 Lautavaara
78 Varsammäki

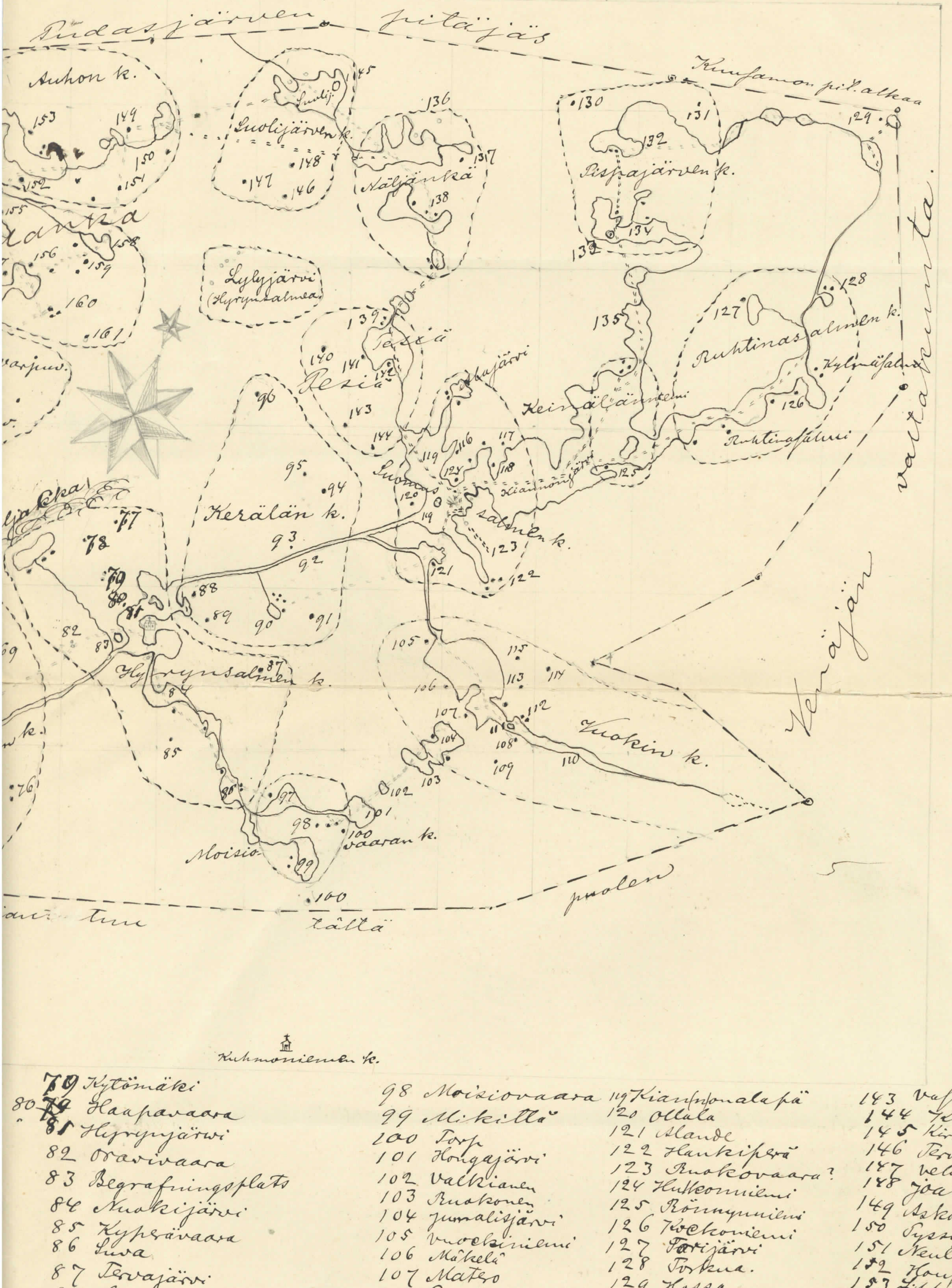

79 Kytömäki
80 ~~79~~ Haapavaara
81 Hyrynjärvi
82 Oravivaara
83 Begrafningsplats
84 Nuakijärvi
85 Kypärävaara
86 Suva
87 Tervajärvi
88 Hoieka
89 Pihivaara
90 Lakaara
91 Aittola
92 Aittojoki
93 Kokkovaara??
94 Kivivaara
95 Lahnas
96 Laaja
97 Kirkkojärvi?

98 Moisiovaara
99 Mikittä
200 Torp
101 Hongajärvi
102 Valkianen
103 Ruokonen
104 Jumalisjärvi
105 Vuokiniemi
106 Mäkelä
107 Matero
108 Pussila
109 Hillajärvi
110 Vuokki
111 Kirkkoholma
112 Korala ja Kyllölä
113 Tervajärvi
114 Pivas
115 Kaickovaara
116 Kylänmäki
117 Hietalahti
118 Lopalanniemi

119 Kiannonalapä
120 Ollala
121 Alande
122 Haukiperä
123 Ruokovaara?
124 Hukkoniemi
125 Rönnyniemi
126 Kokkoniemi
127 Tarijärvi
128 Porkua.
129 Hossa
130 Pyhävaara
131 Pisto
132 Peränkä
133 Kirkkoholma
134 Pispajärvi
135 Pispalaksi
136 Teiriletto
137 Siikaniemi
138 Näljängä
139 Luokkola
140 Teirivaara
141 Raappana
142 Hapala

143 Vasiekavaara.
144 Kurimo.
145 Kirkkoholma
146 Rovavaara
147 Vehmasvaara
148 Jäätelvaara(?)
149 Askonmäki
150 Syssyvaara
151 Kuliekovaara
152 Honguvaara
153 Lippola
154 Auhonsalmi
155 Kinni
156 Aitovaara
157 Tuolango
158 Kouretjärvi
159 Kuretvaara
160 Leipivaara
161 Hillavaara
162 Kirkkoholma.
163 Nalkki
164 Kalpio

Neljä pappia ~~past~~ kirkkoherra, kukin itsekseen kierteliväť seurakuntaa, ~~toimit~~ pitäen jumalanpalvelusta, kastaen lapsia, siunaten kuolleita ja uskonkappaleita opettaen. Eri seuduilla kokoonnuttiin sitten saarna- ja opetuspaikkoihin, joihin oli usealla pitkätkin matkat käveltävänä tai hiihdettävänä. x)

Näillä ajoilla löytyy ~~kartta~~ seudusta

Liite { kartta}, jonka on tehnyt pastori Simon Appelgren, muutenkin tunnettu paikkakunnan talousolojen harrastajana. Kartan alkuteosta en ole nähnyt, mutta Henr. Holmbom'in jäljenpiirroksen, joka on ruotsinkielinen ja säilytetään Paltamon kirkon arkistossa. Siitä teen ½ pienennetyn ~~jos~~ jäljennöksen ja suomennoksen, jonka tähän liitän. Lukija itse huomaa siitä senaikuiset kinkerikunnat ja tärkeimmät kylät ja talot ilman tarkempia selityksiä.

---

x) Mathesius

Tässä yhteydessä mainittakoon nimet:
Piispanpelto, joka on niitty lähellä Junttilaa Varisniemellä; ~~ja~~
(~~Kivekellä~~ Kivekellä on Kirkkokallio), jonne ehkä [illegible] Paltamon kirkko.

Paltamon kirkonkellon sanotaan Ison vihan aikana upotetun Tarvaansuohon 1½ virstaa etelään ~~kirkon~~ Kirkkoniemestä. Siellä se ~~muka~~ vielä on ja ~~kol~~ onpa ~~kolokkelle toisinaan last~~ muka kolokkellotkin lasten seisoäkin. Toisen tarun mukaan olivat kellot kätkettynä noin 150 syltä itään päin vanhasta kirkosta ~~erääseen~~ kuoppaan, joka vielä on olemassa juuri Mattilan ja Pappilan raja-aidan kohdalla, lähellä törmää. Kuoppa on ~~lähes laaja~~ iso, noin ~~2~~ 2 kyynärää syvä ja todellakin merkillisen näköinen siinä ~~kunkan~~ syrjässä, kaukana taloista. Vähään kaivettaissa ei siitä mitään tavattu. ~~Tuin nyt kenenkin koot Kuoppaa~~ Sitä sanotaan yleisesti Kellokuopaksi.

Kerrotaan että Arbelius kätki kellot, eikä ilmaissut niitä ~~kelleltään~~ vihollisille, ja vaikka ~~Kirkonisännän veivät vihollisen vankeuteen~~.

vääkäten koettivat saattaa häntä siihen. "Kussa kullaiset ollah?" Kangeilla olivat maahan töksitelleet ja jo kelloonkin kolauttaneet, mutta arvelleet: "kivi ollah, kangaskas kumajaa, kivi ollah." – Aarnitulen ei siltä ajasta ole tarvinnut suorittaa kultarahoja.

~~Jumalaistaruista ja~~
Runous- ja uhrit.

ei ol.

Runot Väinämöisestä ja Ilmarisesta, ~~tan-~~ ~~tarinat ta~~ ja monenmoiset loitsurunot y. m. eivät ole harvinaisia näillä tienoilla, mutta uusia jälkeitä on melkein mahdoton enää löytää, kun ukko Lönnrot sai täällä elää ja ~~vaeltaa niin kauan~~ keräillä Suomensa sanoja. Toisen varaan ovat vanhat ~~nimet~~ jumalaistarulliset nimet unohtumisesta muuttuneet ja vääristyneet, niinkuin esim. Ahti Anttiksi, ~~kaukusta ta~~ loitsussa, jota nyt leikillä, ukkoja tadellakin vielä onkellessa kiusataan, kun näet lauletaan:

"Anna Antti (Ahti) ahvenia,
Pekka pieniä kaloja!"
~~Siuttaa särkiä siivota.~~

Tässä on liitysti Pekka uudempi ~~tira~~ lisäys evellisen sikeen unohtuksen ~~muokaan~~. (Tästä tulee ajatellekseni) Alavuella löytyvä Anttisaari, saattaa myös olla alkujaan Ahtisaari.

Ahvan, ahvan Antti saari,
Ota minun ansaitsemisi kiinni
Vetäli

Uveavannoiksi sanotaan täällä luonnontekemiä reikiä, jotka talvella ilmestyy jäähän. Katsoen siihen, että niitä Loimaalla x) sanotaan "Hiitten juottamiksi", ~~ja~~ kun näet ~~syden~~ arvellaan ~~nimellakin~~ Hiisien ~~siellä~~ niissä hevosiaan juottavan, ei liene rohkeaa pitää uve sanaa läsnä sen ~~vars.~~ Kalevalassa ja ~~it Kar Äänisten~~ Äänisen ti: ja Laatokan tienoissa käytetyssä merkityksessä orit, joten ~~ori~~ uveavanto olisi sama kuin oritavanto, kuuluvasti alkujaan Hiiden oritavanto. Asiaa olisi muillakin seuduilla tarkastettava.

x) Suom. Muinais-Yhdistyksen aikakauskirja II s. 94.

Valajan talossa on ennen ollut uhripuu, joka oli kyynärinkin sylen ympärimitaten ja jota ei saanut loukata. Olipa kerran eräs rivakka mies Antteroinen päättänyt näyttää, ettei se mitään voisi, jos loukkaisikin. Hän hakkasikin puun, mutta sai siitä kovan kiduttajan.

Myöhempiä löytöjä.

Eroavan muotonsa vuoksi venäläiseksi sanottu kirves on löydetty Rusalan talon aitan alta, kun aitta purettiin. Se säilytetään ~~siitä~~ myöhemmin terästettynä ja uudestaan käytäntöön otettuna Karhun mökissä Paltaniemellä, jossa se kuvattiin.

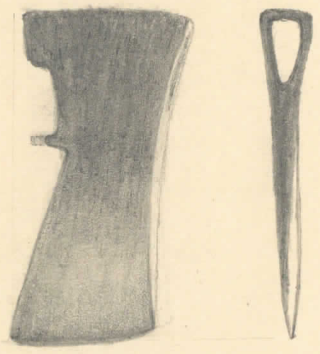

Paltaniemi Rusala. 1/4.

Kauppias W. Leinonen oli löytänyt ~~allakuva~~ alempana kuvatun sotakirveen, tapparan tai pertuskan, Lanterin pellosta (lähellä kirkkoa) Paltaniemellä ja lahjoittifen museoon. ~~Sendulla on sitä sanottu mestauskirveeksi.~~ ~~Ku Lahjoittaa~~ Löydettäissä oli se eheämpi, sillä varttamista varten ollut kinnike oli siitä pois lohennut. Kirvensilmällinen varsipuutakin oli säilynyt ruosteen turvin, josta päättäen se ei voine olla aivan vanha. Sendulla sitä on sanottu mestauskirveeksi.

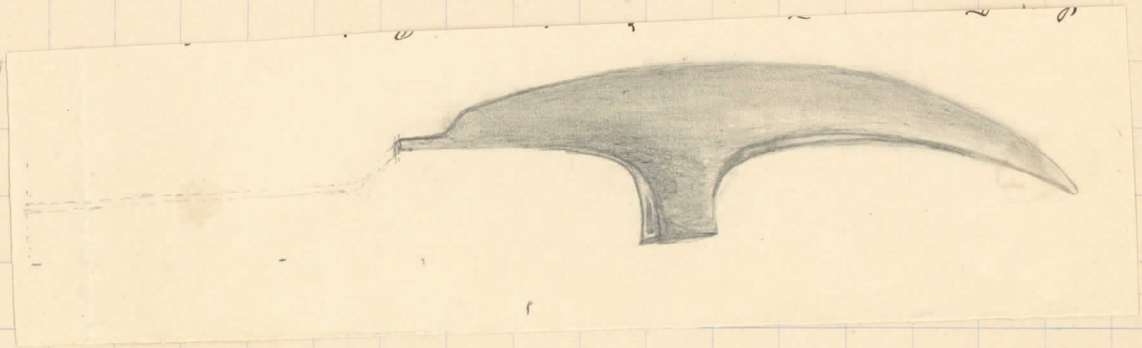

Tappara Paltaniemeltä, Lanterin talosta, ¼.

Samantapaisia ~~Samanlaisia~~ kirveitä on tavattu muuallakin, esim. Moukijärvellä; ~~N:o~~ N:o 2 A. O. Heikelin kirvesryhmässä on samaa laatua kuin tämä Paltamossa löydetty (Ks. A. O. Heikel, Lönnrotin albumi).

Rantakirves, ehkä puun veistausta varten on museossa (N:o 2760), se on pitkäsilmäinen ja leveäteräinen. Terä on kovasti kuluneen kautta, että se on jo alkanut irti lohjeta. Kalun on lahjoittanut nimismies J. W. Lajanus ~~Paltamossa~~ maisteri A. H. Snellman'in kautta. / Rantakuula, noin 1½ tuuman läpimittainen, on löydetty kirkkorannasta lietteeltä.

Ison vihan edellisillä ajoilla on [herroilla] ~~Kerojen Lajanukset~~ nimismies ja henkikirjuri Lajaneilla ~~to-sintöinä~~, Sutelan talossa, pesintöinä 'häräjänsilmän nimellä tunnettu kello, vanhimpia koko Pohjois-Suomessa. Kellon on omistanut ennen Paltamon rovasti Erkki Lajanus, Lajanukset, Kajanukset ja Lajaneritovat nimittäin yhtä alkujuurta. – Sutelassa säilytetään myös runosauva, joka on vuodelta 1416.

Mattilan maalta Paltaniemen kylässä on löydetty lehtikeihäs, jonka varsi oli ollut likemmäs 2 syltä pitkä. Tämä lienee nyt tietäjä Pekka Tolosen perillisillä. Saman talon maalta joka on ihan ~~kirkon~~ vanhan ~~kirkko~~ Pappilan vieressä, on myös löydetty avain, ~~jota~~ ~~mutta~~ kirkonavaimeksi on sanottu, mutta siksi se on [liian] pie- ~~nenpuolinen~~ nikin. Merkillistä siinä olise, että lehti ja putki olivat yhtä rautaa.

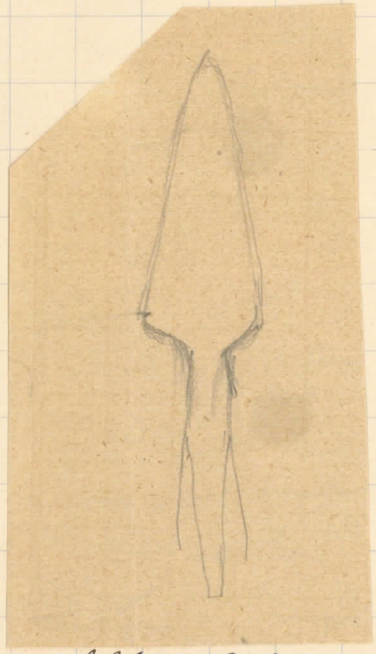

Mattila lehtikeihäs 1/3

366

Kirkkomäestä on eri aikoina löydetty yksitellen vanhoja Ruotsalaisia rahoja, mutta en ole niitä nähnyt. Mutta sen sijasta 4 äyrin rahan v:lta 1671, joka on löydetty Mattilan Seppä Silvin sanotaan sieltä muiden luiden läheltä myös löytäneen vanhan partaveitsen(?).

III.

Sotkamo.

Sonnukainen 453.

~~jöeliit. 477.~~

Sotkamo-nimestä s. 419

(Kivikausi 389
(majavat? 391.

~~lapinaarre 396.~~

metalliini 408 (yleisesitykseen
~~431,~~ 459., 460., ~~477~~

aarre

ven-kanj.-asutuksesta (yleisesitykseen) 419 ym.

~~noitajuttu~~ 431-33.

~~mäkki~~ 450

Affläcn 469.

Sotkamon laaja pitäjäs on kaunis vaaramaisema, jossa korkeat selänteet, vaarat ja vuoret, kukkulat ja mäet vaihtelevat milloin laajain havumetsäin, aukeiden nevojen sekä siintävien järvien kanssa. Joku saari ja niemeke, joku mansikka-aho tai vuolas virta ja lampare tai ~~joki~~ puronen ~~lisää~~ ~~koristusta~~ koristelle maisema~~ta~~ suurisuuntaisimpia ~~piirteitä~~ osia.

Kun jätät Kajaanin kuohuvain koskien ja pauhu~~ta~~ ja pujottaut salmien kautta Rehjalle, ~~avautuu~~ eteesi pitkälle ulottuva ~~avara maisema~~ näköala, jota ~~toisel~~ kahden puolen sivuavat Rehjan rannat, noin neljänneksen ~~pari toissi~~ parin päässä toisistaan. Oikealle jääpi Korholan mäki vasemmalle Paljakka niminen ~~niemi~~ metsäniemi. Rantoja reunustaa vanha viljelys. Taloista, joitten ohi pieni höyryvenhe Eljas kiitää, jäi Kajaanin kuo

~~Kokatti~~ Mutt Molempain vaarain välit-
se laskee itäinen veitti Tenetin kosken
kautta runsaan vetensä, kohisten ja
solisten Kiasjärveen. Käänykäämme vielä
Kuokatin puolelle. Jäätiölahdesta ren-
nasta alkaa maa kohta ~~vaisin~~ ~~mahtavan~~ ~~näköisenä~~
nousemistaan nousta Kuokatille, ja hajuk-
si, jonka ~~pää~~ rinteet ovat (harv) metsää kasvavia,
päällys suurikivistä ja kallioista harvemman
petäjämetsän ~~vets~~ peitteessä. Vuoren suunta
on etelästä pohjaseen. Eteläistä puolta sano-
taan Talvivaaraksi saolijärinta, jossa on vuo-
ren korkein huippu, Pöllyksi, ~~Näyttää kun~~
~~tuo nimi Po merkitsisi~~ jossa epäilemättä
aikonaan ennen sota-aikoina monesti
tervaspuuroilla pöllysi ~~vihollisille~~ varoi-
tukseksi ja merkiksi asukkaille, että lie-
täisivät paeta metsiin ~~vaisin~~ voista vi-
hollisten tieltä.

Kansantaru kertoo, että Pohjolainen piti
täällä ennen asuntoa, eikäpä se vieläkään
taida olla siellä ~~voikse~~ kokonaan poisten-

nut. Monenlaisilla vehkeillä ilmaisi-
kin olemisensa ja lekkautui ilmiöiden
elämään menoon. Usein muassa kul-
jetteli hän ilmisiä vastoin heidän omaa
tahtoansa, joka näyttää tarkoittavan erää
maahanelessyymistä.

Kuokatin päässä on syvä lampi, joka
jyrkkäsäyräisen rotkon pohjalla. Auringon
on vaikea ~~sinne~~ päästä sen ~~k~~ mustaan suo-
pintaan, johon ~~vuoret~~ vuoren jyrkät rinteet
ja rotkossa kasvavat kuuset kuvastu-
vat. ~~Rannat~~ ~~K~~ rantoja kaunistaa ~~tee~~ vaalea
~~kellervä~~ ruskeankellervä sammalästo. Ta-
run mukaan pitäisi ~~täällä~~ siinä olla ka-
lojakin, mutta ~~siihen sitä~~ asia on epäiltävä.
Muudan oli ~~mukaa~~ koettanut mitata lam-
men syvyyttä ja laskenut kaksi kolmus-
ta pitkän siiman sekään, eikä ollut ~~muka~~
pohjaa tavannut. Unissa oli sitten sanot-
tu, että kun olisit kolmannen laskenut,
olisit itse jäljessä mennyt.*) ~~Lammista~~

Lohista, joita täällä löytyisi, en ole kuullut.

Gottlundin muistoonpanoissa tavataan

*) Samanlainen ~~jattujajärven~~ kertomus (kalanpyydys) mittauksesta ~~summalla~~ kerrotaan kahin: Kalli-lahdesta
Inarissa. Mätikköjärvestä (Suomi siv. 124 y. m.)

kuitenkin sellainen tieto, että "Riekinrannan kylässä Pöllyvaaralla on pieni järvi ja sen ympärillä joukko luolia." ~~Lienekö tämä sitten~~

Mitä vihdoin Kuokatin nimeen tulee, on se kai johdannainen juuresta vuo-, josta -kka ja -tti voidaan erottaa johdannaisina. Ehkä on tässä ~~vaat~~ sama sana vartalo, josta vuo-ri ja sen sivumuoto (voara, vuora) (vaa-ra on johdettu. Jälkimmäiseen ~~stä~~ tuntuu vielä liittyvän Lounaissuomen ja Viron vare rannit, kivikasa sekä ~~vat~~ Länsisuomen vaha kallio.

Näin vaaraisessa tienoassa on tietysti kansan mielikuvitus keksinyt koko joukon ylenluonnollisten voimain töitä. Tarujen Hiisistä, häijyistä ja väkevistä olennoista, mitkä kykenivät maanpintaakin muodostelemaan on monella taholla. Toisin paikoin sanotaan samoja kässoloja Jättiläisten töiksi. Molemmat kässolekään eläneen ja kuulumeen oleskelua ennen Suomalaisten tuloa, mutta myöskin vaikuttaneen Suomalaisten alkuviljelystä ~~siis samoin kuin Kreikkalaisten Gigantit ja Titaanit~~.

Hiisi tavataan täällä monessa paikannimessä. Lounaiskulmalla on Laakajärvellä ~~kylässä~~ kylässä Hiidenjärvi ja sen luona Hiidenvaara, jonka kalliossa on muka Hiiden kaivama kolo, Hiidenkattila, josta en ole saanut sen enempää tietoa.

Jyllhyydestään on mainittava ~~vanhastaan mainio~~ Hiidensola Kovasinvaaralla, Tiilakson kylän perillä. Paikka on solanli portinmuotoinen kallion aukko, jossa vesi juoksee kallio-

rotkosta alas, synkän metsän keskuudessa.
Tälle kammotulle paikalle

Siv. 375–382 siirretty Ristijärveen (tietoja Hiidenlinnasta)

Linnakallio ja sen ~~vieressä~~ alla Linnasuo löytyvät Jormaskylässä. Sekin ~~linna~~ on luonnon tekemä, eikä liittyne ~~siihen mit~~ siihenkään mitään sotaisia muistoja. Vuorenkalliota tietysti mainitaan, joka oli kerran ~~vuoressa~~ täällä kulassaan, tarun mukaan, pitänyt päähtyneltä miestä vankina!

—

Kun käännymme jättiläisiin on heistä enemmälti muistoja kuin Hiisistä. Laanjoen tienoilla, pitäjään lounaiskulmalla olivat jättiläiset asumassa, kun Suomalaiset tulivat, ~~asut-tain~~ täällä ~~joista (Herrotaan, sama taru kuin löytyy~~ vielä ~~Etelä Lounais-Suomessakin~~) Kun ensi Suomalainen kynti toisella mäellä, tuli jättiläisvaimo toisella, otti kyntäjän hevosineen päivineen helmaansa ja vei miehelleen arvellen: mikähän tämä on? – Eiköhän tuo liene joku maanmyyriäinen, päättelivät ja antoivat hänen ~~mennä~~ tiehensä maan myyrästäänistä jatkamaan.+)

+) Ganander kertoo (siv. 30) saman tarun Rovaniemeltä, jossa Kalevan tytär vei kyntäjän äidilleen sontiaisena. Vie pois pikoni, sanoi äiti, pitkää pahaa, kun tulevat tänne asumaan. Kokemäeltä löytyy sama taru vaan siellä otti ~~otti niinikään~~ Hiidentyttö kyntäjän syliinsä. Suomi 1860 s. 179.

Useissa paikoissa näytetään myös "Jättiläisten asettelemia" kiviä, joista alempana on ~~kaat~~ kaksi Lukkari K. Kokkosen piirustamaa (lienevät [illegible] ~~[illegible]~~)x. Niin ihmisten liikuttelemilta kuin ne näyttävätkin, ovat ne epäilemättä vaan jäiden liikuttelemia, ~~ai vaikka~~ tietysti semmoisen aikaan, jolloin jäästöt ja meret kuuluivat ~~näitä~~ vielä Kainuun vuomia. Huomattavin ~~ovat kaatojasta~~ on jättiläisen kivi Sivosen rinteessä, Hiltulan saralla, Ärvään tiestä pyssyn kantama, sillä tämä sijaitsee 3 pienemmän (kulma)~~kiven~~ päällä. ~~kuul~~ Kivi on 5-6 syllä ympäri mitaten. – Niinikään on toinen Konapanlahden rannalla Nuasjärvellä, sekin samoin ~~kolmella~~ kolmen pienemmän kiven varassa.

x) silmänäöltä vai korvakuulolta piirretyt.

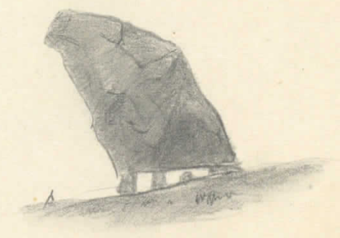

Onpa vielä Sotkamon järven itäpäässä myös taba-mahdilkkaasti paikoilleen aseteltua kiveä, jotka samoin kuin Ukonniemessä Lapsonjärven rannalla olevat, ~~kuuluvat tähän~~ ovat tässä ~~mainit~~ mainittavat. Jälkimmäinen niemi on voinut saada nimensä kin ~~kuollaisesta~~ jättiläiskivestä.

ei ole ?

Voimiaan oli jättiläinen kerran näyttänyt ~~myös kiv vuo jollakin~~ sormiviskaamalla jollakin vuorella (Kiven Talviniemeen. Olipa niitä mutkin ja silloin sanotaan sekin päässeen hänellä irti ja jysähtänen Vetelän ~~talon~~ kodan nurkkaan, jonka vuoksi padasta oli pudonnut malikka lieteen kertoo taru.

Sitä paitse näytetään täällä monessa paikassa hautoja eli kuoppia jättiläisten kaivamina. Niitä kuuluu esim. ennen olleen Hyrkkään ja Kärnälän viitapalstoilla, mutta ne kuuluvat hävitetyn peltoa tehdessä. ~~Muista~~ Niitä mainitaan muualtakin, ~~mutta ne eivät niitä ylätöissä ole mitenkään Lapinhaudoista ja ainakaan mutta niitä ei niitä mutta tavallisesti~~ mutta tavallisesti Lapinhautojen nimellä.

Metelin kansaakin on paikoin muisteltu löytyneen, tietysti ~~erehdyttävän~~ kansan erehdyttävän mielikuvituksen nojalla. Erkki Castrén kertoo, että Mukolkella oli ja heillä Meklinvaaralla linnoitus ja Sotkamossakin pilivät Metelinmäellä. [illegible] yhtyy kansa

Tipasojan kylässäkin on jättiläisraunioita (jättehögar), kertoo Gottlund, mutta kylä on sangen laaja, ettei voi tietää, mitä hän tarkoittaa. Vatkeisen lammella on 102 kyynärän syvyisiä jätinhautoja, missä on t

ylen vähän. Taikauskoinen ~~kansa~~ kansa niitä myös salaa

Kivikausi

~~Löytöjä tältä kaudelta on [illegible]~~

1999:1

Kolmisen kymmentä vuotta sitten löydettiin Sopalan kuokokesta konnutaltta ynnä kivinen 3-4 tuuman laajuinen hienosti tehty kehä. Jälkimäisen olivat hävittäneet, edellisen ~~on~~ on J. Kyllönen toimittanut Muinais-Muisto-Yhdistyksen museoon.

Mustaniemen talossa Yli-Sotkamossa oli löydetty muutamia vuosia sitten kivitaltan terä, jota on hiomena pidetty. Sitä ei ~~[illegible]~~ ole saatu museoon.

Halolan pellolla ~~on~~ Tikkalanniemessä on tavattu rauniosta noin 40 vuotta sitten ~~[illegible]~~ kiukaanpohja ~~[illegible]~~ ja kekäleitä, joiden ohella oli ollut iso, 1½ korttelia pitkä, 1½ tuumaa leveä ~~[illegible]~~ ~~kivinen~~ konnutaltta, hyvin kovaa ~~kivea~~ kivilajia. Sen mukassa oli iso rautaveitsikin, jossa oli seljän puolella varren juurella reikä ynnä rengas siinä. Veistä oli siis kannettu vihmassa. Löytö siis saattaisi kuulua yhtä hyvin rautakauteenkin, mutta voisihan samalla muistuttaa että täällä saattoi ennen kivi- ja rautakausi yhtyä, koska pronssikauden muistoista ei ole sanottavia tietoja.

~~Kivikausi:~~

~~Kaikki löydöt tältä alalta ovat jotka taikauskoisen kansan hallussa tai tietoon saannalta.~~

Lopuksi rohkenen lukea tähän seuraavan pienen löydön, vaikk'ei se ole suorastaan majavan työaloja. Honsuvaaran kona Suovaaralla on nimittäin ~~maasta~~ suosta löydetty syvältä koivunja, jotka oli "yykertäinällä kaadettu". Oksissa oli havaittu 19 lyöntikertaa, jotta näki aivan selvästi, miten vaivalloisesti oli "kabata tellätty". Kun nämät koivuliet kuitenkin kuivivat ei enää jäänyt mitään jälkiä, vaan puu muuttui möyhyksi. – Tämän johdosta kehoitamme suolöytöjä pitämään tarkemmin silmällä.

Anas

Lappalaiset.

Lotkamo.

Lappalaiset.

Sangen runsaat ovat täällä kaikkialla muistot Lappalaisista, mutta niitten seassa saattaa ~~saattaa~~ kuitenkin olla paljon myöhemmänaikuisiakin. Kuka tietää ~~varmuudella~~ taalla, onko joku lapinhauta ~~vanha karkulaisten~~ sodanaikuinen ~~kuoppa~~ kätkökuoppa, tai lapinraunio vaan jonkun vanhan kala- eli karkusaunan taikkapa mökin ~~pohjan~~ jäännös. Tuleva tutkinto ~~erottakoon~~ koettakoon niitä erotella. Maantieteellisessä järjestyksessä mainitsemme tässä ne vaan, etelästä ~~alkaen~~ päin alkaen.

Laan joen ~~ella~~ niskoilla) on ~~kiripato~~ Lappalaisten kiripato, jonka luona maalla luulisi löytyvän vanhan asumuksen jälkiä. ~~Samassa~~ ja Lähellä edellistä on Kaatsajärvessä on Lapinniemi. Kirijoessa, samaa kylää, on niinikään kivinen Lapinpato. mitä kylää?

Samassa kylässä löytyy Näkinmäen vanha Lappalaisten autio, jossa sanotaan olevan 3 rauniota ynnä muutamia kuoppia. Ehkä onkin ~~jonk~~ jonkun talonraunio.

Ollikaisen niemessä Salmijärven rannalla on niinikään ~~useampi~~ useampia vanhoja Lapinraunioita ja kuoppia. Yhtäläisiä muistonerkkejä

kuilun löytyvän myöskin järven saaressa. – ~~Jälleen Pärnä~~ Mitä jälleen Ahvenisen itärannalla olevaan ~~Pää~~ Pärnälään tulee, sanotaan sitäkin ~~vanhaksi~~ Lappalaisten asuinpaikaksi; mutta sen 5 kiviraunioa (ynnä useita kuoppia) todistanevat runsaudellaan samoin kuin paikan ~~Kiispäälle~~ ... lä-päälle, että tässä on vaan talon sija. – Pärnälän aution ~~Aution lähellä~~

Lähellä on myöskin erillään oleva maatunut raunio.

(Kun ensi asukkaat Savosta muuttivat tänne tapasivat he vielä Lappalaisia. ~~Hiidenjärvelle tullessaan tosi~~ Ollikainen tullessaan tänne Tiilolammella joutui Lappalaisen kanssa riitaan kalavesistä, vaikka luulisipa silloin näin kalaisilla ja järvisillä seuduilla olleen ~~vettä~~ ~~väljää~~ vesellä väljyyttä. Kahakassa tappoikin Ollikainen yhden ~~Lappa~~ alkuasukkaista ja pääsi siten muuttamaan Kiisjärvelle, ~~mihin tekensivät 3 taloa. 3 Ollikkalan nimistä taloa. Tän Talot ovat kirjoissa olleet eri nimillä.~~

Jörnaskylässä on Piilimäen rinteessä muuan ~~tyvä~~ maatunut kiviraunio, sekä yhtäläinen Kiukaanniityn aholla. – Yksinäinen

obs

raunio on myös Talvivaaran itäpuolessa. Näitäkin, samoin kuin ~~muita~~, ~~ma~~ monta muuta nimitään Lapinraunioiksi ja kuitenkin on luultavampaa, että Lappalaiset viihtyivät paremmin vesien varsilla. ~~veden ... veden puimassa, kun täällä sanotaan, sillä ... he olivat ... olleet vaan~~

Lappavaaran Ala-~~Sotkamossa sanotaan~~ saanee nimensä Lappalaisista.

Kaikkolassa Jörnaskylää on tavattu peltoa tehdessä vanha raunio, josta ~~on löyd~~ löydettiin omituinen nahkalakki, luokiluppi, leveäteräinen puukko sekä luunkuita. Koko löytö on kadonnut. Tätäkin on nimitetty Lapinraunion nimellä. – Samassa kylässä on raunioita myös Peranmäellä. – Jörnasjärven länsirannalla ~~...~~ eli Tulikaranmalla on myös vanha asunnon sija, ~~Metsä~~ Metsoharju nimeltä, jossa on vielä 3 rauniota huomattavana. Saattaa olla talon sija.

Obs.

Edelleen on ranioita Välijoen varrellakin, kaksi ~~län~~ itäpuolella ja yksi länsipuolella, joiden paikkaa ei ole lähemmin ilmoitettu. +

Merkillisempi paikka on sitä vastoin Hietajärvellä, neljännes itäänpäin Valkeisen lammin pohjoisrannalla, Välikankaalla, jossa on sekä kantojä että iso tarhamainen suorakeainen ympyrä, ~~t~~ ~~se~~ Tämän pengerrys on noin kyynärän korkuinen ja muualla kodusta maasta muodostettu. Tarhan laajuudesta ei ~~anna~~ ~~näy ofettaja~~ kerro Kokkonen saaneen ~~lähempiä~~ ~~tietoja~~ tietoa. ~~Tätä~~ ~~Kaikista~~ Vaillinaisista tiedonannoista päättäen ~~try~~ on täällä luultavasti vanhan porotarhan jäännös. – Välikankaan mökin luonakin on eteläpuolella 3 Lapinhautaa, joista ~~ta~~ yksi aivan mökin pellolla. – Aarleen ovat Lappalaiset tarun mukaan kätkeneet tänne Saunalahdelle ~~lle~~ n perään Hietajärven päähän.

Naapurinvaaralla tämän ~~kin~~ kuleisrinteellä näytetään epäselvään ~~kuo~~ kolmanaisten ~~kuoppain~~ suita, joita mainitaan Lappalaisten entisiksi asunnoiksi. ~~Tämä lapaukseeon olisivat oleskelleet jot satoja jotk kyynäriä yli järven~~

Koska paikka on viljava ja merkillistä sentaa, voisi olla hitollistakin ottaa kaivattamalla selkoa mitä muita ja jätteitä täällä mahtaisi olla kätkettynä.

~~Edelleen~~ pitäisi olla tietoon tulleita kantoja seuraavissa ~~pa~~ kohdissa: Hiidenvasi kankaalla; ~~Jäätiönlahdella, 2 isoa, jotka ka~~

Tuomaanjärvellä "kuin nauriskuopan sija." Niemisen mökistä virstan verran länteen päin on kankaan liepeellä 3 sylen pituinen, 2 levyinen, ½ syvyinen kuoppa, joka näyttää ennen olleen paljoa syvempi. Samalla kankaalla on toinenkin 2/3 virstaa lounaaseen päin tästä kuopalla. Sen pituus on 3, ~~[illegible]~~ leveys 1 ~~[illegible]~~ ja syvyys 1/3 syltä. Arvellaan vielä löytyvän 1½ virstan päässä etelään länteen päin eräs Niemisen ja Puolakorpien välillä. Näitä sanovat Lappalaisten asunnoiksi. (K.) ~~Kalavettä oli heillä vähäisti, kun lähellä on Niemisen lampi ja Kalajalammit, jäkälämaata~~ (K.)

~~Sitä vastoin on Jäätiönlahdella viereyt 2 isoa kan.~~

+ +

~~kuopa~~ Vielä on hautoja, kääntyäksemme pohjois-puolelle pitäjästä: 1) Suojärven ja Sumsan välillä, Lapinhautoja, Kiveskaarteen perässä; 2) Yksinäisiä Kangasaholla, kaakkoon Niskalan talosta; 3) ~~Hiit~~ Houkalammin luona Niskalan läheellä on ~~niitä~~ 3 silmiinpistävää hautaa; 4) ~~Aurinjärven~~ Nurmilahden kupeella on suon saarekkeella ajanaan tekona sangen syvä kuoppa, joka ei sovi miksikään terva- eli hiilihaudaksi. Kelmua, niin kerrottiin, on siihen jo päälle kasvanut, että se jo vanhalla näyttää; 5) Aholammin ja Sumsankin välillä on, virstanpäästä Niskalasta, 3 hautaa vierekkäin, jotka ovat kuin "ihmisten vanhat haudat".

Pohjaslahden pellon takana näyteltiin kuoppaa, jossa maa ennen oli sytkähtänyt sisään ja niin ~~syntyneessä kuopassa~~ kivilaitteet tulleet esille. Tarkastaessani tulin kuitenkin siihen päätökseen että

obs. laitteet eivät olleet ladotuista vaan liikkumattomista kovaan kivistä. Eikä siis paikassa minun käsittääkseni ollut muuta merkillistä kuin ~~sen~~ kuopan äkillinen ilmaantuminen ~~jossa paikassa~~ lä ~~itsen~~ tien viereen.

~~kapeleen~~.

Raunioita on ~~muu~~ tavattu 3 Joutenuslaa-
milla Pulluskanniemessä; Jäätiönniemellä Tenu-
tinvarrella 2, jotka rohollaja Kyllönen on ~~purka~~-
tarkastanut mitään muuta löytämättä kuin tuh-
~~kätellä~~
~~kaa~~ ja hiiliä; Saidanlahden kankaalla lienee nuo-
remmalla ajalla, kertoo Kokkonen; Vihlamon jär-
ven rannalla, jossa Lappalaisen sanotaan asuneen, ~~jossa 1 raunio, josta~~ 2 kyynärän
laajuinen, toista kyynärää korkea raunio, josta hra
Kyllönen oli tavannut paitse ~~paitse tulukse~~ tulijan
jätteitä myös eläinten ja lintujen luita. ~~Lappalaisten~~

Pulasteen mäessä Kusialla on kiukaanraunio ja haudan pohja, lieneekö sitten vanhakin.

Tavallinen juttu ~~Lapinjuttu~~ ~~Lappalaisesta~~ ja lahnasta, jonka ruotoon lapsen kuoltua ~~kuollessaan~~ Lappalainen kirosi ~~ta se kut~~ nämät kalat juhlapuuttoon, on täälläkin Akasbylän Kitisen lammilla tuttu.

Tuo tavallinen juttu Lappalaisen lapsesta, joka kuoli lahnan ruotoon on täälläkin elevillä. Kitisen lammilla se tapahtui ja sen koommin ei ole ~~lap~~ näitä Lappalaisen kiroomia kaloja saatu kuin vahingon edellä. Tuonoin oli taas lahnan saanti tulipalon ennustanut.

Lappalaisten kalastamisen muisto pitäisi olla myöskin Konapon lammilla, missä ~~pitkään~~ kivisiuttaa näytetään muka vanhana Lapinlaiturina.

Vihdoin mainittakoon Lappalaisia ~~muist~~ ja heidän elinkeinoja muistuttavat paikat: Lappavaara Ala-Sotkamossa; Vasavaara Jormasbylässä; Kuolanniemi Sapsonjärvessä, tietysti sanasta kuola, ~~quolle~~ kuolle, quolle, joka merkitsee kalaa. ~~Kuin ei ole mitään~~ Jota vastoin Kotalahti ~~Peuraniemi~~ Laakajärvessä, Peuraniemi Jormasjärvessä ja Vasavaara Jormasbylässä voivat olla pikemmin ~~yhtä hyvin~~ Suomalaisten ~~kuin Lappalaisten~~ muistoja varhemmilla ajoilla, ~~sillä täälläkin olisivat~~ ~~peuran~~ poron hoito ~~käyttö~~ elinkeinojen ~~keskuksena~~ ~~peurat sekä kodat ovat vieläkin käytössä~~

Viimeisistä poroista ja Lappalaisista ~~olivat~~ Kanelin juttu Suurfors kylässä ja mainitulla seudulla, vaikka ~~eivät~~ se ei olekaan niin peräti vanhalta ajalta.

Viisi ~~po~~ miespolvea sitten eli eräs kerastuomari Tervajärvellä, joka kuljetti tänne porolauman paimenineen Lapista. Kun tämä kävi kesäaikona kotipuolessaan Kianalla ei ollut hänellä kuin verkko eväänä. Hänestä mainitaan, että kun sattui joutumaan niittymiesten joukkoon, niin ei tullut samalle kattilalle, sillä hän ~~se~~ ei suoloja suvainnut. Ja jos hän joskus sattui Suomalaisen kanssa yksille ruoille, niin juoksi sitten voivotellen petäjän tykkeen: voi, voi kun sydäntäni puree! — Lienee petäjän jäkälällä, joka tänäänkin on Lappalaisen herkkuna, lieventänyt oudon ruoan vaikutusta.

Peuran (tai ~~eli~~ poron) sarvia löydetään joskus rämeistä. Mainittiin vasta tavatun eräs (Ontonjoen eteläpuolelta.

Melelinväestä kerrotaan monella muulla taholta, mutta itse en ole siitä täällä kuullut mitään. Ainoastaan Sotkamolainen ~~Pehr~~ Erkki Castrén mainitsee, kuultavasti muiden mukaan, että ~~heillä oli~~ tällä väellä oli Mukolassa ~~Melel~~ Melelinvaaralla linnoitus ja Sotkamossakin asustelivat Melelinmäellä. Vihdoin yhtyi siellä väki ja tä?itti heidät Jukkapuottoon(?).

Minä olen tavannut Melelinniemen Puolangalla, Otermassa Säräisniemen pitäjäässä ja Kivesjärvellä. Sana ~~näyttää~~ Meleli näyttää olevan Karjalais-Pohjolainen, koska senimisiä paikkakuntia ei ole ollenkaan koko Länsi-Suomessa ja Hämäläisten alalla, huomautti minulle Toht. Appelgren. – Keski-Savossa puhutaan Melelinkansasta ensi väestönä, joka muka oli jättiläisten kotoisin(?). Heidän sanotaan sitten tulleen Pohjammaalle x)

x) Åbo Tidningar 1771 s. 125–7.

(Sotkamo)

Varhempi rautakausi:

Pronssikausi:

~~Rautakausi~~

Luotettavia löytöjä pronssi- ja varhemmalta ~~varhemmalta~~ rautakaudelta ei ole paljoa ~~paljon~~ ~~muita~~ ~~mitään~~ tietoni tullut. ~~Myö- Sotkamosta on sitä vastoin seuraavat kuin seuraa~~

Nuasjärven kylän Anttilasta on löydetty tuluskivi, jommoisia noin puolisataa vuotta sitten ~~kivinen nuolen-~~ ~~nykyajan~~ muinaistutkijat ~~ovat~~ ennen sanoivat ~~kivisiksi~~ nuolenkärjiksi(?), ~~kärjen, jota~~ Asl Kajava(?) on toimitettu museoon. Näitä tällaisia ~~on~~ pidetään Gotilaisen ~~asutuksen~~ vaikutuksen jätteinä ajoilta ennen ~~vuotta~~ v. 700 ja ulottuu niiden löytöala aina Hyrynsalmelle ja Kemijärvelle asti kautta koko eteläpuolisen Suomen, vaikka täällä Pohjoisilla aloilla niitä on ~~vielä~~ ylen vähän tavattu. Esinettä en ole löytänyt museosta.

Tutust.

(Nuolen kärjen oli tuluskiven kuva)

~~Nuuksen kylässä on Konapirtanmailla~~

Rautakausi:

Varhemmalta rautakaudelta lienee tuskin mitään löytöjä saatu siihen ja ~~Täällä vaine~~ lienee sentähden niin hyvin se, kuin pronssikausikin, olleet täällä syrjämaassa lyhytaikaiset, jota vastoin kivi- ja rautakausi yhtyneevät.

Kiviaseista puhuttaessa mainittiin jo Tikkalanniemessä löydetyn ~~veitsen terä~~ kivisen kourutaltan ohesta rautaveitsi, jossa oli selkäpuolella, varren juurella reikä ympärengas siinä. ~~Samanlaisia~~ Vanhoja rautaveitsiä, ilman kiviaseita, on tavattu vielä kahdessa eri paikassa, joista alempana.

Aivan myöhemmillä ajoilla ovat kuntalaiseni seuraavat löydöt, jotka mainittakoon tässä enemmän kehoitukseksi ilmoittamaan Muinais-Muistoyhdistykselle myöhempiäkin löytöjä, kuin valaisevan arvonsa vuoksi. Hautalahden niemestä oli muutamia kymmeniä vuosia sitten tavattu tervahaudan sijaa luotaessa tavallinen "kasari", vaskikattila ynnä ondon muotoinen kirveen terä sen sisältä. Molemmat ovat hävinneet.

Kiuluniemestä Räätäjärven rannalla on löydetty parikymmentä vuotta sitten tervahaudan katteita kuokittaessa pieni vaskikalu, jonka hra Kyllönen on toimittanut museoon.

Aivan viimeis ajoilta sitä vastoin ovat Tervajärven pellosta löydetyt vanhat ruotsalaiset vaskirahat, joissa oli vuosiluvut 1712, 1750, 1769. Yhdessä oli kirjoitus: "R. St. R. Gs Contors Pollet (3 kruunun kuva), ¼ Skilling. 1800." Conturahat ovat rahvaan muistossa

vielä hyvinkin. Kerrotaan, kuinka ne ylttivät reessä kaplaalta toiselle, ja kuinka ne veron naksussa työttivät hevosten kyljet hajalle. Toisen moron niitä olalta pudottaa jämäyteltiin voovondin eteen taikka pantiin pirtin hirasta vasten pystyyn, kun taloon tultiin. Nytkin niitä vielä jotkut säilyttävät muinaisuutena, kun minkähän tiilikiviä tai ~~kalalantoja~~ kalalantoja.

Hyvin merkillinen on se kirves, joka on kerran löydetty Kekkolan niemessä. Sillä sakitsyksistä päättäen pitäisi sen olla niitä alkuperäistä muotoa. Kirveen silmä oli nimittäin tehty samoin kuin jokus kuokan, että varta oli vaan käännettynä koveraksi, eikä ~~varren~~ toisella puolella ~~koveraksi~~ yhteen taottuna ~~ja kirvestään saanut rikki~~ asetta en nähnyt.

Palovaaran emkolla kertoivat olevan vanhanaikuisen kirveen, "pienen lieppanan", joka on hieno kuin kämmen, muodoltaan yhdenlainen kuin siv. 270 Suomal. Kirjallisuuden Seuran juhlakertomuksessa mainittu, kooltaan pienempi kuin seuraava. ~~Pohjaslahdella löydetty, dessa säilytetty.~~

Samassa kylässä, Pohjaslahden talossa säilytettiin ~~näyteltiin~~ "piikkulakirvestä", oli päällikö ~~...~~, joka on kulkenut perintökaluna ilman että sen löydöstä tai alkuperästä oli ennää ~~on tähän otteet~~ mitään tietoa. Se on museossa merkitty 2378, 23. ~~Huoneesta~~ Saman talon huhdasta oli kerran tavattu myös puukko, joka oli ~~kat~~ sanalsen kertomuksen mukaan ~~tätä muol~~ sellai-

nen kuin sommittelemani kuva osoittaa; pitundeltaan yli puoli kyynärää. Ruoste oli sen jo syönyt sangen pilalle.
Sumsalta on museossa myös veitsen terän katkelma, merkitty numerolla 2378, 25.

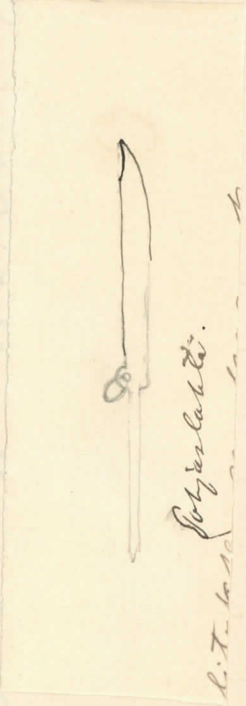

Lakkiniemestäkin oli Jussi Korhonen löytänyt maasta vanhan aikuisen rautaveitsen, mutta siitä en ole saanut sen tarkempia tietoja.

~~Kiekkoniemestä Omistuinen Ra~~
Turunkorvan kylässä Leijuvaaralla (pitää olla Leikuvaaralla) on vanhoja sammaltuneita raunioita, kertoo Gottlund.

Museossa on Sotkamosta myös jousen ratastin, orsipyörät ja koristellut sääret, ~~[illegible]~~ saadut Sumsalla ja merkityt 2378, 21.

418

Kansatieteellisistä kokoelmista on muassa:

? № 2573,36 pahviaanista tehty kalakukko, vaskilangoilla koristettu. Sen on lahjoittanut maanviljelijä E. Engelberg Sotkamon Tikkalanniemestä (D.3) — ~~№ 2573,37. Kolme tykkimyssyä, ~~samoin~~ samaa leikkausta ja yksi valkoinen atlasbaukalla päällystetty, ~~kan~~ ompeluksilla kaunistettu ja otimokurkilla. ~~Saadut~~ Saatu Kuhmosta Lentiirasta.~~

417

Asumustarinoita.

Venäjän Karjalaisista.

Asumustarinoita.

Nimensä on seurakunta saanut Sotkajärvestä kirkon yläpuolella, jota sitä E. Castrén vielä mainitsee, vaan jota nyt sanotaan Sotkamonjärveksi. Alkujaan on nimi tietysti ollut

~~Kaikka Nimi Sotkamo on tietysti alkujaan ollut Sotkajärvestä, jota E. Castrén jo mainitsee~~

Sotkama ja Sotkamaa, jos koska ma pääte pidetään maa:sta lyhentyneenä ja -mo on sitä toisinto, samoinkuin ~~ka korpääte ka:sta (vrt. Ki~~ a ja o sanoissa Kianta eli Kianto, Puolanka eli Puolanko +), mutta ~~kansa~~ Tämän selityksen tekijä tapasin rahvaspa ~~vanhemman muodon~~ laati omat selityksensä. ~~jotta~~ Nimi muka sai siitä alkunsa että ensi kulkijat olivat tänne kerran sotkeutuneet! Toisen tiedon mukaan oli joku Karjalainen Venäjän puolella pudottanut sotkat järveen. Sotkiksi ~~sanovat he~~ kerrottiin heidän nimittäneen ~~nimittäin~~ rukoilevaisten solmuryhmää.

+ vanhankin muodon vielä, nim. Sotkama v. 1552.

Nämät tarut ovet itsessään arvottomat (sillä sana onhan kielessämme omakin sana sotka = telkkä, ja lieneepä ollut ~~so~~ toinenkin, nyt kielestä hävinnyt sotka sana, josta sotku ~~olisi~~ olisi ~~al~~ vähäisyyden muoto u-päätteellä), mutta senverran tässä kuitenkin on huomattavaa että jälkimmäinen ~~taru viittaa~~ rahvaan selitys viittaa Karjalai-

sen alkuasutukseen, joka siis oli entiseen Ruotsin valtakunnan ulkopuolella. Ne suku- ja paikallistarut, jotka tätä kannattavat, eivät kuitenkaan ole tukeviset, kuten odottaa sopiikin, koska etäisempi aika on hämärämpi.

Me tiedämme että Pielisjärven ja Nurmeksen seudut niinikään olivat vanhoja riitamaita Suomen ja Venäjän välillä, siis ~~Karjan~~ tuota Venäläis-Karjalaista aluetta. ~~Liitto~~ Sen ~~puolelaisten~~ puoliseen ~~maaosaan~~ naapuristoon se liittyy ~~ensimmäisen~~ taru ensimmäisestä asukkaasta, joka ~~tuli~~ joutui ~~kiistaan~~ taisteluihin ylivallasta ja ~~olemassaolosta~~ vaikutuksesta Sotkamoon tulevain Savolaisten kanssa.

Maanseljässä, Nurmeksen rajalla, on ollut ensimmäinen talo, Hyrkkäässä toinen, jonka ~~Tä-~~ ~~män Hyrkkään~~ Tämän Hyrkkään ahoja on ~~ollut~~ vielä Kiantaperässäkin. Vaikka näiden ~~to~~ ~~alkuasukkaan~~ väliä oli kahdeksan peninkulmaa (näkyvästi vanhoja Kajaanin peninkulmia) oli heillä ~~alinomaa~~ riita ~~Hakomaa~~ kalamaista, joita olivat

toisiltaan ryöstelleet. Hyrkkään mies oli äkäinen, nosti karhun kaatamaan Maanselkäläisen karjaa. Tämä taas nosti tulen ja poltti maat mannut laajalti aina Haukkamäelle asti, jossa oli Hyrkkään elovaitta. – Jääpikö se, jos muut palavatkin, oli Hyrkäs arvellut, kun tiesi aittansa olevan erillään metsästä, korkealla mäellä, mutta eipä se säilynytkään. Tulikieleke kummoinen oli metsästä kurottunut aittaa kohti ja sytyttänyt senkin. Muita asukkaita ei sanota silloin olleen koko Sotkamossa.

Edellistä täydentävä osaksi erilainen on seuraava toisinto, josta päättäen Maanseljän talon asukas oli Kommulainen nimeltä.

Nuasjärvellään kulki Hyrkkäisläinen kalalla Sapsonjärvellä ja viljeli kuttia takalomailla. Siten tunkeutui hän Kommulaista lähemmäksi. Kommulainen jälleen pakkautui Nuasjärvelle asti hakkasi kuokkasi Hyrkkään läheisiä vaaran rinteitä. Tästä toraa ja riitaa. Molemmin puolin pantiin loihdut ja taiat liikkeelle toisiansa

vahingoksi. Karhuilla ja käärmeillä koettivat ahdistaa ihmisiä ja karjaa. Kerran loihti Kommulan ukko tulinuolen tulemaan Hyrkkääsen ja poltti ~~sitä~~ talon pilalle. Akka itki korventusta (polttoa) kovasti, vaan ukko lohdutteli: elä itke, elä itke, vielä vat jyväaitat palamatta. Mutta samassapa kiisikin aitan seinään, niinkuin palkattu, lemmon nuoli, ja poltti sen poroksi. Hyrkkääläinen koetti kostoa jauhaa. Kerran lähetti nuolensa Kommulaan päin, mutta se sattui yhteen Kommulasta tulevan kanssa ja räjähti hirveän kovasti, jotta se raikkui oli!

Kolmannen tarun mukaan oli Kommulainen itse Tipalmella päin kotoisin, mutta hänellä oli ~~renki~~ kuuluisempikin renki Venäjän Karjalasta, ~~Komm~~ joka teki pahan kolttosen talolle. Kun ainoastaan vanha äijä oli talossa kotona talvella, pisti renki pirtin oven pönkkään ja työnsi tulen pirtin nurkan alle, vaikka äijä oli pirtissä. Sill'aikaa kuin äijä paloi pirttineen päivineen, kokosi renki talon tavaroita pulkkaan

ja alkoi hiihtää, niin ennätti Karjalaansa takaisin. Kun rahvas joutui kotiin ja keksi tapauksen, lähdettiin kyllä renkiä perästä ajamaan, mutta eipä saavutettu. Muinaissään oli veijari vaan puhunut käymäpaikoissa: "A Kommulassa sitä palettih, Kommulassa palettih."

Tämä Kommulainen oli ollut ensi asukas kirkon tienoissa Sotkamonjärven itäpäässä, jossa vieläkin on Kommulaisia. Sieltä levisi suku jo varhain Jäätiönlahdenkin, jossa ~~tämä niin itsensä~~ tämä Tipalmelta tullut suku tapasi kaksi mökin asukasta, kauempana niemessä. Ne karkoitti hän pois muka vähäisten Karjalaitumien vuoksi. Kun noin 65 vuotta sitten tehtiin mullaman mökin sija niemellä pelloksi, tavattiin kiuasraunio, jonka laki oli vielä ehjänä. Sen sisässä oli ~~rove, pot~~ ito jossa oli noin kolme kappaa ohria, jotka muuan ~~Muuan~~ akka oli keittänyt viinaksi ja kehuskaapa hyvää viinaa tulleenkin, hyvää kuin mettä! Kummasti kauan olivat olivat ~~[illegible]~~ pysyneet kätkössään pilaantumatta. Sota-aikana mahtoi joku ne tienoon jyrkkään sinne kätkeä —

2)

Samaisella jäätiönniemellä on ollut toinenkin näkki nimellä Pirleri. Vaikka syvin alue on jo pelloksi tehty, on sen kivasraunio vielä säilynyt liikuttamatta. Asukkaan sanotaan olleen sen näkijän. Sukua ei ole muuten seudulla eikä muuallakaan nähty eikä kuultu.

1)

~~ja alkoi tuhlata, niin ennätti Kal Karjalaansa.~~ Tämä ~~Korpulainen oli ollut ensi asukas kirkon tienoissa~~ Sotkamon järven itäpäässä ~~jossa vielä kin on Korpulaisia~~. Nimensä oli vanha siltä, että ~~Nim~~ ukko oli tullut kaikki kansansa veljeksen ja lähtiessään vanha arvellut: on nyt kouma.

~~Jos näitä lyhennän, on taa, näyttää siltä, että kirkon Hyrkkään Maanselkäläisen juhlat ovat siirretyt k.~~

Aivan helposti voitaneen ~~tässä~~kin, sengin vihamielisyydessäkin kuvata ~~kaa~~ asumustaistelua väistyvän Karjalaisten ja tunkeutuvain Savolaisten välillä, ~~sellä ndkyikäpä ~~ ~~kuin~~ denkin ~~nimelt~~ olisi ollut ~~niin vihamielinen Korpulaista kohtaan~~

Sitä paitsi on vielä taru, joka mainitsee, että Sotkamossa oli vanhin talo Tikkalan niemessä (Tikkasia?), Heittovaarassa oli toinen. ~~Saakiinmäessä oli kolmas~~

Neuvolan nimelle Jormasjärveen olivat ensi asukkaat tulleet Venäjän Karjalasta ja olleet Löhösiä nimeltä. Partasuu ukos oli tuo ensi asukas ollut ja niin nahkasaituri, ettei ollut ollenkaan taipunut selvään leivän syöntiin, olipahan vaan arvellut: "Ei syövä meillä rukehia ennen syhottamata kuin aitan kinkalot yli:vuotavat." Aitta oli täyttynyt lopulla jyvistä ja muutenkin oli lopulla rikkautta kovasti karttunut. Sama suku elää vielä talossa ja on hyvissä varoissa. Löhösiä on levinnyt siitä muuallekin. — Vastoin tarua on viittaa nimen viimi siihen, että Neuvosen ~~on ollut~~ suku on asunut talossa ennen Löhösiä.

Toinenkin haara löytyy Löhösten suvussa, se niinikään Venäjän Karjalasta päin. Sen kantaisä oli ~~ta~~ tullut kotivävyksi Viisikannan taloon Korholanmäelle. Partasuun oli hänkin ollut. Hänen yksityisistä asioistaan muistellaan vielä, että hän oli epäsovussa poikapuolensa kanssa, jonka täytyi mettissäkin olla isäntimäänsä paossa. Tämän johdosta oli ukko Löhönen arvellut: ~~että~~ "netsimys, netsimys tultoh mään miestä." Kerran taas kun poika äissään pöydällä makasi, oli ukko arvellut: "Sie pennahinen siinä venyt. Onko

se venymälavadaksi laitettu, ~~liekö~~ eikö se ole vuokalavaksi laseteltu?

Sirvion suvun sanotaan myös tulleen Karjalasta Toriin Nuasbyläään, jossa on useita taloja vielä nytkin heidän vallassaan. Siitä se kenties levinnyt muuallekin.

Kurikainen oli ennen asunut Kurikkaniemessä, jossa nyt on Joenalus ~~talo~~ niminen talo.

Teponniemessä asui Teppana eli Teppo. Hänen ja Kurikaisen talo olivat jääneet pari kanttaa autioksi, että käytyi kontioita ~~alkoivat alen~~ pakoon poismuuttaa. Toinen oli mennyt Länsään, toinen Tipasojaan Heikkilään. Molempain niityt ovat vielä täällä Ontonjoen alustalla.

Kusian talo on ollut ennen Määttälä ja sijainnut järven kapeimmassa paikalla, Tallinniemessä. Talon ympärysmuuria on siinä vielä nähtävänä.

Kanulanniemessä on vanhan talon sija Sumsan joen rannassa. Kannuksen jättämää muruna on siinä vielä nähtävänä. Hän sanotaan olevan haudattuna muruensa laitaan, jossa vielä on tuntuva kuoppa. – Tämännimistä sukua kun tuskin löytyy Karjalassa tai Savossa, lienee se luettava Venäjän Karjalaisten kansan yhteiseen alkuväestöön.

Nurmolleen on vanhin talo Sumsassa Huotari, n:o 1, Tervola ~~ta~~ 2:nen, Anokomäki 3:s. Huotarin suku on idästä päin tullut ja ~~kaikki~~ arvellaan sen vastaavan ~~vastaavan se~~ Venäläistä Feodor nimeä. Venäjän Karjalassa on se tavallinen, ~~yleinen myöskin Ka-~~ ja löytyy tätä nykyä useimmissa Kajaanin kihlakunnan pitäjissä. ~~mutta tänne~~ on ~~tänne myöhemmin siirtynyt~~ He sanotaan olevan täällä kaikki samaa perijuurta, niinpä esim. Teponniemen ja Kajaanin Huotarit sanottiin ~~olevan~~ olleen veljeksiä.

Sipolassa oli kerran asunut 12 veljestä Korhosia, ~~Siitä~~ jota perijuurta on talossa vielä tänäänkin. Siitä on ajuksi muuttanut Sipasojan Korholaankin Ruästäjärvelle, joka on vanhin asutalo sillä kulmalla, kertoo tarina.

√ Rahansa pani Sipolan ukko pienen joen taa sillä ukrilla aarteesen, jotta se ei saa nosta ennenkuin se vaskisiltaa myöten nouletaan. Hän ei saanut itsekään sitä, kun teki niin kovan ukon, vaan täytyi lähteä Lapista etsimään tietoja. Siellä tapasi pojan, joka pirtin ikkunalle kuppiin teki pienen pakkasen, lumen ja jään muutamilla puhalluksilla. Tää tapahtui isän poissa ollessa.

Kts. s. 434
436

Savolaisista.

Kolmisen sataa vuotta sitten oli Viitamolla Korhosen suvusta iso tietäjä. Hän ei opetellut lukemaan eikä kristinuskoa tuntemaan, vaikka vanhemmat ajoivat ja vaikka saarnattiin, että yksi on jumala. – "Vaan kummahan tuo nytkin kun jyrisöö että on yhdeksänkymmentä", oli hän väittänyt. – Päinvastoin lähti hän tietäjän oppiin Lappiin. Siellä tulee akka vastaan ja sanoo: "tässä on se mies, joka minua mennä kesänä kirveellä nakkasi." – Mies sanoo: "no milloinka minä sinua nakkasin, kun en milloinkaan ole ollut näkösällä." – Akka sanoi kulkeneensa tuulispäänä, jota ~~hän~~ mies oli nakannut, mutta eipä sattunut. – Sitten oli Korhonen mennyt parhaan tietäjän taloon, mutta sillä kertaa ei ollut isäntä kotona. Se kysyy: "missä isä on?" – Poika sanoo: se on naapurin peltoja kylvämässä. Korhonen piti sitä mahdottomana, mutta poika sanoi itsekin saavansa pitkän pakkasen aikaan. Toinen tahtoi nähdäkseen, miten se tapahtuu, ja poika laittoi vettä pataan ja sen tulelle. Kun se yritti kiehumaan, niin se kylmettyi.

vrt. ed. Sivu (431)

Hänen opissa ollessaan kerran Lappalainen isäntä sanoi, että hänpä kävisi tänä yönä sinun kotonasi ja voidan molessa lentäisi. Korhonen kun piti sitä mahdottomana, niin lyövät veikan. Isäntä lupasi käymisensä merkiksi

situeda Korhosen akan sormesta sormuksen. Hän toikin sen ja voitti ~~vedon~~ veikan, mutta vaikeaksi sanoi käyntiään. Oli näet 8 nelisilmäistä koiraa vahdannut pirtin ovella, jotta lakeistorvesta sisään laskeutua piti. Sitten oli kutkutellut sitä sormea ja silloin sen sormuksen vienyt.

Opissa ollessaan oli Korhonen kerran sanonut Kekrinaattona, että hän haluaisi ~~olla~~ huomenna olla Kekriä viettämässä kotona. Lappalainen sanoi: annatko sen mustan lehmän, joka on navetassasi ovensuuparressa, niin aamulla olet kotonasi. Korhonen lupasi ja panensi maata, mutta unissa hän tunsi, että nyt mennä huristetaan. Matkalla virkkoi: "Voi lakkini putosi". Lappalainen vastasi: "Nytkö sitä vasta kaipaat, kun yhdelläsämmen kirkon kohdalla jo ollaan. Kirkon räystääsen lipaisi äsken, kun noidanmolessa tultiin. Kekriaamuna heräsi ukko sitten omasta pöydänpäästään ja sanoi akoille: menkääpä akat navettaan käymään. Silloin vaan häntä huiskahti ovensuuparressa kun lehmä ~~menä~~ meni. Akat tulivat hätäillen pirttiin, kun se kumma tapahtui. Ukko vaan arveli: "anna mennä", koska meni, kun ollaan kuitenkin kotona j

Sipolassa oli kerran asunut Korhosten veljeksiä 12, samaa perijuurta on talossa vielä nytkin. Siitä on asukas muuttanut Tipasojan Korholaankin Räätäjärvelle, joka on vanhin talo sillä kulmalla pitäjää. – Ison Korholanmäen kylän nimi ja asutus ~~tuhat~~ Savon rajan vastaan viittaa myöskin ~~hyvin varhaiseen~~ siihen, että Korhoset ovat mahtaneet tänne asettua hyvin varhain.

s. 432 Korhosen laaja suku on tullut Savosta. Kantaisä, se tulija, oli ollut ylen rikas; ja häntä kutsuttiin sentähden Hopea-Korhoseksi. Hän
s. 431 rakensi Sipolan talon. Näyttää tästä päättäen siis olleen Sipo ristimänimellä.

Korhosen pesätalon pellossa (Vihtamon kylässä) pitäisi olla kivi, jossa on vuosiluku 1604 (?), ~~muisteli~~ muisteli maisteri A. Helander. Kiven pitäisi olla ensi asukkaiden muistoja.

Toisen ~~tiedon~~ kertomuksen mukaan tulivat ensi Korhoset Nuasjärven tienoille, josta osa siirtyi penikulmaa pohjoisemmaksi vaaralle Sipolan taloon. Näitten sukulaisia oli melkein yhtäaikaa asettunut myöskin Naapurinvaaralle Hyrkkäiseen, Sipolan naapuriksi. Tavattuaan täällä ~~viinomaiset~~ asuinpaikat, Naapurinvaaran ~~on nimittäin~~ seutu ja päällys on nimittäin hyvin viljavaa vielä nytkin, alkoi Hyrkkään ukko arvella Sipolaiselle: "Sinupa nenitki mesimättähästä." Vaan Sipolan ukko oli ~~arvellut~~ lausunut vastaan: Minä katson sen karumättähäksi. Saman ~~Sipolan Kolo~~ ukon ensi ~~kylvöystä~~ ~~kin~~ viljelyksestäkin kerrotaan, että hän oli kylvänyt kypeniin kyntämättä. Toisena kesänä oli pelto kasvanut lyhkäänä.

sen sijasta että Hyrkkään ja Kemilän isännät, Savolainen ja Karjalainen elivät alituisessa riidassa, mainitaan Hyrkkääläisen Lipolan Korhosen kanssa ~~kalastelleen~~ eläneen sovussa ja kalastelleen samoilla vesillä. Sitä vastoin ei Lipolan van-
~~Kuitenkin lienee ollut luultavaa, että Kor-~~

~~holan tai iso maan iso kylä Nuasjärven sounansuolella, ollessaan Savon rajalla on vanha Korhosen suvun pesäpaikka, vaikka eivät ei ole sen puoleisilla ole vielä tullut sukutarujen tuotuksi:~~

hus tuntenkaan suvainnut naapureita. Joku vieras oli muka Vihtamonjärvelle taloa kyhäillyt, mutta Lipolan Korhonen anasti ~~ne~~ sen ja ajaa kapistelulokkaan tiehensä ja rupesi valmistelemaan itselleen taloa Vihtamoon. Mutta tulokaspa kulki öisin purkelemassa pois, mitä toinen päivisin ~~rakentelo~~ valmiiksi sai. Kun purkaja taaskin oli toimessaan tulla kursaisi Pirtti kuin salamanleimaus purkajan kimppuun ja sutki sukeilla vitsoilla miehen pahanpäiväiseksi, että jätti talon rauhaan. Siitä on muka paikka saanut Vihtamon nimen (vihta = vitsa). — Kemilä on melkein alkuperäisellä sijallaan. Sen yhtä peltoa sanotaan vielä tänäänkin Pirskapelloksi, muka sen ~~saunan~~ ~~pielisaunissa~~ ~~kuin Vihtamossa~~ tuon vastamainitun ~~vihdan~~ vitsomisen vuoksi.

Poromäessäkin oli ikivanha ~~Korhosten~~ suku säilynyt ~~muinaisista ajoista asti~~ aina vuoteen 1833, jolloin punatauti hävitti siitä Korhoset. Tosin on ~~talossa~~ on talo nytkin Korhosten hallussa, mutta ne ovat siihen muualta tulleet. Jo numerostakin voi päättää talon vanhaksi, kun Lopala on ensimmäinen ja Poromäki jo 4:s.

Siirretty Karjalais-jaksoon

Ensimmäinen talo Sunsan kylässä on ollut Karppala, jota nyt sanotaan Sunsan Hietarikiksi. ~~Ta-~~ Mantaalista talosta on nyt vaan pellot jäljellä. Karjaakin oli ollut ~~talossa aikoinaan 7 veljestä jossa asui 7 veljestä ei~~ ennen niin paljon että oli vaikea muuten pitää lukua lypsystä kuin siten että pidettiin kiviläjä, jossa joka lehmällä oli oma kivensä, joita joka kunkin lehmän lypsettyä muutettiin toiseen kasaan (Tr.) ~~ole enää kuin pellot jäljellä. Lehmä kuvisi~~ tästä monaalle.

~~Yksi veljeksistä tuli Tervajokeen viidessään Karpanniemen kohdalle, joka sai hänestä nimensä.~~

Toisen kertojan mukaan oli Karppalan pojilla seuraava kohtalo: 1:nen jäi kotitaloon; 2:nen muutti Vieksinjoen ~~Jäsen~~ taloon, jota kutsuttiin Karppalaksi; 3:s asettui Niskalan paikoille, jossa Karppalan talon sija on ~~vielä~~ nyt peltona; 4:s meni Tervolaan; 5:s asettui Kaitainsalmelle, jossa on Karppala nytkin; 6:s tuli Tervajokeen, josta Karppasenniemi ~~sai~~ (toisen kertojan mukaan Karpanniemi) sai nimensä. Se on tätä nykyä Niskalan tiluksia; 7:stä ei ole tietoa.

Ruokomäki oli ennen Laatikkala nimeltä ja on vieläkin ~~Maanviljelys~~ maanmittausylihallituksen kartassa. Siihen ovat he ensin asettuneet ja vasta 40 vuotta sitten siirtyneet Kalmoniemeen, joka oli muuttanut Haikkotoon ja sieltä Ilomantsiinkin. Esi-isät olivat olleet korttelin veljättä kyynärää pitkiä.

~~Näistä Laatikaisista oli~~

Laatikkalassa Sumsan kylässä oli ollut yhtenä talona ennen 7 veljestä, Laatikaisia. Heistä kerrotaan, että he päättivät ~~yhdessä~~ kerran rakentaa uuden ~~talo~~ pirtin. Metsässä kun mittelivät, monisylisiksikö nuo hirret lyötäisiin, arvelivat: syli miehelle, ja hakkasivat seitsensylisiä hirsiä, joista tehtiin pirtti. Ne kun olivat viilleet vedättäissä, ~~että~~ niin näki, että tuossa on voikaleita! – Vielä nytkin näytetään talossa sen pirtin sija, jossa nyt ~~on~~ ~~seen~~ pirtti ja porstua yhdessä ovat sen pituiset. Samoista veljeksistä oli sekin sanominen ennen kylässä että: "seitsemän veljestä, yhet housut."

Kirkolla on ollut toinen Laatikkala, jota nyt sanotaan Kärnälöksi.

Niskalan ovat perustaneet Niskaset, talo on erotettu Nurmenniemestä.

Lukkarisen suku on tullut Kontiolahdelta ja ostanut taloksi Kiantajärven Itäniemen joka on Ala-Sotkamon kylää. Siinä asuu heitä vieläkin, vaikka heitä on levinnyt muuallekin. Syntyperänsä vuoksi oli suku ennen mainittu Kontioisiksi.

Heikkisiä on ~~Sotkamoon tullut yksi haara Ulvosiansaaralta~~ päin.

~~Täältä Tervan valmistustalolta~~

Lämsiä on Sotkamossakin, tienevät ~~tulleet alhaalta~~ päin. Särkisniemellä on heitä kuin.

Vanhempi on toinen haara, joka on aloittanut Tervajärven talon, johon hän tuli Maikkulasta Madekosken kupeelta (Oulusta). Siitä on asukkaita eronnut 1) Tervamäelle ja siitä Tikasojalle; 2) Seriaholle Nurmeksen rajalle. Ensi H

Ontonjoella on saari, jossa on talon rauniot. Siitä ovat jättiläiset tai pakolaiset ajaneet pois asukkaat; Kapeansalmen suulle asettuivat sitten.

Pohjosen alla oli niinikään ilmestynyt nostaja, joka malidillaan oli ajanut Heiskalaisen pois talostaan. Yöllä oli ohmaton syytänyt vettä, rymyytellyt halkoja ja jatkanut aina Uunnistaa. Havuja katkotessa oli pakkannut ukon partaakin pukimaan ja repimään.

Kuolaniemi on ennen ollut Urpiala, jonka ainoinen talo lienee lähellä vieläkin. Se lienekin siitä rotettu.

Kilpanen ja Ukkonen ~~tien~~ olivat ennen naapureita Kalmaniemen rantuilla. Ukkolan pellolla on vieläkin vanhoja uunin raunioita.

Salonsaarella Haapalan luona sanottiin myös olevan ikivanhan kalastusboto, jota arvellaan Iisalmelaisten tekemäksi.

Paikkainnimissä on siltä vaiston säilynyt jonkko Savolaisia nimiä, niinkuin Iltomniemi Laukajärvessä, löytyy myös Kuopion luona jossa päin on vieläkin Iitkosia; Sopasenlahti on Jorvasjärvessä; Nipraset, lampia Tipasjoella, Niirasia Savossa, ja Kirjavaisenlahti, nyt Kalmolahti Kiimassessa; Kirjavaisia on vielä ainakin Vuoksen teissä ja Sääminiemellä. ~~Lat. Ornitauisia ovat Sattula, Iisparniemi Jörmasjärvessä, Kiikarisniemi Pirttijärvessä~~

~~Savonjärvi, -joki, -kangas ja suo ovat Jormasjärven~~ e~~telärannalla~~

Mustola on vanhin talo Jormaskylässä. Sikäläiset ovat asukkaat, Mustoset, tulleet Savosta. – Toisia on levinnyt Kiviranalla, johon samaten tulleen Paltamosta. ~~Sukunsa laaja koko Suomessa.~~ ~~Todennäköisesti lienevät jo ennen mainitut Olli-kaiset vielä vanhempia~~

Täällä tervantekopaikoilla on runsaasti Terva-niemiä, jokia y.m., eikä ole Tervaja Tervosen nimistäkään puutetta. Lienevät Savolaisia.

~~Pohjanmaan rannikkolaisista.~~

Pohjanmaan rannikkolaisia.

Korvanniemellä ovat asukkaat muinoin tulleet merenrannoilta päin, josta saivat nimen Meriläinen. Ensinnä mainittiin heitä myös pilalla "merilehmiksi". Vielä nytkin on Korvanniemen kaikissa neljässä talossa samannimiset asukkaat. – Toinen taru on tietävinään, että Meriläisen suku tuli sinne Siikajoelta Äpläkin (Afflekin) perillisten jälkeen, talo ~~kun~~ muka myytiin Oulun kansliassa.

Heikkisistä on yksi haara tarun mukaan tullut tänne Oulun luota Madekosken ~~H~~ Maikkulasta Tervajärveen. Siitä on heitä sitten levinnyt 1) Tervamäelle sekä siitä taas Tiposjoelle; 2) Säviaholle Nurmeksen rajalle. –)

Toinen haara on tullut Moisionvaaralta päin. Schroderus (Roteerus) on ~~täällä~~ tänne tullut Ruotsista ja asunut ensin Sopalassa. Hän mahtoi olla tuomari, koska "herasföörlingsgibsfö" vielä muistellaan. Veljistään levisi suku rahvaaseen.) Itse tuomari oli hurjas mies. Virkamatkoillaan

Petäj. oli kerran sattunut riitoihin akoillaan ruhu, jossa hän hutkitun sitten Rukitsin pitäjäläisten keskeen. ~~Kulkuttomat pojat kaulenivat kolmanhin suu-sua hänta suussaan~~ Kerran tuli keräjäläisiä sisään,

jotka juuri edellisenä iltana olivat häntä hauk-
kuneet, ja kun tuomari kysyi heiltä, mik-
si nimiä niillä teidän puolessa nimitetään, sanoi
~~sanoi~~ hän: "Häntä sanoo herrasjöötingiksi, vaan
vaan Noppen pojat Rukiksi." – Niinhän ne oikeat
ihmiset ~~ihmiset~~ nimittää, mutta mitäs koiris-
ta, sanoi tuomari. Koirille annettiin voittiisat ja kehotettiin
muhkettomasti elämään. Noppe oli jonkun
toisen nimi Tipakselta.

pelit. ei ?

Myöskin Sopalaan sanotaan ensi asukkaan
tulleen Maikkulasta ("Maikkualta"), en-
sin Matikammoseen, joka oli kyvin kal-
lan arka ja kääti nykyisen talon paikalle
muuttamaan. Hänellä oli ollut Poromäes-
sä naapuri.

2

Lemetit, kirjoissa Klemetti, lienevät Kle-
mens ~~.....~~ nimestä alkuisin. Ei ole kuiten-
kaan tietoa, mistä suku on kotoisin. – Vuolijoella
mainitaan kuitenkin v. 1565 Klemettin (Reinholm), joka voisi olla
kirjoitusvirhe.

Toisen kerran tuli Venäjän Karjalaisen pihalle ja osteli heiniä. Renki
kun neuvoi häntä rukiin luo, ja hän neniltin kysäsi: "saisinko-
han "Rukki tulla mie hevoiselle heiniä?", niin siitä jämäkkä syntyi
talossa kun tuomari päälle ampuntui. "Elä, elä sie rukki tulla,
enhän ~~.....~~ mie kun heiniä ~~.....~~ tahon, Elä pyhöellä", kuule...
rukoili Karjalainen, mutta asia vain paheni.

pelit ? 1

Sama Schraderus hankki ~~.....~~ tänne kaksi rälssimaa-
ta, oliva koettaneet Sopuakin saada verottomaksi. Kappalaisen
virkatalon oli myöskin tilukysymys tillä siirrättänyt Var-
puniemeen, pois Sotkamon järven länsirannalta.

~~Talot. Paikallistaruja.~~
Paikallistaruja
~~Paikallistarujä.~~

Teikari oli ennen kuuluisa hovi Sotkamossa,
mutta nyt se on vaan tavallinen talo, kahtia jaettu. Sen
entisistä ajoista on kyvin leikillisiä ~~.....~~ muistot,
jotka muorisan keskuudessa ovat vielä kaana kerto-
jen esineenä. Karjaa oli Teikarilla ennen niin
korasti, että saaren kapina ja hämmän luske saat-
toi itse kivetkin kimpoilemaan. Kaksi vasua oli kiviä,
joiden avulla pideltiin kurissa karjasta. Navettaa
tehdessä ~~....~~ vähä kärkeli kivestä niin, että hevat Ou-
lusta ~~.....~~ kulkivat sitä katsomassa. Mutta sijoi-
paikan pyöräpä se vasta kiiltsikin niin että oh-
rat kuivasi, pilalle pouti Riiskavaaran puo-
lelta, jossa on kolme neljännestä.

Hölkämmerestä, joka on pieni lampisuonulka
Teikarin luona, saivat kerran niin suuren matee-
n, että kolmella hevosella ja kahdella reellä vedettiin
taloon. Kesän söivät siitä lakkaamatta. Sen ruodois-
ta pantiin sitten aita kalmiston ympärille. Talvel-
la kensi teeriä niin mahdottomasti sen ympärille,
että joka käryjassa oli, paikoilleen ~~oli~~ kuolivat. Nii-
tä söivät talven. Seuraavana kesänä kasvoi nauris
niin iso, että keittää piti kolmasti aitausta, ei-

ei ?

kä kuoppaan syksyllä maltanut. Kyljestä sitä sitten kakkailtiin syödäkseen. Mutta kun jänikset oppivat sitä syömään, niin saatiin taas sen kovasta niin paljon jäniksiä, kuin ottaa ilkesi, ja kaikki Sotkamolaiset saivat jänistä kylläkiseen.

Toisinnossa mainitaan, että sikopaimenen pyörää luulivat Oulunretkellä olijat Oulujärvellä kiiltäväksi kiveksi. Kuulun jo olevan kansassa osansa tupakasta, lainista, kahvista ja navetan kupukalostakin, mutta en ole saanut niitä tietooni. ~~Sa~~ Teikarin sadun kertojaksi ~~Näkkisuvanto~~ mainitaan Pakki-Lassi Nuaskylästä, (joka mukaan ~~joka~~ oli elänyt toista sataa vuotta) sotten ~~joka~~ taikka Rommi-Lassi, joka oli palvelijatalossa renkinä. Muutaman tiedon mukaan oli Rommi-Tuomas sen kerran puhunut Oulussa kelkkeissaan.

Merkillisiä paikkain nimiä, joista ei ole mitään tarujä, ovat Hämeensaari Kelijassa, Ukonjärvi ~~Kat~~ Laan kylässä, Parasaari Jormasjärvessä, ~~Annan Kelansaari~~ ja ~~Tölppäniemi, Tukarasaari,~~ ~~Korpua~~ Herttua, talo ja järvi Tipasjoella, Kuninkaanlahti jonka ja Kiimasen ~~jolon ta~~ välillä sanotaan olevan vanha Kaivanto.

Sitä vastoin mainitaan että Pirttijärven Annansaareen on muka joku ~~eta~~ Anna hirtetty. Ryppymäellä kerrotaan, että paimentyttö olisi sinne tehnyt lapsen ja saattanut asiansa ilmi, laulamalla varomattomasti:

Kuis lehmät Ryppymäelle,
Siellä on lapsi kapalossa,
Kaarnasessa kätkyessä.

Näkkisuvantoon ~~jälleen~~ Tulkajoessa (Jormaskylää) oli hukkunut ~~jälleen~~ läheisen talon renki Näkki, joka oli häijyn luontoinen, ~~otti ilman~~ päästi rengin, jota isäntä tuli pelastamaan, mutta vei sen sijasta isännän.

Jankonmäki ~~joss~~ samassa kylässä oli muka saanut nimensä siitä, että siihen oli muinoin tullut kyvät itävät elot, sen sijasta että muualla ~~vei~~ vain halla.

~~Sotapaikkoja.~~

~~Tarinoita.~~

Jormaskylän eteläpuolella on rajalla Savonjärvi, -joki, ja -kangas ja suo, jotka ulottuvat Laakajärvelle päin. Niiden kalki on ennen ~~raj~~ läänin raja ~~kulkenu~~ käynyt, joten niitten eteläosa aikoinaan kuului Savoon. Raja on sittemmin muutettu lähes 2 peninkulmaa ~~pot~~ etelämmäksi.

Sotatarinoita.

~~Metsämäki Aukas~~

Sotatarinoita.

Ison vihan ja muiden sotien tarut sekoittuvat kaikki ostenimmäkseen vaan yhdeksi Isoksivihaksi, joka sitten saa kyvin laveaan muotoon. ~~Niinpä Iso vaimensa Lukkarisen ukko Itäniemessä Kiannan rannalla~~ Useimmista vanhimmista taloista muistellaan jotakin, ~~Ison vihan aikaista~~ kuinka ~~ja~~ pakoon lähdettiin, missä ~~ka~~ kuusennalla oltiin, mitä viholliset ~~otti~~ tekivät ja ~~mita~~ polttivat ~~talossa ki~~ sudella liikkuessaan. Isompia taisteluja tapahtui tuskin nimeksikään, pienempiä kahakoita vaan.

Ison vihan aikana ~~saj~~ pääsi sas Lukkarisen ukko Itäniemessä Kiannan rannalla ~~kyvän~~ ~~olun vihkanteensa, kun~~ si äkkiä kyvin varoihin. Hän sai nimittäin siepata raha-arkun Venäläisten reestä, jondutti sen kotiansa, kätkesi uunille ja löi pirtin lämmintä. Venäläiset kyllä kulkivat talossa rahakirstuaan etsimässä, ja ukko käski vaan kaksea niin tarkkaan kuin haluttiin, mutta he eivät löytäneet mitään, kun pirtti oli savua täynnä ja yhä enemmän uuninpäällys. Niin jäi rahakirstu ukolle.

oliko kiuasuuni?

Kotitarinoita:

~~mutta he eivät löytäneet mitään, kun pirtti oli savuna täynnä ja yhä enemmän muuten päällys. Niin jäi rakabirsta ukolle. ja talo tuli [illegible]~~

~~Siis~~ Laanjärvessä on Pääsaari, ~~josta kerrotaan~~ johon kiintyy tuo ~~itkivan~~ Itä-Suomalainen Laurukaisen juttu, joka tavataan niin monella taholla Laatokalla Inariin asti. Venäläiset kun olivat Laurukaisen kanssa saaressa, mehtiin vahdilla veitsi kalaan, ~~lihaa~~ kun oli sillä syöty lihaa. Ropsi käyttänsä poikki ja lähti soutamaan. Kun Venäläiset keräsivat, huutelivat häntä takaisin: "Laurukaisen valkiepeä poika, tule pois, kutta itepeälles tunnetah." Kun ei tullut äyväsi vaad: "Kumma tina kulkkuh valetah, suoles ulos lapetah." Kun ei L. tullut sittenkään, pantiin se tuomio sitten toiseen sille Venäläiselle, joka uhkasi Laurukaista. Perästäpäin kun Suomalaiset soutelivat saaren ympärillä, näkivät vielä yhdeksän päivän perästä Venäläisten päätään noteleevan. Paljo kuoli heitä sinne.

~~La~~ Samalla järvellä on Venäjänniemen talo, ~~josta~~ johon myöskin ~~oli~~ Ison vihan aikaan oli tullut paljo Viro-Venäläisiä majaa pitämään, sieltä kuljeksivat sitten ryöstöretkillä monelle suunnalle. Päällikkönä oli heillä Volkki, joka oli mainion voteva mies. Suomen miehet päättivät lähteä Volkin luo vieraisilemaan. Tipalmellainen Tuovinen oli sievosen Suomalaisen joukon päällikkönä, raitis (uljas) mies ja ~~[illegible] uimari~~ hyvä uimari. Kerran kääräisi hän valkean kuivin päähänsä ja lähti uida lurkkimaan järvelle tarkastaaksensa vihollisen liikkeitä ja varustuksia lähempää. Kyllähän Venäläiset havaitsivat nijan vesiltä, näkivät sen niemtä kiertelevän, mutta luulivat lokiksi. Joku Venäläinen jo sanoi kuitenkin: "Ei ole hyvä jalussa, lokana nikkuutelvo."

Illalla heitettiin Tuovisen joukon puolella arpaa, kummalla puolella olisi taloon hyökättävä. Yön tullua lähtivätkin koettamaan onneaan. Talossa kun oli kaksi pirttiä vastakkain, hakkasivat jo valmiin pöngän metsästä molempia pirtin ovia varten. Venäläisillä oli tosin vartija pirtin katolla, mutta sen he arvasivat, että hudota

kettjahti alas kuin vares katolla. [~~Salamurhia ei tai heillä lienee ollut~~] He ampua lukahuttivat ~~ne~~ näet joutsella. Sitten ryntäsivät ovelle, ja panemalla pöygän ovesta oveen, pönkittivät ~~he~~ ne visusti. ~~Et ja myöskö jyrähtänneet~~. Etunenässä tässä ~~toi~~ oli Heikki Tuovinen Iisalmelta. Häntä ~~oli~~ ampui sitten ikkunastakin sisään ja ~~johtanee~~ johti talon polttamista. Rahaa ~~oli~~ työnnettiin hänelle silloin jostakin reiästä. ~~Viro~~ Volkki pääsi vaimoineen pois huoneesta ja lähti pakenemaan metsään. Vaimokin yritti, vaan saatiin heti kiinni. Huoneet pantiin tuleen ja niin paloi kaksi pirtillistä Venäläisiä kaikkine kapineineen. Ne, jotka lähtivät Volkin jälkeen, tapasivat ~~hänet~~ Muuramaalla suolla, johon tappoivat hänet. Siitä sai paikka nimensä Volkin suo. Sitten rupesivat Volkin vaimoakin kiusailemaan, että sanoisi, mihin ovat saaliinsa kätkeneet, ja ilmoittivat Volkin kuoleman. "En usko mie", arveli vaimo, "Volkkia kuolleeksi, ennen kuin sauva tuotanee." Tuotiin sauva. — "En usko, jatkoi, sauva kirpoo mihin kirpoo, soapukka kun tuotaneen, sitten uskon."

— Tuotiin soapukka. — "En usko, soapukka soapi mihin soapi, tulukset kun tuotaneen, sitten uskon", intti vaimo. — Tuotiin tulukset. "Olispa kuitenkii Susihiekassa, vaan pysynööt siellä"; virkkoi vaimo ja lopetti samassa henkensä, veitsellä sivalsi kurkkunsa poikki, etteivät muut saisi häntä rääkätä kuoliaaksi. — Toisessa tarussa mainittiin ~~häntä~~ Volkkia rahastonhoitajaksi, kansa sanoo murteellisesti Volokikar. Voisikohan ~~kanta~~ tämä taru tarkoittaa ruhtinas Volkonskia, joka teki ~~sinne sen~~ retken tänne Venäjän puolelta kevättalvella v. 1592 4,000 tataarilaisen ratsumiehen kanssa ja ruumisti Oulun tienoot raunioiksi (Yrjö Koskisen historia). Volkonskin ääntäisi kansa Volokonskiksi, jossa jälleen muut 3 tavuketta lopusta ~~tekevät~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ käyvät vaikeiksi ääntää, joten voisi syntyä ~~Volokki~~ mainittu rahvaan muodostus.

Läheisessä Ilossa saaressakin on pääluita ja muita vahvasti. Suomalaisten sanotaan iskeneen siihen Venäläisiä.

Kalmomäessä oli lapsi hätäynyt saunaan ja pelastunut, kun eräs tuttava talossa käynyt vihollinen ei häntä muille maininnut eikä itse ~~häntä tappanut~~ hennonut tappaa.

Lähellä Mustolan eli Soitinen taloa Yli-Sotkamon kylässä noin ¼ virstaa siitä kaakkoon, on vainio ja sen yläpuolella hauta. Talon vanhusvainaja oli kertonut tässä pakopirtin olleen vihan aikana. Sellaiset tehtiin aina vesipaikan viereen (K).

Tipasjärven Huuhtilahden perässä on kaksi pakopirttiä, joilta on neljännes lähimpään Nuomen taloon. ~~Tipa~~ Saman järven Saunasaaressa on niinikään vanha pakopirtti.

Viitamolla Sipolan talossa oli ollut vihan aikana iso melu. Jotkin sotaherratkin oli siinä ~~kuollut~~ surmatten. Lähellä on Metelinmäki, jossa oli isompi kahakka. Venäläisiä oli iso matkue liikkeellä ilkeyttä tekemässä. Taloon tultua oli päämies sitonut hevosensa tikapuihin ja työntynyt sisälle. Mutta kun kotla rupesi tyttöjä ~~x~~ kysäilemään oli talon ukko kolla sivaltanut kirveellä hänet kuolijaaksi ja pötkinyt karkuun. Jyväkuormatkin oli heillä vankat mukana. Ne kun jättivät jäälle, ~~oli ukko~~ meni ukko yöllä sinne, halkoi säkit ja kihteli metsän latuja täyteen. Venäläiset luulivat suurenkin joukon kuormilla käyneen, eivätkä perästä ajaneet. Ensilumella oli lumella kundalla kylvätty korasti rukiita kokoon.

Tervajoessa, 1–2 vaajaväliä alempana Sumsarjoen yhtymistä on Karkukoski, jonka lähellä on ollut karkusauna tai maja. Uunpystiäinen raunio ja iso pyöreä kenttä ovat siitä jäljellä (K.). Pirttiaholla Tervajärven luona on niinikään ollut karku~~pirtin~~sauna raunio. – Tervamäen alla pohjoisrinteellä on suo, jossa on vanhanaikainen kaivon ~~kohta~~ kehä.

Nuoskylässä on Murhimäennimikö Pelkolästa kaakkoon päin. Siitä löytyi tuonoin vaapurin kertomuksen mukaan keväntalvella kaivettaissa melkein kyynärän syvyydestä 5 kannun vaskikattila sekä pääkkökirves, jossa on silmän alapuolella "pikkula". Kattilassa oli korvakot yhdellä nauhalla kiinni pantuna. Reiät olivat lyömällä tehdyt, vasaran jälki näkyi yleisesti korvakkeista. Esineet ovat hävinneet. – Murhimäellä sanotaan olleen iso taistelu Ison vihan aikana.

~~Toinen murhi~~

Murhikangas löytyy Pirttijärven eteläranalla. Ison vihan aikana on siinä ollut kova ottelu.

Pihlajamäkeen kun Kuuläiset tulivat oli emäntä juossut sukkasillaan sulehen latua myöten Heinämäelle. – Pihlajamäellä oli kerran aarre palaa loikaissut kerran heinänteon aikana yöllä.

Kylkeisen suolle, (sonnanniemisen lammin kohta, 2½ virstaa Niskalan kievarista etelään päin) ison kiven luo ön tapettu paljo pihnuisia. Ne olivat siellä paossa olleet sota-aikana.

Myöskin Laatikkala oli hävitetty vihan aikaan. Siitä tulla ke Kuhmoon.

Viho-Vendläisten kätköjä luullaan olevan usseita Laakajärven ympäristöissä. Seisikaarteen Vetteltä olikin sää joluri Matami Korhonen, sotakunnolla Vältti (Fält) löytänyt rahoja noin 80 vuotta sitten. Kalalla ollessaan, kun oli laskenut maalle oli hiekalle yht'äkkiä ilmaunnut puolikko ja kaarsipäällinen pytty täynnä hopearahoja. Vanhus ennätti temmaista ainoastaan sen pytyn käsiinsä, toinen astia sitä vastoin vajosi samassa hiekkaan helisten, ett'ei hän ennättänyt siihen koskeakaan. Korpeen oli ~~hän sitten~~ Vältti sitten ~~vienyt~~ pistänyt aarteensa kätköön, mutta kun piti mennä noutamaan ei enää löytänytkään ~~vai~~ sen koommin, vaikka oli kumppaniensa kanssa hakenut.

Kyllösen mainitsee Jäppilän talojen luota & Räätäjärven pohjoispuolella ~~kirkkaita~~ vanhaa 6 (?) rauniota. ja Pienessä Jäppilässä arvellee niistä päättäen olleen ennen kaksi taloa. (Isossa Jäppilässäkin on 3 rauniota.) Paikka on monesti huuhtana viljelty.

Ontonjoella olivat Viha-Venäläiset käyneet Ruokomäeltä pitäen. Lehmiä tappaneet ja siltä tavallista rappaustaan harjoittaneet.

Poromäellä oli vihan aikana 9 veljestä. Ensikättä ennättivät viedä tavaransa syrjämaahan piiloon pakoasunnolleen. Mutta kun kaksi veljeksistä palasi käymään vanhoilla poroilla, kuhahtikin pirttiin oven täysi Venäläisiä. Veljekset syöksivät ikkunoille tunkeutuaksensa ulos, mutta ainoastaan toinen pääsi nelisillä pakenemaan, toisen sitä vastoin saivat jaloista kiinni, sitoivat puuhun ja pitivät hienoa tulta alla, kunnes henkensä heitti (Ko.).

Ontonjoen perkauksissa ei ollut sotakään kapineita löydetty. Kallioisen kosken alla vaan rantakolokon ja muutamia kiväärin piippuja, jotka olivat jokseenkin ruostuneita. Kaksi piipun palasta näytettiin Joenaluksen talossa.

Vieremästä joen rannalta oli Haapakylässä tavattu iso vaskisolki ja iso miekka, joka oli ollut hyvää sorttia. ~~Sitä~~ — Sopalan pajassa oli säilytetty tykin luotia, 3-4 tuumaista läpimitaltaan, mutta sen löytöpaikasta ei ole tietoa.

Tervajärvellä on vielä entisen sotamiehen miekka, kaksiteräinen, tallessa. Sitä on käytetty vielä 1808–9 vuoden sodassa.

~~Viipus~~ Hietajärven päästä Niemisen kankaalta on löydetty kerran lootarahoja, joista ei ole tiedetty sen enempää.

Ontonjoesta (niskasta) on löydetty koskea perkatessa pyssynpiippu, joka liekysi kaatuneesta veneestä on sinne solahtanut. Se on 4 pitkää vaaksaa ja vähä päälle pitkä, sekä latvasta lohennut. Piipun valennus oli ———— läpinitaten.

Majuri Lino Affleck.

Ruotsinvallan aikoina, Ison vihan tienoissa oli täällä majuri Affleck*), josta kansalla on koko joukko muistoja, ~~jo kertoma~~ vaikkakin hän olisi ollut paljoakin suurempi ja tärkeämpi ~~kn~~ mies maailman historiassa. Häntä kuvataan julmuriksi, oikeaksi verenhimoiseksi pedoksi, joka ei koskaan osoittanut inhimillisyyttä ja kohtuutta, vaan menetteli aina mielivaltaisesti talonpoikia ja lähimpiäkin palvelijoitaan ~~kin~~ kohtaan. Kellä vaan tahtoi lyödä livahuttihän vaan pään poikki, eikä asioita enää sen enempää tutkittu. Ulkomuodolta ~~muistellaan~~ ei mainita mitään, mutta puvusta kerrotaan, että hänellä oli vyötäryksiä myöten pakseja vasikanaarnista, sisustettuna punaisella veralla sisäpuolelta, seljän takana oli komeat soljet, hattu oli korkea töryttkä, vaskipanta pään ympäri. Miekka oli mitä parahin sinkale, jalassa ~~ratsun~~ kannustimet, "pukkivarvikat".

Korvanniemessä hänellä oli talo, itäpuolella Kajaanin, ikäänkuin suojellakseen suutua idästä päin tulevilta vihollisilta. Talonpoikia ~~ahdistel~~ ahdistellessaan kääntyivät hänen himonsa kerran Kuluntalahden Tuomaalaan, jota halusi itsellen, mutta kun ei saanut lausui nuo merkillisen kuvaavat sanat: "Ennen pajupehkon hävittää kuin juoksuneen talonpojan", ja pajupehkko on sintäin mel-

*) ~~Tilikirjoissa ja Käkisalmen maakirjassa vuodelta 1652 mainitaan 2 Achläck'iä~~

kuin vaikea käsitettävä pellon taivaltyn perkkuussa. Muillakin tavalla kiusasi hän rahvasta. Kerran antoi hän alustalaisilleen käskyn saada kokoon määräajan kuluessa kolme tynnyriä kiiskin mätiä. Ei mikään auttanut, mäti ~~oli~~ piti kokoon saada.

Kiteellä muistellaan häntä tästä: Kun rahvas valitti kuninkaalle, että heillä on kova herra, tahtoi kuningas muka koetella, onko tuo kova ja antoi käskyn herralle koota 3 tynnyriä kiiskin mätiä, ja kun se kokoaminen onnistui, näki kuningas, että kyllä siellä on todellakin julmuri olemassa *).

~~Samanlainen ankara herra mainitaan~~

---

*) Muin. Muisto Yhdistyksen ~~kert. luettelot~~ Aikakauskirja IV s. 164. – Pietarsaaressa on niinikään löytynyt ennen julma~~mies~~ herra, joka ~~kot~~ keräytti rahvaalla pari puntaa jäniksen talia. Suomi IX s. 217.

Niinkuin mainittiin komensi hän kotonaankin yhtä ~~suun~~ suurella ankaruudella ja ~~Niinpä~~ vallattomuudella. Kaksi hänen rengeistään valmisteli kerran tallin pihtipielisiä. Kun toinen sai myöhemmin tehtävänsä valmiiksi, pyöräytti majuri heti hitaammalta pään poikki, sanoen: "Tarpeeton olet elämään, koska olet niin hidas." – Eräs toinen renki, nimeltä Komulainen, oli kuitenkin muita onnellisempi. Soudettuaan kerran isäntänsä Jäätiönlahteen, oli hän antanut sen soutupalkaksi. Sama suku on viime aikoihin asti ollut Jäätiönlahdessa.

~~Kotielämänsä~~ Jokapäiväiseen ajanviettoonsa kuului tavattomia huveja. Niinpä Nuasjärvellä esim. soudatti itseään alastomilla naisilla päälle tuulen saadakseen sitten laskea kiilottaa takaisin myötätuuleen. (Kiteen pajarin sanotaan jälleen mäenlaskussa ~~niinikään~~ vedättäneen itseään ~~mäen~~ päälle, ~~tämän kin ja~~ hänen ympärillään oli alastomia naisia).

Korvanniemen läheellä mainitaan olevan joku rotko, jossa hän salaperäisesti kävi; ei sanota mitä varten, mutta luultavasti taikauskoinen kansa kuvailee hänelläkin olleen, siellä joitakin ~~uhreja ja taika~~ tai haltijoita kyylitettävinä, sillä mistäpä hän olisi niin

yliluonnollisen voiman saanut, ilmoittajan semmoisen, jotta joskus tiesi toisen ajatukset ja monta tapaustakin ennakolta. Kun kerran istui ajatuksissaan ~~kon~~ kotona, käden varassa, ~~miettii~~ tuli hänen palvelijansa mieleen ajatus: Voi, voi, nytpä kun olisi miekalla sivaltaa kummitukselta pää pois, olisipa todellakin hyvä tilaisuus!" — Silloin juuri karahti Affleck kuin peto seisoalleen ja karjaisi paljastettu miekka kädessä: "mitäs sinä hetjus ajattelit, jos et nyt vaan heti sano ja valehtelet, niin on heti pääsi kuin kerä tuossa lattialla. Palvelija ei uskaltanut hädissään salata ajatuksiaan, vaan tunnusti. Siihen vastasi majuri: "No niin sinä kyllä teit, vaan eläs tee vasta sitä", ja antoi kuin antoikin sillä kertaa anteeksi.

Muutaman kerran sattuivat rengit olemaan heinässä järven takana. Affleckin hyvä harmaa hevonenkin oli heillä mukana ja töytäytyi sattumalta pahasti heinähankoon, jotta kuoli. Rengit päivittelemään, mikä neuvoksi. Harmaajaja lähti pakoon, kun ei tohtinut taloon palata. Affleck

oli heti tiedustellut harmaan ja arvannut, että joku vahinko piti ~~hänet~~ häntä kohdata, pani renkia takaa ajamaan ja antoi ~~koko~~ koko jutun anteeksi, sanoen: eihän se ollut hänen, vaan vahingon syy.

Muttä eipäs ollut kerran hänkään tietänyt vahingon tuloa. Oriilla ratsastaessaan oli ampunut oli lentävää korppia, joka vonkaeli nenessään, ja sanonut pyssyänsä ojentaessaan: Kyllä olet lietävä lintu, vaan nyt putoat. Samassapa säikähti ~~lintu~~ hevonen pyssyn paukausta, kaatui kyljin kantoon ja heitti lenkensä(?).

Tiluksia oli majurilla, paitse Paltamossa x) Kaitkolassa(?) ~~Paimalin~~ myöskin Lieksassa. Sinne matkusti hän tapansa mukaan veneellä. ~~Ha~~ Kansan piti kuulutuksen ~~ennakolta annetun julistuksen~~ mukaan ~~olla~~ kokoontua teille ja kannaksille häntä kyyditsemään. Teloja piti asetella ja teitä raivailla veneen edellä. Tulipa eteen suo tai kangas, vaara tai notko, myötä- tai vastamäki, Affleck vaan vätkötti ~~vaan~~ tai istui vaan aina veneensä perässä ja antoi kansan vetää mujuta. Matkakapineetkin oli hänellä veneessä. Missä järviä

x) Paltamon maakirjassa v. 1724–26.

ja jokia tai lampia eteen sattui, ne soudettiin kuin venemiehet ainakin. Tie, jota hän kulki menee Kiantajärven perästä Korppikankaan kautta Lieksaan. Taivalta sanotaan olevan 8 peninkulmaa, suureksi osaksi hyvinkin synkkiä sydänmaita.

Pielisissä sanottiin häntä Simo Hurtaksi eli Hukaksi. Siellä oli hän valtion tilain vuokraajana. Kiteelläkin oli hänellä Saarlahden hovi hoidettavana. ~~Ar~~ Lieksassa ~~Pielisissä~~ sanotaan hänen väkisin koppanneen pesuladulta pastori Henriksen tyttären ja vieneen koriinsa. Siin piti seuraavana päivänä heidät vihkiä x). Tästä naimisesta kerrottiin Sotkamossakin ja lisättiin, että langokset "Lieksan pappi" ja "Äpläkki" olivat myöhemmin joutuneet niin kovaan epäsopuun, että olivat toisiaan yli joen ampuen väistytelleet. — Myös mainitaan, että hänellä oli erinomaisen kaunis rouva, joka asui erillään miehestä Turunkorvassa, josta venäläiset ryöstivät v. 1712 ja veivät vaimot lapset ikipäiviksi Ve-

---

x) Muin. M. Yhdistyksen Aikakauskirja IV s. 167.

näjälle vankeuteen xx). Vihdoin häpäisi hän oman, venäläisten ryöstämästä vaimosta syntyneen tyttärensäkin, jonka perästä hän ampui itsensä Pielisjärvellä ~~?~~ v. 1725.

Viime aikoihin asti oli ~~talossa vii~~ Korvanniemessä ollut viiri, jossa oli vuosiluku 1707 ja kirjaimet A. N., jotka ~~ei kuu~~ eivät kuitenkaan häneen sovi. ~~Mutta siellä~~ Sitä paitsi näytetään Kekkolanniemen lähellä lampea, jossa ~~oli~~ hänen sanotaan kaloja säilytelleen, joka onkin luultavampaa, kuin että se olisi jo ennen papin ja kappilan aikuisia. ~~Myöskin joku rintalasta majurin haarniskasta on ollut näihin aikoihin asti tallessa Korvanniemen~~

Paltamon maakirjassa ~~Maakirjoissa~~ mainitaan ~~Paltamon~~ talollisina ~~tyläisä~~ asukkaksi Kaickola Juhan eli Majuri Affleck v. 1724, v. 1726 yksin, mutta v. 1728 oli tila jo Rusaffla

Paikkakunnalla on kuitenkin varsin väärä tieto vallalla, että ~~majuri Simo~~ Affleck olisi haudattu elävänä Muuronsaaren Nuasjärvessä. Sarkasodan ai~~kana näet~~ aikuisten ~~venäläisten näet~~ ~~kerrotaan venäläisten palatessaan Kajaanista~~ aikuiset venäläiset muka palanneet kallaan, hävitettyään Kajaanit,

Paltamot, olivat täällä Korvanniemessä juoneet ja mässänneet ja joka maljaa juodessaan aina murhanneet yhden vangin, ~~jota~~ d jonka tarun on pannut alkuun pastori L. H. Backman jälkeensä jättämässä kertomuksessaan. Affleck itse muka kidutettiin niin että kädet sidottiin selän taa ja hän asetettiin seisoalleen kuoppaan, kultamalja viinaa huulten eteen, kuitenkin niin kauas ettei voinut maistella. Näin rääkätty on voinut olla joku majurin palvelijoista.×)

Muuransaarta, joka on matala, vähäpätöinen (luotonen, puuton) on monikin kaivellut. Maisteri K. A. Castrén ta- ~~siltä mitään lö~~ pasi 5–6 jalan syvyydestä liikuteltuja kiviä ja multaa ja muutamia luunsirpaleita. Herra Kokkonen ei myöskään löytänyt sieltä mitään. Suutio Kusti Korhonen oli, niin mainittiin, ~~tavalla~~ tavannut sieltä vaskirahan kivipenkeren sisältä.

×) Näistä Sarkasodan ajoista ks. K. A. Castrén. Kajaanin läänin vaiheet II, s. 63.

Uhrimuistoja.

Uhrit.

Vanhat uhripuut eivät ole viime aikoihin asti olleet aivan harvinaisia. Niinpä esimerkiksi Suosenvaaralla oli elättikoivu aitan perässä, jolle oli uhria viskeennelty. Kenties kun hakkasi sen ~~poik~~, niin sitä muka hän sekä hänen perhekuntansa kuolivat kesken ikäänsä. — Nuvolassa on ~~koivun~~ yhtäläisen koivun ympärille tehty kiviaitakin, joka suojelee koivua, (pellolta kootuista). Sillekin on uutterasti ravintoa kannettu. Keyrinä vietiin keittokuppi sille aina uusiksi; muuten piti sen saada voileivästä, olutta, ryyppyä ja minkä mitäkin. Uusi isäntä oli sen liian poikki hakannut muiden varoituksista huolimatta, kun kasvit kitulivat sen ~~ympärillä~~ läheisyydessä. Kirveensä oli hän vaan kironut ja sanonut: ~~[illegible]~~ ~~että~~ "Saattaa tuo jumala tuosta pyllähtää!" — Sillepä kun samasta talosta lähdetty ämmää viemään kirkolle, ~~oli~~ niin itkenytpä oli arkussa. Vasta kun oli kierretty ja möykytetty, oli asettunut.

Tässä mainittakoon eräs Para-juttu: Soidinvaarosta kun ämmä lähti kerran kirkkoon, pani hän piian kirnuamaan ja sanoi: jos mikä käy kirnun

laidalla, elä työ. Piika kun kirousi, oli tullut olento ja olettaa kuunnellanut kirouksen. Piika ei malttanut, vaan työtä sivalsi. Valkea lehmä oli silloin pellolle tuullut.

Valkeisen lammilla on jätinkantoja, joista on tavattu ihmisten luita. Siellä on myöskin lähde, jolla on usein nähty "aarnenvalkeita", kertoo Gottlund. Täällä sanotaan niitä arrevalkeiksi.

Kirkolliset muistot.

Kirkko muistot ja tarut eivät näin nuorissa seurakunnissa voi olla erittäin runsaat, sillä vanhemmat kirkot poltti vihollinen ja myöhempiin ei ole tietoja ollut keräystä merkillisempiä muistoneuvoja muutaman vuosisadan kuluessa. V. 1647 eli lähes yhdeksän kymmentä vuotta Paltamoa myöhemmin tuli Sotkamo omaksi kirkkokunnaksi ja otettiin siis Oulujärven eli Paltamon pitäjäästä, eli Kajaaninlinnasta, kuten konsaaksi vielä tarut kertoo. Luultavasti silloin kirkko rakennettiin jo silloin samalle kummulle kannakselle, jossa nykyinen ja sen edellinen kirkko ynnä kirkkoherran virkatalo sijaitsevat. Kovin epäiltävältä tuntuu sekin tarutta, että vanha kirkon tapainen kokkeli olisi sijainnut vähäpätöisellä Murroussaarella Nuasjärvessä, muka aikaan, jolloin saari oli yhteydessä nyt pappilan puolella olevan manteren kanssa, missä pappi asui. Tosin vielä nytkin vierettelee järveen sekä manner että saari.

Tuo vanhin tunnettu kirkko ei saanut kauan säilyä, sillä joku huojamies poltti sen v. 1691, kertoo E. Castrén. Sen jälkeen rakennettu sai itsekseen rappeutua, kunnes v. 1739 jälleen rakennettiin uusi.

Tuo vanha puukirkko, joka oli rakennettu v. 1739, oli 52 3/4 kyyn. pitkä, 32 3/4 k. leveä, 8 k. korkea räystääseen (takbandet). Keskellä oli 15 kyynärän korkuinen kupukolvi ja 16 kyynärää korkea torni. Katto ja seinät ovat säilyneet, mutta lattia on pilalla. Akkunoita on 9 pieniruutuista. Koko kirkko oli päältä ja sisästä maalaamaton ja laudoittamaton.

Kellotapuli, joka oli puusta ja v:lta 1806, oli vielä keskentekoinen, huonolla pohjalla, jonka vuoksi se vähittäisesti kallistui itään päin. Se on 16 jalkaa leveä, alakerros 20, yläkerros 15 kyynärää korkea, jossa oli 2 kelloa — Huipussa on kukkaviiri ja vuosiluku 1737, jolloin ehkä kirkon rakennus aloitettiin.

Ainoastaan katossa on vähempi pyhyyskoriste, auriko keskellä, jonka keskellä on parisanaa hebreaa ja suipurilla: Pyhä, ~~(kol-~~ Pyhä, Pyhä, Herra Zebaot.

Vanhassa saarnastuolissa on 6 kuvaa, 1) Vapahtajan, 2) Matteuksen ja enkelin, 3) Markuksen ja leijonan, 4) Johanneksen ja kotkan, 5) Lukaksen ja härjän, 6) ~~Attien~~ ~~yksi~~ jonkun py Henkilön ~~ja~~ yksi ankkurin ja enkelin.

Saarnastuolin sykkyräisissä olivat sanat "bona, bene, breviter" (hyvää, hyvin, lyhyesti) ja enkeli ristin kanssa. Päällä on valta-istuintaivas, ~~enkeleine~~ jossa on enkelin pääkkö ja monta koristuksia.

Tätä (v. 1737 rakennettua) kirkkoa käytettiin vielä vuoteen 1869, mutta nyt se on muutettu kansakoulun huoneeksi, sittenkuin vanha kaunis saarnastuoli (1876) jätettiin Muinais-Muisto-Yhdistyksen ~~haltuun~~ [illegible] kuin myös vanha pöytä, jossa sanotaan olevan (10 sota-aikaista) miekaniskuja.

Kun kansakoulun rakennukseen otettiin vanhan kirkon lattiapalkkeja, tuli esille joukko ~~vanhoja~~ ruumis-arkkuja, ~~[illegible]~~ joiden [illegible] kirkon [illegible] paikkeyllä suljettiin. ~~[illegible]~~ ~~se yhtä~~ ylös.

Sotkamon uusi, tätä nykyä käytännössä oleva kirkko, lienee pulskein koko kihlakunnassa. Sekin on ristikirkko, puusta samoinkuin kellostapulikin. Piirustuksen siihen teki arkitehti Emil W. Stenning Oulussa ja v. 1854 ne jo hyväksyttiin, vaikka rakennus suoritettiin vasta v. 1869. Rakentajana oli rakennusmestari Tolppo (Liperistä) sekä hänen kuoltuansa, kun työ jäi kesken, hänen takausmiehensä kaupp. G. Tujulin Joensuusta. Rakennuskustannuksiin meni yhteensä 59,920 m. ~~paitse~~ sekä sen lisäksi rakennustarpeet.

Koristeet. Taulut ja ~~koristeet~~ kalusto.

~~Alttaritaulu on taiteilija Severin Falkmanin tekemä, esittävä Kristuksen nousemusta aamun koitteessa, ~~vapahtaja kuolleilla seisoen~~. Ostettu v. 1877.~~

~~Huonompia tauluja: 1) kuvaava Vapahtajaa ynnä maanpalloa; 2) Herran Ehtoollista; 3) kirja-alus-pidin alttarilla, jossa neulottu ehtoolliskuva.—~~

~~(Vanha messuhaka v. 1750 löytyy myös.~~

Kirkkoa koristaa uusi v. 1877 ostettu, taiteilija Severin Falkmanin maalaama alttari-taulu, joka esittää Kristuksen nousemusta aamun koitteessa. Sitä paitse löytyy vielä vanhempiakin tauluja, nimittäin:

1) Vapahtajan kuva ynnä maapallo;
2) Herran ehtoollisen kuva. — Muista kaluista mainittakoon vielä
3) kirjapidin alttarilla, johon on neulottu ehtoolliskuva. — Kirkossa säilytetty messuhaka on v:lta 1750 ajoilta.

Kirjoista ja kirjoituksista, joita Sotkamon kirkon arkistossa säilytetään, mainittakoon:

Kirkon tilikirjat v. 1719–47.

Kalustoluettelo v:sta 1811.

~~Luettelo~~

Piispankäräjäin pöytäkirjat v:sta 1836.

Luettelo syntyneistä, kuolleista ja vihityistä v. 1729.

Rippiluettelot v. 1683.

~~Talon~~ Husesyneinstrument v:lta 1729.

Kirkonkokousten pöytäkirjat v:lta 1744.

~~Sam~~ Samassa kirjassa löytyy paitsi "Series Sacellanorum in Kajano, Series Sacellanorum Sotcamoensium (ex Gabr. Mart. Peitzii Manuscriptis Exc.) ja vielä Pastorum namn i Sotkamo församling, samaten kertomus Kuhmoniemen erottamisesta ~~ja~~ Sotkamon seurakunnan vanhimmista vaiheista v:lta 1647. x)

x) Kirkolliset tiedot ovat enimmäkseen kappal. Kr. Kekonin ~~M~~ Muinaistieteelliselle toimistolle v. 1886 (lähettämästä suomenkielisestä kertomuksesta.